

Vedrana Spajić-Vrkaš – Ivanka Stričević – Dubravka Maleš – Milan Matijević

POUČAVATI PRAVA I SLOBODE
PRIRUČNIK ZA UČITELJE OSNOVNE ŠKOLE
s vježbama za razrednu nastavu

Ovaj priručnik je pripremljen i tiskan zahvaljujući potpori Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske, a u suradnji s međunarodnom udrugom Human Rights Education Associates (HREA), te potpori Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Urednica:
prof. dr. sc. Vedrana Spajić-Vrkaš

Recenzenti:

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

Vedrana Spajić-Vrkaš
Ivanka Stričević
Dubravka Maleš
Milan Matijević

POUČAVATI PRAVA I SLOBODE

PRIRUČNIK ZA UČITELJE
OSNOVNE ŠKOLE

s vježbama za razrednu nastavu

Istraživačko obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb 2004.

PRVI DIO

Uvod u ljudska prava i obrazovanje za ljudska prava

1.

Što su ljudska prava

1.1. Ljudska prava kao skup moralnih i pravnih načela

Ljudska prava su moralna prava opće naravi. Ona pripadaju svima podjednako i neovisna su o spolu, dobi, sposobnostima, rasnoj, etničkoj, nacionalnoj ili nekoj drugoj pripadnosti, kao i o društvenom ili državnom ustroju kojemu pojedinac pripada. Riječ je o temeljnim i neotuđivim pravima koje posjeduje svako ljudsko biće, kao bitnim pretpostavkama svog istinski ljudskog postojanja u slobodi, neovisnosti i dostojanstvu. Shvaćena tako, ljudska prava čini *skup moralnih načela* koja se prvenstveno propituju i potvrđuju u području filozofije morala.

Ljudska prava su i pravna zaštita ljudskog dostojanstva. Njima se pravno potvrđuje i štiti ljudsko dostojanstvo svakog pojedinca. Riječ je, dakle, o pravima koja pripadaju svakom pojedincu u odnosu na državu i vlast. Pozivajući se na njih, pojedinac postavlja zahtjeve pred institucije i tijela vlasti na lokalnoj i nacionalnoj razini da oni djeluju na određen način ili da spriječe djelovanje kojim se dovodi u pitanje njegovo ljudsko dostojanstvo. Zahtijevajući svoja ljudska prava pred državom, pojedinac se prvenstveno poziva na pravne norme utvrđene međunarodnim instrumentima ljudskih prava. Njihov temelj predstavlja 'Međunarodna povelja prava' Ujedinjenih naroda u sklopu koje se nalazi 'Opća deklaracija o ljudskim pravima'. Norme su rezultat pregovora i dogovora među državama i, kao takve, formalnopravno obvezuju vlade da se prema pojedincu ponašaju na određen način. U dijelu demokratskih zemalja u tu su svrhu usvojene posebne povelje prava kao sastavni dio ustava. Shvaćena tako, ljudska prava čini *skup pravnih normi* koje se uređuju i potvrđuju u okvirima teorije i prakse međunarodnog prava.

Ljudska prava, dakle, nisu neke posebne društvene privilegije koje pojedinac zasluži svojim rođenjem ili djelovanjem. Ona mu uvijek i u svakom času pripadaju, čak i onda kad ih on nije svjestan, kada ne priznaje ista prava drugima, ili kad drugi njemu ne priznaju ta prava. S obzirom na to da su bitan uvjet ljudskog postojanja, ona ne ovise o milosrđu onih koji su na vlasti. Država pojedincu ne daruje njegova temeljna prava i slobode, on ih od nje *ne zaslužuje*, primjerice svojim dobrim ponašanjem, jer su oni naprosto neotuđiv dio njegove ljudske prirode. No ona mu ih može priznati i jamčiti zakonima, kao što mu ih može ospo-

riti i zabraniti zakonima. Razlika između te dvije mogućnosti jest razlika između dobre i loše vladavine, između režima koji štiti interese svih i režima koji štiti samo interese pojedinih grupa. No i kad mu vlast osporava njegova temeljna prava i slobode, pojedinac ostaje njihov “vlasnik” zbog čega i ima neotuđivo pravo neprekidno i uporno “težiti vlastitoj sreći”.

Taj cilj se ne postiže odjedanput i za sva vremena. Povijest pokazuje da je proces priznanja i zaštite ljudskih prava dugotrajan, složen i osjetljiv jer pretpostavlja korjenito mijenjanje pristupa pojedincu, društvu, vlasti i državi. On podrazumijeva uspostavljanje i razvoj takvih društvenih odnosa u kojima vlast sve manje propisuje, a sve više potvrđuje i štiti prava pojedinca kao temeljna i neotuđiva prava i slobode svih.

Iako ideju ljudskih prava nalazimo u nizu filozofskih i drugih tekstova tijekom čitave ljudske povijesti, do njene primjene u političkoj praksi dolazi tek prije nešto više od dva stoljeća kada despotska vlast koja *upravlja podanicima* ustupa mjesto demokratskoj vlasti koja *upravlja u ime i po volji građana*. Usprkos tome tek se od kraja prve polovice 20. stoljeća može sa sigurnošću govoriti o institucionalizaciji ideje ljudskih prava, budući da se tek tada u sklopu Ujedinjenih naroda utvrđuju i normiraju temeljna i neotuđiva prava koja jednako pripadaju svakom ljudskom biću. Pojavom regionalnih sustava ljudskih prava (europskog, američkog i afričkog) potvrđen je i učvršćen međunarodni sustav ljudskih prava, ali je tek europski sustav uspio uspostaviti donekle učinkovitu pravnu zaštitu ljudskih prava pojedinca.

Uspostavom međunarodnog i regionalnog sustava ljudskih prava temeljem dogovora i sporazuma među vladama suverenih i neovisnih država, utvrđene su obveze koje država ima prema svakoj osobi, a za koje odgovara pred međunarodnom ili regionalnom zajednicom. Središnje dimenzije tog obrasca međunarodnih obveza su formalnopravno priznanje i uređenje ljudskih prava ustavom i zakonima, osiguranje postupaka, instrumenata i mjera njihove zaštite, ali i odštete te njihovo uključivanje u sustav društvenih vrijednosti.

Ljudska prava su odavno prestala biti isključivo predmet moralno-filozofskih rasprava, utopijskih političkih ideja ili društvenih aspiracija povezanih s vizijom dobrog društva. Ona se danas propituju u terminima ustavnih jamstava koje demokratska država daje svojim građanima. Priznanje prava, naime, za sobom automatski povlači obvezu da se zadovolje zahtjevi pojedinca koji proizlaze iz tog priznanja. To se postiže osiguranjem određenih resursa, institucija i postupaka kojima se pojedincu jamči zaštita od samovolje, neučinkovitosti ili korumpiranosti vlasti, ali i uvođenjem sustava odštete kad zakaže sustav zaštite. Ključne dimenzije tog procesa su:

- jasnoća pravca društvenog razvoja i s njom povezani politički prioriteti
- razvojni programi s mjerama i strategijama primjene
- politička volja za ostvarenjem naznačenog pravca razvoja
- sustav konkretnih odgovornosti što uključuje tzv. plaćanje računa za propust koji je posljedica nekorektnog djelovanja.

Preuzimanjem odgovornosti za promicanje i zaštitu ljudskih prava, vlast se ujedno obvezuje na uspostavu i jačanje demokratskih društvenih odnosa. Općenito se prihvaća

da se demokracijom najučinkovitije promiču i štite ljudska prava. Otuda i uvjerenje da se vlast u nekoj zemlji legitimira kao demokratska prema razini zaštite temeljnih i neotuđivih prava i sloboda svih svojih građana. Stoga središnje pitanje demokratskog društva nije puko priznanje ljudskih prava, odnosno postojanje “papira”, nego znatno više učinkovitost sustava njihove zaštite i promicanja. No priznanjem se mijenja i sama ideja demokracije. Što se veći broj prava zaštićuje na višoj razini, dakle ustavom i međunarodnim instrumentima, to sve manje prostora ostaje za demokratsko odlučivanje, ali i za političke manipulacije pojedinih interesnih grupa. Nadalje, u pitanje dolazi i demokratsko načelo većinskog odlučivanja. Obično se kaže da ljudska prava ne štite pojedinca samo od tiranije totalitarnog režima nego i od tiranije režima većine u demokraciji. Većinska vlast jest jamstvo zaštite općih društvenih interesa, ali može ugroziti interese pojedinaca, osobito onih koji pripadaju manjinama.

Čimbenici koji utječu na ostvarenje ljudskih prava

- nekoherentnost sustava ljudskih prava
- sukob prava
- društveni, politički, kulturni i gospodarski kontekst primjene prava
- većinsko odlučivanje
- odvojenost moralnih i pravnih normi
- neusklađenost međunarodnih i domaćih pravnih normi
- razlike u tumačenju pravnih normi
- neinformiranost i nepripremljenost građana za traženje svojih ljudskih prava

No osjetljivost i složenost procesa zaštite ljudskih prava dijelom proizlazi iz same prirode ljudskih prava i odnosa među njima. Zaštitom jednoga prava, primjerice prava na slobodu izražavanja ili prava na vlasništvo, može se ugroziti uživanje drugih prava. Pravo na slobodu izražavanja se u demokratskim društvima koristi kao argument za opravdanje govora mržnje, pornografije, nasilnog ponašanja, rasizma i fundamentalizma, čime su osobito ugroženi interesi djece. Zanimljivo je da na međunarodnoj ili regionalnoj razini ne postoji instrument kojim se sveobuhvatno i učinkovito štite prava djece glede zlouporabe prava na slobodu izražavanja. Uzrok tome dijelom je u određivanju međunarodnih i regionalnih prioriteta. Sloboda mišljenja i izražavanja te dostupnost i pluralizam informacija desetljećima se promiču kao ključna pretpostavka demokratskog razvoja, pri čemu je gotovo zanemareno pitanje njihove zlouporabe. Isti problem nalazimo i u primjeni prava na vlasništvo čime se nerijetko ugrožava niz temeljnih prava siromašnih osoba.

Iako se na prvi pogled ne čini, ljudska prava nisu koherentan sustav. Ona su skup, kolaž načela koja su se postupno pojavljivala tijekom povijesti na različitim mjestima i u

različitim društvenim, kulturnim, političkim i gospodarskim kontekstima, kao odgovor na obespravljenost i tlačanje pojedinca, grupa i naroda. Iako se do nekih od njih došlo sporazumom, većina ih je izborena sukobom ili revolucijom pa su prvenstveno znak pobjede nad apsolutizmom, totalitarizmom i drugim oblicima vladavine koji su gušili prava i slobode pojedinca. Nadalje, iako ljudska prava imaju svoje izvore u religijskim doktrinama, ona dovode u pitanje i neka moralna načela velikih svjetskih religija, uključujući kršćanstvo (primjerice, pravo na reproduktivni izbor), kao i mnogih tradicionalističkih društava (primjerice, pravo na slobodu izbora bračnog partnera ili zabrana sakaćenja).

Brojna pitanja koja prate ljudska prava upravo i izviru iz posebnosti društvenog konteksta u kojemu se primjenjuju. Kulture koje zajednicu pretpostavljaju pojedincu mogu u individualističko-liberalnom pojmu ljudskih prava vidjeti opasnost po svoje temeljne vrijednosti (mnoge afričke i azijske kulture, ali i komunitaristi). U kulturama koje naglašavaju ovisnost pojedinca o prirodi, antropocentričan pojam prirodnih prava, koji stoji u temeljima ljudskih prava, može biti besmislen i moralno neprihvatljiv (primjerice, u dijelu azijskih i afričkih kultura). Isto važi i za kulture koje izvor ljudskog dostojanstva i slobode ne nalaze prvenstveno u samom ljudskom biću nego u istinskoj vjeri, što znači da im je sasvim strana sekularna ideja ljudskih prava (islamske kulture). Iz toga slijedi da ljudska prava u nekom društvu ne moraju biti samorazumljiva, kako se ponekad tvrdi, nego da se ona, ovisno o kontekstu primjene, moraju prije svega moralno opravdati. Utvrđivanje izvora autoriteta ljudskih prava od presudne je važnosti za njihovo puno i opće prihvaćanje.

Moralno opravdanje potrebno je čak i onda kad mislimo da su ljudska prava jasno pravno uređena. Razlog tome nije samo sukob između apsolutističke i relativističke koncepcije prava, niti samo jaz između međunarodnih i domaćih pravnih normi. Ovdje je više riječ o nejedinstvenom tumačenju tih normi zbog čega se, primjerice, javlja jaz između pravne norme i sudske prakse, što nas dijelom vraća na pitanje društvenog i kulturnog konteksta.

To znači da je spor koji se danas često vodi oko toga jesu li ljudska prava skup moralnih ili pravnih načela, zapravo, suvišan. Ljudska prava su nužno i jedno i drugo. Moralna dimenzija, kako kaže Wiktor Osiatynski, ljudskim pravima daje opravdanje, a pravna osigurava primjenu.

No da bi došlo do tog pomirenja, prije nego je potrebno preispitati dosadašnji elitistički pristup ljudskim pravima koji se oslanja na uske specijalističke, diplomatske i predstavničke krugove. Globalno prihvaćanje ljudskih prava ne ovisi samo o jasnoći i obuhvatnosti međunarodnih normi, niti samo o domaćoj pravnoj zaštiti, niti samo o ekspertnim znanjima nekih posebnih grupa stručnjaka i vladinih tijela, nego ponajviše i presudno o tome poznaje li, koliko i kako, te norme svaki pojedini građanin, kao i o tome koliko je proces utvrđivanja i primjene prava rezultat istinskog dijaloga između vlasti i građana, uključujući stručnjake i organizacije civilnog društva.

Jer, ako je pojedinac jedini posjednik svojih ljudskih prava koja mu pripadaju po njegovoj ljudskoj prirodi, onda nema ništa nepravdnije nego osporiti mu znanja o toj prirodi zahvaljujući kojima u njoj jedino i može uživati.

1.2. Ljudska prava i druga prava pojedinca

Određivanjem pripadnosti dotakli smo samo dio pitanja o tome što su ljudska prava. S obzirom na to da ćemo se ostalim dijelovima tog pitanja detaljnije baviti u sljedećim poglavljima, ovdje ćemo u kratkim crtama ukazati na neke pojmove koji se često, opravdano ili neopravdano, koriste kao istoznačnice pojma ljudskih prava.

Prirodna, temeljna i apsolutna prava

Uz pojam ljudskih prava u pravilu se vežu pojmovi prirodnih, temeljnih i apsolutnih prava. Ljudska prava jesu prirodna prava jer pripadaju pojedincu kao bitna obilježja njegove ljudske prirode. Ona su i temeljna i apsolutna, iako ovdje valja praviti određenu razliku. Ne postoji međunarodno prihvaćen popis temeljnih (fundamentalnih) ljudskih prava, ali se općenito drži da se ona odnose na prava utvrđena ‘Općom deklaracijom o ljudskim pravima’ kao što su pravo na život, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na slobodu udruživanja itd. Apsolutna prava su ljudska prava koja ni država ni međunarodna zajednica ni u kojim okolnostima ne mogu ograničiti niti ih se pojedinac može odreći. Prema običajnom međunarodnom pravu ona uključuju: zabranu mučenja, okrutnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne, zabranu ropstva i načelo “nema kazne bez zakona” (nitko ne može biti proglašen krivim i kažnjen za djelo koje u času kad je počinjeno nije, po nacionalnom ili međunarodnom pravu ili međunarodnom običajnom pravu, utvrđeno kao kazneno djelo).

Ljudska prava koja se u određenim okolnostima i pod određenim uvjetima mogu ograničiti nisu apsolutna. Riječ je o pravima na koja se primjenjuje načelo tzv. dopuštenog ograničenja, tj. onima koja se ograničavaju u izvanrednim okolnostima ili kad je to u “demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja ili morala”, kako, primjerice, stoji u ‘Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda’.

Ljudska prava i prava pojedinca

Pod pojmom ljudskih prava mislimo samo na ona prava koja ima svaki čovjek, dok pojam “prava pojedinca” može označavati prava koja imaju samo pojedini ljudi. Pojam ljudskih prava koji se danas koristi, u smislu općih, neotuđivih i nedjeljivih prava koja pripadaju svakom čovjeku kao ljudskom biću bez obzira na njegovo podrijetlo, životne uvjete, sposobnosti i sl., oblikovan je tek nakon Drugoga svjetskog rata dogovorom na međunarodnoj razini. Odatle je uveden u međunarodno javno pravo kao posebna disciplina – međunarodno pravo ljudskih prava. Do tada su prava bila isključivo prava pojedinca koja su često značila privilegije ili imunitete stečene sporazumom, podrijetlom, običajima i sl. U 18. stoljeću, primjerice, iz pojma prava pojedinca bile su isključene žene, djeca i neeuropski narodi. John Locke, kojega

mnogi smatraju pretećem ideje ljudskih prava, koristio je samo pojam prava pojedinaca, a ne i ljudskih prava. Zbog uvjerenja da nositelj prava može biti samo slobodan građanin (bijelac, muškarac i posjednik), podržavao je ropstvo i osporavao ravnopravnost žena. Isto važi za Jeffersona, glavnog pisca američke 'Deklaracije o neovisnosti', koji je i sam posjedovao robove.

Nadalje, s obzirom na to da su ljudska prava utvrđena i zaštićena međunarodnim instrumentima, pojedinac koji nalazi da su njegova prava povrijeđena, može tražiti zaštitu međunarodnih institucija, ali pod uvjetom da je njegova zemlja prihvatila i ratificirala određeni instrument. U skladu s tim pojedinac postavlja zahtjev za zaštitom svojih individualnih prava svojoj državi, dok zahtjev za zaštitom svoji ljudskih prava, osim državi, postavlja i međunarodnoj zajednici.

Opća ili univerzalna prava i partikularna prava

Ljudska prava postoje i priznaju se samo i isključivo kao opća ili univerzalna prava koja važe za svakog podjednako, inače govorimo o partikularnim pravima.

Ljudska prava i ustavna prava

Ljudska prava su temeljna prirodna prava koja pripadaju svakom pojedincu u njegovim odnosima prema tijelima i institucijama vlasti, za razliku od ustavnih prava koja pripadaju samo građanima određene države. Ustav je temeljni zakon kojim se uređuje cjelokupan pravni, politički, gospodarski i izborni sustav države te građanska, politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava i slobode građana, kao i njihove dužnosti. S obzirom na to da se ustavi međusobno razlikuju ne samo po sadržaju nego i po svojoj praktičnoj primjeni (primjerice, normativni ustavi razvijenih demokratskih zemalja koji najviše odražavaju stvarne odnose, deklarativni ustavi nekih postkomunističkih zemalja koji utvrđuju poželjne odnose i semantički ustavi komunističkih zemalja koji prikrivaju realne odnose), mogu postojati znatna odstupanja između ustavnih i temeljnih prirodnih prava pojedinca. Krajnji oblik takvog razdvajanja su rasistički zakoni kojima se štiti nejednakost i diskriminacija građana. Oni imaju svoje uporište u pravnom sustavu, ali se nikako ne mogu moralno opravdati. Potreba što učinkovitije zaštite prava građana dovela je do toga da su ustavi nekih razvijenih zemalja (SAD, Kanada) dopunjeni tzv. poveljom prava.

1.3. Prava, dužnosti i odgovornosti

Već je rečeno da ljudska prava uvijek pripadaju pojedincu, čak i onda kad on ista prava ne priznaje drugima, ili kad ih njemu drugi ne priznaju. Znači li to da se ljudska prava u praksi svode na bespoštednu borbu za ostvarenje samo svojih interesa, na "rat svih protiv svih", kako nas je uvjeravao Thomas Hobbes, ili ona sadrže ugrađene mehanizme nadzora koji svaku sebičnost čine nemogućom? S obzirom na to da ona pripadaju svima jednako, odgo-

vor bi trebao biti razumljiv sam po sebi – svatko ima upravo onoliko prava i sloboda koliko imaju svi drugi ili, još preciznije, prava i slobode jedne osobe završavaju tamo gdje počinju prava i slobode druge osobe.

Ako je uživanje ljudskih prava ograničeno, jesu li ta ograničenja posljedica prisile da odstupimo, dužnosti kojoj se odazivamo ili odgovornosti koju dobrovoljno prihvaćamo? Ako i pristanemo na to da je prisila nespojiva s uživanjem ljudskih prava, što je s dužnostima i odgovornostima? Ima li pojedinac kakve dužnosti i prema kome kao uživatelj ljudskih prava? Jesu li dužnosti isto što i odgovornosti, ili je riječ o dva različita pristupa shvaćanju uloge pojedinca u promicanju i zaštiti ljudskih prava?

Na to pitanje u literaturi nema jedinstvenog odgovora. Na jednoj strani su autori koji zastupaju stav da *pojedinac nema nikakvih dužnosti* izvan onih koja se odnose na njegova vlastita prava i slobode te da se o dužnostima jedino može govoriti u svezi s obvezom države da prizna i zaštiti ta prava i slobode, kao i da osigura stabilnost i blagostanje društvene zajednice. Ostvarenje prava stoga ne smije biti uvjetovano ispunjavanjem dužnosti zbog čega se ni okorjelom zločincu ili masovnom ubojici ne smiju oduzeti njegova temeljna prava kojima se potvrđuje njegovo ljudsko dostojanstvo.

Na drugoj strani se nalaze autori koji drže da *ostvarenje prava u potpunosti treba biti uvjetovano ispunjavanjem dužnosti prema društvu i državi*. Argument da je osoba koja ne ispunjava svoje dužnosti prema državi “beskorisna”, a ona koja ih svjesno odbija ispuniti “moralno bezvrijedna” i “politički opasna” često se koristi u totalitarnim režimima kad treba pred svojim građanima i međunarodnom javnošću opravdati masovne zločine pod svojom vlašću. Tu su retoriku koristili Staljin u Sovjetskom Savezu, Mao Zedong u Kini, Kim Il Sung u Sjevernoj Koreji i general Pinoche u Čileu te mnogi drugi diktatori 20. stoljeća za objašnjenje zatvaranja, mučenja, prisilne nestanke i čistke onih koji su zbog otpora režimu izgubili sva “moralnih prava”.

Treću grupu čine zastupnici ideje da *svako pravo uključuje i dužnost* te da se stoga ta dva pojma ne mogu razmatrati odvojeno što su odavno naglašavali i predstavnici teorije društvenog ugovora. Usklađenost prava i dužnosti jedna je od temeljnih pretpostavki dobrog funkcioniranja demokratskog društva u kojemu je interes građana i zajednice zakonima zaštićen od samovolje vlasti, moćnih grupa i drugih pojedinaca.

Prava koja pripadaju pojedincu nameću određene dužnosti i državi i drugim pojedincima. I jedni i drugi obvezni su ne miješati se u njegova prava, ali država ima još i dodatnu obvezu da mu ta prava i osigura. U skladu s tim od pojedinca se očekuje da ispuni svoje građanske dužnosti prema društvu, što prvenstveno uključuju glasovanje i plaćanje poreza te, u većini zemalja, i neki oblik služenja vojnog roka i obrane zemlje (javna sfera dužnosti), ali i da poštuje prava drugih (privatna sfera dužnosti).

‘Opća deklaracija o ljudskim pravima’ također priznaje povezanost prava i dužnosti. U članku 29(1) stoji: “Svatko ima obveze prema onoj zajednici u kojoj je jedino moguć neovisan i cjelovit razvoj njegove osobnosti”. Neki autori dodaju da je ta odredba ušla u ‘Deklaraciju’ pod pritiskom azijskih, latinoameričkih i komunističkih zemalja, u kojima su se više naglašavale

dužnosti nego prava pojedinca zbog presudnog utjecaja kulture, religije ili ideologije. Istina jest da su, nekoliko mjeseci prije, južnoameričke i sjevernoameričke zemlje usvojile regionalnu ‘Američku deklaraciju o pravima i dužnostima čovjeka’ u kojoj se navode dužnosti građana prema društvu kojemu pripada;

Međunarodni dokumenti kojima se određuju prava i odgovornosti

- Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka, 1948.
- Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, 1981.
- Deklaraciju o odgovornostima sadašnjih generacija prema budućim generacijama, UNESCO, 1997.
- Deklaracija o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, UN, 1998.
- Deklaracija i Program obrazovanja za demokratsko građanstvo utemeljeno na pravima i odgovornostima građana, Vijeće Europe, 1999.

uzajamne dužnosti roditelja i djece; dužnosti u odgoju i obrazovanju; obveza glasovanja i poštivanja zakona; dužnosti prema naciji, zaštiti i dobrobiti zajednice, poreznim obvezama; sudjelovanje u demokratskom razvoju zajednice te poštivanje rada i nemiješanje u političke odluke druge zemlje.

Masovno kršenje ljudskih prava građana totalitarnih zemalja koje se provodilo pod izlikom nepoštivanja dužnosti, navelo je zapadne autore na zaključak da nastojanje na povezanosti prava i dužnosti može dovesti do obezvrjeđivanja same ideje ljudskih prava. Tako se termin “dužnost” postupno počinje isključivo vezivati uz obveze koje država ima prema svojim građanima i međunarodnim, odnosno regionalnim sporazumima. Odnos pojedinca prema državi određuje se u terminima njegovih odgovornosti. Odgovornost se pak više shvaća kao *moralna odgovornost*, tj. kao sloboda pojedinca da bira prema svojim uvjerenjima, uz obvezu da pri tome ne ugrozi prava i slobode drugih.

Taj pristup je dosljedno primijenjen u ‘Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda’ iz 1950. U njoj se spominju i dužnosti i odgovornosti pojedinca, ali samo u kontekstu ostvarivanja svojih prava i sloboda, dok se država obvezuje na djelovanje u skladu sa zahtjevima građana i odredbama ‘Konvencije’. Odgovornosti su uključene i u ‘Afričku povelju o ljudskim pravima i pravima naroda’ iz 1981. Iz perspektive afričkih zemalja one uključuju odgovornost pojedinca prema obitelji, društvu, državi i međunarodnoj zajednici.

No promjena naglaska i zamjena termina ni izdaleka nije riješila temeljno pitanje zapadne individualističko-liberalne misli izrasle na ideji prirodnog prava i društvenog ugovora. Ima

li pojedinac ikakvih odgovornosti osim potvrđivanja svojih temeljnih prava i sloboda kao prava i sloboda svih? Da to pitanje nije zanemarivo potvrđuje činjenica da se interes za odgovornost pojedinca obnavlja kao predmet međunarodnih i europskih dogovora tek u drugoj polovici devedesetih, i to kao posljedica znatno smanjenog interesa zapadnoeuropskih zemalja za demokratske procese i institucije, s jedne, te potrebe za ubrzanjem demokratskog razvoja tranzicijskih zemalja, s druge strane.

Odbor ministara Vijeća Europe je 1999. godine objavio ‘Deklaraciju i Program odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo utemeljeno na pravima i odgovornostima građana’ u kojoj se traži osvještavanje građana o njihovim pravima i odgovornostima radi “razvijanja umijeća primjene tih prava i poštivanja prava drugih”. Dokument spominje odgovornosti pojedinca i “zajedničke odgovornosti” građana. Među odgovornostima se spominju:

- ✓ očuvanje zdravog i visokovrijednog prirodnog kao i, od strane čovjeka, izgrađenog okoliša;
- ✓ aktivno sudjelovanje u javnom životu i odgovorno upravljanje “svojom sudbinom i sudbinom svoga društva”;
- ✓ promicanje kulturne različitosti;
- ✓ izgradnja kulture ljudskih prava koja će “osigurati puno poštivanje prava i razumijevanje odgovornosti koje iz njih proizlaze”;
- ✓ suzbijanje društvene isključenosti, marginalizacije, građanske apatije, nesnošljivosti i nasilja.

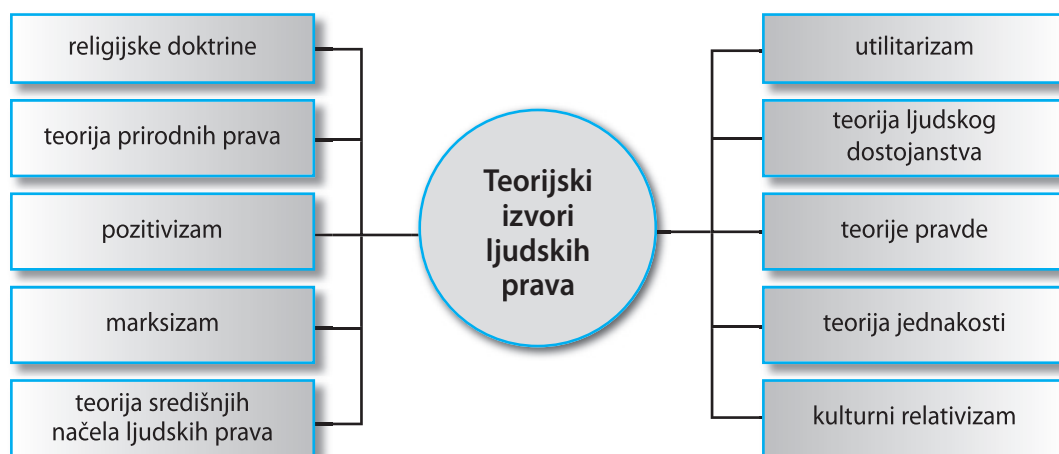
Dvije godine ranije na Općoj konferenciji UNESCO-a prihvaćena je ‘Deklaraciju o odgovornostima sadašnjih generacija prema budućim generacijama’, u kojoj se pozivaju “vlade, organizacije i tijela u sustavu UN-a, druge međuvladine organizacije, nevladine udruge, pojedinci i privatne ustanove da preuzmu svoj dio odgovornosti” u zaštiti prava i sloboda budućih generacija, osobito u svezi sa zaštitom okoliša, ljudskoga genoma, biološke i kulturne raznolikosti, mira te zajedničke baštine čovječanstva. Godinu dana nakon toga Opća skupština UN-a je prihvatila ‘Deklaraciju o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda’. U njoj se glavni naglasak stavlja na političku odgovornost vlada država članica, ali se govori i o “odgovornom stavu” pojedinca.

2.

Teorijski izvori ljudskih prava

22

Ono što danas znamo o ljudskim pravima rezultat je dugotrajnog procesa oblikovanja same ideje i utvrđivanja modusa njene učinkovite primjene. U taj proces su utkane različite moralne tradicije, religijske doktrine, filozofske i znanstvene teorije, političke vizije, društveni programi te inicijative pojedinaca. U ovom poglavlju prikazat ćemo neka od najznačajnijih teorijskih učenja koja čine povijesni temelj ljudskih prava, kao i ona koja su temelj njihova suvremenog propitivanja. Za razliku od ranijih, tzv. klasičnih teorija ljudskih prava koje su redom sveobuhvatne, afirmativne i uglavnom vođene jednim načelom moralnog djelovanja, novije teorije su eklektične, partikularne i vođene imperativom opravdanja moralnih kriterija koji stoje u temeljima ljudskih prava. Ta je raznolikost jedan od najvećih izazova suvremenoj politici ljudskih prava, njihovu pravnom normiranju i primjeni. No kako je tu raznolikost gotovo nemoguće obuhvatiti na jednome mjestu, ovdje ćemo prikazati samo neke od najznačajnijih pristupa (v. Prikaz 1).¹

Prikaz 1: *Teorijski izvori ljudskih prava*

¹ Prikaz teorija dijelom je preuzet iz Shestack, Jerome J. 'The philosophical foundations of human rights'. U: Symonides, J. (ur.) Human Rights: Concepts and Standards. Ashgate i UNESCO Publishing, 2000., 31- 66.

Religijske doktrine

Iako velike svjetske religije ne poznaju pojam ljudskih prava, one su, shvaćanjem da prava i dužnosti čovjeka izviru iz Božjeg zakona, a ne od nekog svjetovnog autoriteta, posredno otvorile put ideji ljudskih prava. Tomu su osobito pridonijele dvije okolnosti: a) pridruživanje oznake svetosti, a time i dostojanstva, ljudskom biću temeljem vjerovanja da je ono stvoreno na Božju sliku i priliku i b) uspostavljanje zajednice vjernika koji prihvaćaju jedinstven Božji zakon.

Temeljna razlika u shvaćanju prava i dužnosti vjernika, s jedne, i ljudskih prava pojedinca, s druge strane, jest u tome što religije ne nalaze dostojanstvo pojedinca u njegovoj prirodi nego u Božjoj milosti, zbog čega naglasak stavljaju na dužnosti, a ne na prava. S druge strane, iako se Božji zakon shvaća kao jedinstven i univerzalan, on važi samo za pripadnike određene grupe. Time se dugo opravdavalo kršenje prava pripadnika drugih religija, koji su u pravilu viđeni kao bezvjerci ili krivovjerci, ali i nekih drugih grupa, kao što su žene, djeca i robovi.

U kršćanstvu do promjena dolazi u doba Reformacije kad se pojavljuje više Crkava koje se međusobno spore oko ispravnog tumačenja Božjeg zakona. Te razlike počinju nagrizzati vjeru u božansko podrijetlo društvenih normi i njihovu nepromjenjivost, čime se otvorio prostor za prihvaćanje ideje prirodnog prava pojedinca i pozitivnog prava države, što će utjecati na pojavu i razradu ideje ljudskih prava.

U 19. stoljeću u Katoličkoj crkvi jača ideja pape Leona XIII o kršćanskoj demokraciji u značenju “katoličkog djelovanja za dobrobit naroda (puka)”. Prvi programi su politički neutralni i isključivo usmjereni na “spasenje materijalnih i moralnih vrijednosti čovjeka” prema programu Pija X o “obnovi svih stvari u Kristu”. Kasnije se izvorno značenje katoličke demokracije mijenja i sve više povezuje s posebnom teorijskom školom, odnosno političkim programom.

Teorija prirodnih prava

Začetke teorije prirodnih prava kojom se uvodi shvaćanje da postoji vječan i nepromjenjiv prirodni zakon koji je nadređen svjetovnim zakonima nalazimo kod Aristotela i stoika. Sukob ta dva načela opisao je Sofokle u svom remek-djelu ‘Antigona’, u kojemu se Antigona suprotstavlja naredbi kralja Kreonta da se tijelo njena mrtvog brata, inače Kreontova protivnika, ostavi nepokopano. Pri tome se ona poziva na zakone iznad Kreontovih sljedećim riječima:

*Jer nalog o kom zboriš, ne proglasi Zeus,
nit Pravda, ukućanka svijeta podzemnog,
već oni drugi zakon daše ljudstvu svem.
Ja ne smatrah tvoj nalog tako svesilnim,
da mogao bi smrtnik božji kršiti glas,
što vječit je iako nikad nepisan.*

*Ne živi božja riječ od dana današnjeg
i nije tek od jučer, vječan joj je vijek
i nitko ne zna otkad za nju znade svijet.²*

Teorija prirodnog zakona (*natural law theory*) se pod utjecajem humanizma i prosvjetiteljstva tijekom 17. i 18. stoljeća razvila u teoriju prirodnih prava (*natural rights theory*). U početku se prirodno pravo shvaća kao sloboda koju čovjek ima u očuvanju i obrani vlastitog života. Predstavnici teorije društvenog ugovora, John Locke i Jean-Jacques Rousseau, tvrdili su da život u zajednici nužno ograničava slobodu pojedinca i da je stoga društvene odnose potrebno urediti tako da se interesi svih ostvare u najvećoj mogućoj mjeri. Rješenje su vidjeli u sklapanju društvenog ugovora kojim se pojedinac dobrovoljno odriče dijela svoje slobode u korist države čija bi temeljna obveza bila zaštita prirodnih prava svih njenih građana.

Teorija prirodnih prava postala je snažan instrument nove europske i američke građanske klase u borbi protiv apsolutizma. Ona je ugrađena u načela američke ‘Deklaracije o neovisnosti’ i francuske ‘Deklaracije o pravima čovjeka i građanina’. Preko tih dokumenata pojam prirodnih prava uveden je u suvremeni moralni, pravni i politički rječnik, odakle je izvršio presudan utjecaj na međunarodno pravo kojim se uređuju odnosi među suverenim državama, kao i na međunarodno pravo ljudskih prava kojim se uređuje zaštita temeljnih i neotuđivih prava svih, u skladu s tekstom ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ Ujedinjenih naroda.

Usprkos ogromnom utjecaju koji su izvršili na političku i pravnu teoriju i praksu, predstavnici teorije prirodnih prava nisu se mogli složiti oko ključnog pitanja, a to je koja prava proizlaze iz prirodnog zakona i koja se, dakle, trebaju smatrati općim i neotuđivim. U početku je “lista” prirodnih prava obuhvaćala samo pravo na život, slobodu i vlasništvo. Kasnije su neki autori toj listi dodali čak i prava koja uživaju društveni moćnici pa se uskoro počelo govoriti o otuđivim i neotuđivim, odnosno prenosivim i neprenosivim te o savršenim i manjkavim pravima, što je usporilo razvoj u tom području.

Pozitivizam

Mnogi filozofi kritizirali su teoriju prirodnog zakona i prirodnih prava, no njeni najveći protivnici bili su filozofi pozitivisti u 19. stoljeću koji su se u Antigoninoj borbi za priznanje “vječnih” prava stavili na stranu Kreonta. Oni su, naime, shvaćanju da prirodna prava imaju svoj vječni i nepromjenjivi moralni izvor, suprotstavili učenje da prava izviru jedino i isključivo iz autoriteta države i njenih zakona.

Razdvajanje ta dva sustava i nadređivanje pravne norme moralnoj, dovelo je do toga da najvažnijim postane pitanje kako i koliko pojedinac poštuje zakone svoje države, a ne kako i koliko se tim zakonima štite njegova prava. Time je postalo moguće pravdati sasvim apsurdnu situaciju u kojoj se od građana traži da poštuju zakone čak i onda kad oni nepravedni. Najbolji primjer kako pozitivizam može izokrenuti ideju prava i pravедnosti

² Sofokle *Antigona* (prijevod Bratoljuba Klaića). Sarajevo: Svjetlost, 1989. (III/445-446).

sa stravičnim posljedicama jesu rasistički zakoni u Njemačkoj u doba nacizma, kojima je legaliziran Holokaust, i rasistički zakoni u Južnoafričkoj Republici za vrijeme apartheida, kojima je legalizirana segregacija između bijelaca i crnaca. Različiti oblici nejednakosti i diskriminacije građana koji i danas postoje u svijetu, uključujući najrazvijenije zemlje, redom imaju opravdanje u domaćim pravnim sustavima.

Otpori pozitivizmu, osobito oni koji se javljaju posljednjih desetljeća, jasno pokazuju da djelovanje vlasti na svim razinama mora biti i legalno, tj. temeljeno na zakonu i legitimno, tj. temeljeno na općeprihvaćenim moralnim načelima. Izlaz iz te krize neki suvremeni pozitivisti traže u izmjenama domaćih pravnih sustava radi što bolje zaštite temeljnih prava građana. No kako ostaju vjerni shvaćanju da je država jedini pravi izvor zakona i zaštite prava pojedinca, oni nužno odbacuju ideju međunarodnih temelja ljudskih prava, kao i mogućnost uspostave učinkovitog međunarodnog sustava njihove zaštite.

Marksizam

Za razliku od pozitivista, Karl Marx je odbacivao teorije prirodnog zakona i prirodnih prava tvrdeći da su one puke buržoaske izmišljotine. U društvu u kojemu sredstva za proizvodnju pripadaju samo nekolicini, nužno prevladava nejednakost, diskriminacija i eksploatacija. Teorijske spoznaje, kao dio ideološke nadgradnje, ne mogu se osloboditi služenja nejednakosti, pa se ni pojmovi prava, slobode, morala i pravde ne mogu promatrati odvojeno od njihova društveno-povijesnog konteksta. Temeljno ljudsko pravo - pravo na samoostvarenje, moguće je ostvariti samo u besklasnom društvu koje izrasta iz revolucije i gradi uz pomoć komunističkog državnog aparata. S obzirom na to da država, aktivno "skrbi" o gospodarskim i socijalnim potrebama svih, od pojedinca se očekuje da sva svoja prava podredi "višim državnim interesima".

S obzirom da su se Marxove ideje u 20. stoljeću ugradile u temelje svih komunističkih i socijalističkih zemalja, rasprava o pravima čovjeka prerasla je u doktrinarni sukob između predstavnika liberalno-individualističke orijentacije Zapada i predstavnika marksističko-kolektivističke orijentacije Istoka. Prvi su naglasak stavili na prava i slobode pojedinca pred državom i isticali važnost osiguranja građanskih i političkih prava, osobito jednakost pred zakonom i ograničenje moći države. Dugi su stali u zaštitu države-skrbnika pred pravima pojedinca, isticali važnost osiguranja gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava te naglašavali dužnost prema državi, a ne prava građana. Njihov sukob utjecao je na razvoj suvremene ideje ljudskih prava u dva pravca:

- otvorio je široki prostor za međunarodne rasprave o sadržaju ljudskih prava i sloboda, tj. onih koje vlast mora štititi kao pretpostavke dostojanstva čovjeka, što se odrazilo na sadržaj međunarodnih dokumenata ljudskih prava i
- prisilio je međunarodnu zajednicu na određene ustupke državama članicama.

Komunističke države su, naime, prihvatile ideju međunarodnih standarda ljudskih prava, ali su tražile da njihova primjena ostane u nadležnosti države. Time su unaprijed dovele u pitanje

međunarodno djelovanje u slučajevima masovnog kršenja građanskih i političkih prava što se upravo i zbivalo pod komunističkim režimima. S druge strane, mnoge demokratske zemlje su nastavile praviti razliku između građanskih i političkih, s jedne, i gospodarskih i socijalnih prava, s druge strane, zapostavljajući ostvarenje zadnjih. Američka administracija, primjerice, i danas drži da gospodarska i socijalna prava nisu prava u pravom smislu te riječi nego poželjni društveni ciljevi i da, kao takva, ne bi trebala biti predmet međunarodnih sporazuma.

Teorija središnjih načela ljudskih prava

Tijekom Drugoga svjetskog rata obnovio se interes za opća i nepromjenjiva prava pojedinca na tragu teorije prirodnih prava i shvaćanja da postoje određeni temeljni modusi odnosa prema ljudskim bićima koje treba identificirati i ugraditi u društvo. Zadatak je bio utvrditi tzv. središnja načela ljudskih prava koja bi dobila status društvenih normi u izgradnji određenog tipa društva i koja bi se, ako se u tome uspije, proglasila apsolutnim načelima.

Iako su se pojavila različita rješenja, većina autora držala je da sustav središnjih načela mora uključivati priznanje slobode i autonomije koje pojedincu omogućuju da odabere svoje vlastite životne ciljeve poštujući izbore drugih. U skladu s tim, autonomija je određena kao najviša svrha ljudskog života, a osiguranje uvjeta za autonomno djelovanje pojedinca kao najviša svrha postojanja države.

Teorija središnjih načela ljudskih prava izvršila je veliki utjecaj na pisce 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' s obzirom da su se oni prvenstveno rukovodili idejama prirodnog dostojanstva pojedinca i neotuđivih prava svih. Izvođenje prava kojima se potvrđuje dostojanstvo pojedinca iz načela slobode i autonomije ljudskog bića postalo je model za utvrđivanje i promicanje ljudskih prava na međunarodnoj razini.

Utilitarizam

Polazište utilitarnih teorija jest da se dobro ili loše, odnosno istina ili neistina, ne određuje prema nekom apriornom načelu nego prema posljedicama koje oni imaju za pojedinca, grupu ili društvo u cjelini. U 19. stoljeću utemeljitelj utilitarizma Jeremy Bentham nazivao je prirodna prava "glupostima" i tumačio da je pravo "dijete zakona" te da "stvarni zakoni" jamče "stvarna prava", a imaginarni zakoni, kao što je zakon prirode, samo "imaginarna prava". Za razliku od hedonističkog utilitarizma, koji smisao dobra vidi u užitku i izbjegavanju boli, Bentham je za temeljno načelo moralnog djelovanja proglasio najveću sreću najvećeg broja ljudi. Djelovanje vlasti, kao i rasprava o pravima, imaju smisla samo ako vode osiguranju dobrobiti društva kao cjeline.

Drugi predstavnici utilitarizma zastupali su nešto drugačije stavove. John Stuart Mill je tvrdio da opće dobro proizlazi iz slobodnog razvoja pojedinca, dok su suvremeni utilitaristi (pragmatisti) pitanje o dobru ili istini sveli na pitanje o koristi. Suvremeni utilitaristi dodatno su reducirali klasična polazišta isticanjem da vlada ima zadatak ostvariti gospodarsku dobrobit društva, a ne sreću ili zadovoljstvo pojedinca. Time je još jednom potvrđen najveći nedostatak

utilitarizma, a to je podređivanje interesa pojedinca općim interesima i sustavno zanemari-
vanje pitanja njegove slobode i autonomije.

Teorija ljudskog dostojanstva

Manji broj autora nastoji doći do sveobuhvatnog sustava ljudskih prava koji bi bio polazište za izradu vrijednosno orijentiranih politika. Ideja se pojavila među filozofima religije koji su u dostojanstvu ljudskog bića vidjeli bitnu oznaku svetosti pojedinca pa su tražili da se načelo dostojanstva ugradi u temelje pravnih sustava. Početkom 1980-ih pojavile su se i svjetovne varijante te teorije. M. S. McDougal je sa suradnicima nastojao dokazati da je moguće urediti svjetsku zajednicu u kojoj su temeljne vrijednosti raspoređene demokratski, a ljudsko dostojanstvo zaštićeno kao najvažniji cilj političkog razvoja. Isticali su potrebu određivanja i općeg prihvatanja svih vrijednosti o kojima ovisi ostvarivanje ljudskih prava, kao i važnost aktivnog sudjelovanja građana u društvenim procesima. U tu su svrhu izradili opsežan katalog vrijednosti kojima se promiče ljudsko dostojanstvo, među kojima su: poštivanje, moć, prosvjećenost, dobrobit, zdravlje, vještine, naklonost i čestitost.

Teorije pravde

Prvi pokušaj izvođenja ljudskih prava iz pojma pravde u novije vrijeme nalazimo kod Edmunda Cahna. On je tvrdio da je pozitivan pristup pravdi i pravima moguć ako se pođe od analize stvarnih ili izmišljenih slučajeva nepravde. Budući da je pravdu poistovjećivao s akcijom kojom se nadoknađuje ili sprječava nepravda, njegove su teze u drugoj polovici 20. st. prihvatili branitelji ljudskih prava.

Novija i nadasve složena teorija pravde Johna Rawlsa pojavila se početkom 1970-ih godina. Rawlsa prvenstveno zanima mogućnost institucionalnog ostvarenja slobode i jednakosti pojedinca kao temelja njegove autonomije i, u svezi s tim, pitanje oblika vladavine koji bi bio prihvatljiv svim građanima. Polazište njegova shvaćanja je da svatko posjeduje “neotuđivost temeljenu na pravdi” i da razumijevanje ljudskih prava bitno ovisi o načinu na koji se razumijeva pravda. On sam pravdu shvaća kao nepristranost društvenih institucija, a ljudska prava kao cilj pravde.

Rawls uvodi dva temeljna načela pravde koja postavlja u hijerarhijski odnos:

- **Prvo načelo (načelo temeljnih sloboda)** govori o osiguranju temeljnih sloboda: “svaka osoba mora imati isto pravo na što veći dio cjelokupnog sustava jednakih temeljnih sloboda za sve”, kao što su politička sloboda, sloboda govora i udruživanja, sloboda savjesti i mišljenja, sloboda osobe, uključujući pravo na zadržavanje osobne imovine i sloboda od samovoljnog uhićenja i zatvaranja.
- **Drugo načelo (načelo distributivne pravde)** govori o tome da se socijalne i ekonomske nejednakosti moraju tako urediti da: a) najveću moguću korist od toga imaju

najsiromašniji (*načelo jednakosti temeljnih sloboda*) i b) budu sastavni dio položaja i službi koje su dostupne svima po *načelu jednakih mogućnosti*. Temeljne slobode moraju biti jednake za sve, a ono što u društvu može varirati jest vrijednost slobode. Sukob između slobode pojedinca i drugih društvenih interesa, kao što je javni red i sigurnost, Rawls rješava uvođenjem načela pomirenja (*reconcilliation*) po kojemu su ograničenja temeljnih sloboda dopuštena samo ako se time poboljšava sustav temeljnih sloboda u cjelini. Što se tiče načela jednakih mogućnosti, njime se prije svega treba smanjiti nesrazmjer u vrijednosti slobode osiguranjem jednakog sudjelovanja u donošenju odluka i jednakog pristupa društvenim resursima (nediskriminacija).

Rawlsova teorija promiče ideje ustavne demokracije i ljudskih prava. Ona nudi moralno opravdanje za sustav vladanja koji polazi od prava i participativnog modela odlučivanja. No načelo distributivne pravde otvara niz pitanja, osobito u svezi s priznanjem načela jednakih mogućnosti. Samo priznanje tog načela nije dovoljno. Na nacionalnoj razini problem se javlja kad treba osigurati sredstva i instrumente kojima se kompenziraju nedostaci, osobito kad su oni posljedica dugog razdoblja diskriminacije (programi afirmativne akcije, kvote, subvencioniranje i sl.), jer se time otvara pitanje odnosa između načela jednakosti i načela slobode pojedinca. Upitna je i primjena tog načela u uređenju odnosa na međunarodnoj razini. Ako se općenito i prihvati da je siromaštvo velikog broja zemalja posljedica njihove eksploatacije od strane razvijenih zemalja, nije jasno kako učinkovito suzbiti sadašnje nedostatke tih zemalja. Rawls, između ostaloga, predlaže da razvijene zemlje distribuiraju sredstva nerazvijenim zemljama uvjetno, uz preuzimanje obveze razvoja zaštite ljudskih prava i demokracije.

Teorija jednakosti

Iako mu se prigovara zbog zapadnocentrične neosjetljivosti na probleme siromaštva, eksploatacije i zagađenja u svijetu, Ronald Dworkin je krajem 1970-ih oblikovao jednu od najutjecajnijih novijih teorija prava na sjecištu teorija prirodnih prava i utilitarističkih teorija. Naglasak je stavio na jednakost građana, ali i na povezivanje jednakosti, slobode i odgovornosti u sklopu konstitutivne demokracije. Tvrdio je da se jednakost, sloboda i odgovornost pojedinca ne mogu razdvajati ako se oslanjaju na humanističko shvaćanje života i politike, kao što se ne mogu razdvajati pravo, politika i moral, budući da su moral i politički ideali nužno ugrađeni u zakone.

Odbacivao je ideju opće slobode i tvrdio da postoje samo posebne slobode koje se izvode iz temeljnog prava pojedinca na jednakost, pri čemu je jednakost shvatio kao jednako priznanje i poštivanje pojedinca od strane tijela i ustanova vlasti. Pravo na jednakost prirodno je pravo svih ljudskih bića koje proizlazi iz temeljnih ljudskih sposobnosti, kao što su mišljenje, planiranje, odlučivanje i preuzimanja odgovornosti, pa je njegovo priznanje bitna vrlina demokratskog vladanja. Demokratski izabrana vlast mora se odnositi prema svim svojim građanima na isti način, s jednakim poštivanjem i pozornošću. To ne znači da demokratske ustanove moraju promicati apsolutnu jednakost nego da se interesima i zahtjevima svake osobe treba pridavati jednaka pozornost.

Jednakost treba shvaćati u terminima prava, a ne zahtjeva, pa je u demokratskom društvu najvažnije odrediti koja prava mogu imati status temeljnih prava. Ako se ona ne izdvoje, onda svaki naš zahtjev (ako njime ne ugrožavamo drugoga, kao npr. zahtjev za posjedovanjem nekog skupog odjevnog predmeta), drži Dworkin, može postati “pravo”. Nadalje, neke slobode, kao što su sloboda govora, vjeroispovijesti i udruživanja, trebaju posebnu zaštitu, ne zato što one imaju neku inherentnu vrijednost, nego zato što su osobito osjetljive na ograničenja vlasti. Pravo na vlasništvo ne bi trebalo uključiti među temeljna prava, jer od njega imaju koristi samo bogati, a ne i siromašni.

Pravo na jednaku pozornost i uvažavanje građana od strane demokratskih institucija dira u srž većinskog modela demokracije. Ukoliko ne postoji razvijen i učinkovit sustav praćenja, većina demokratskom odlukom može lako povrijediti prava pojedinca, odnosno manjine. Primjenom načela vladavine prava osigurava se da pravni sustav štiti temeljna prava pojedinca čak i od odluka demokratske većine. U takvim okolnostima pravo na jednakost djeluje kao neka vrsta veta, koje je moguće upotrijebiti čak i protiv zahtjeva za općim blagostanjem ako se time dovodi u pitanje načelo jednakosti. Sukladno tome Dworkin zagovara uvođenje konstitutivne (ustavne) demokracije u kojoj važi načelo jedna osoba-jedan glas. Dosljednom primjenom tog načela promiče se ideja jednakog poštivanja građana, što je najsigurniji put da se ono ugradi u političke institucije.

Kulturni relativizam

Za razliku od naprijed opisanih teorija koje redom potvrđuju ljudska prava kao opća, predstavnici kulturnog relativizma osporavaju mogućnost postojanja ideje o ljudskim pravima i dužnostima izvan određene kulturne zajednice. Oni upozoravaju na razlike među kulturama i ističu da se kulturama ne može prići na isti način. Sukob između relativista i univerzalista potaknuo je rasprave o moralnim temeljima ljudskih prava što je ostavilo traga i na međunarodnoj politici ljudskih prava. Shvaćanjem da se ljudska prava moraju promatrati u svjetlu posebnih kulturnih praksi, kulturni relativizam je podupro moralni relativizam čime je doveo u pitanje moralno opravdanje sustava općih ljudskih prava.

Korijeni kulturnog relativizma pripisuju se Protagori, koji je tvrdio da je čovjek mjerilo svih stvari, i Johanu Gottfriedu von Herderu, koji je isticao vrijednost duha svakog naroda, čime je izvršio utjecaj na nacionalne pokrete u Europi tijekom 19. i 20. stoljeća. Među suvremenim zagovornicima relativizma su postmodernisti, multikulturalisti i komunitaristi. No najveći udarac ideji univerzalnosti ljudskih prava došao je od europskih i američkih kulturnih antropologa. Oni su nakon Drugoga svjetskog rata prihvatili relativizam kako bi se obračunali sa svojim ranijim teorijama kojima se opravdavala kolonizacija i uništavanje kultura “primitivnih” naroda. Osim Claude Lévi-Straussa, jedan od najvećih kritičara bio je Melville Herskovits. Uvjeran da preko ljudskih prava Zapad nameću svoje vrijednosti drugim kulturama, Herskovits je kao predsjednik Američkog udruženja antropologa napao ‘Opću deklaraciju o ljudskim pravima’ kao etnocentričnu, jer nije sadržavala odredbu o “pravima ljudi da žive u skladu sa svojim tradicijama”.

Kulturni relativizam brzo su prihvatile poslijekolonijalne zemlje koje su u izgradnji posebnog nacionalnog identiteta vidjele jamstvo neovisnosti i homogenizacije stanovništva. Stoga su one i na međunarodnom planu zagovarale afirmaciju kulturnih razlika. No ubrzo je izišlo na vidjelo da afirmacija kulturnog relativizma ima i svoju tamnu stranu. Mnogi represivni režimi počeli su veličati pravo na različitost i napadati “zapadni kulturni imperijalizam koji uništava lokalne kulture”, kako bi pred međunarodnom zajednicom opravdali zabranu slobode govora, nasilje nad ženom, obrezivanje ženskih genitalija i druge okrutne kulturne prakse, kao i samovoljno djelovanje vlasti i nepoštivanje međunarodnih ugovora koje su prihvatili.

Pozivajući se na takve slučajeve, kritičari relativizma su napad antropologa na opća načela ljudskih prava nazvali “darom kulturnih relativista tiranima”. Upozoravali su na opasnost od precjenjivanja razlika među kulturama i navodili antropološka istraživanja koja potvrđuju sličnosti među kulturama u temeljnim ljudskim vrijednostima, kao što su: visoka vrijednost ljudskog života i osuda ubojstva, krađe i prijevare; isticanje važnosti pravednog sudskog postupka; priznanje prava na zdravlje, prehranu i slobodu kretanja, kao i na slobodu od mučenja, ropstva i arbitrarnog smaknuća; zabrana incesta i silovanja te ograničavanje promiskuitetnog ponašanja; sva društva također pokazuju interes za istinom i suradnjom te naglašavaju vrijednost prijateljstva i pravde u grupi; u većini društava pojedinac je iznad zajednice, ali se istovremeno naglašava njegova odgovornost za opće dobro itd.

Uostalom, iskustvo pokazuje da je povreda ljudskih prava rjeđe posljedica kulturne tradicije, a češće samovolje vlasti ili moćnih društvenih grupa koji su još i neodgovorni prema prihvaćenim međunarodnim obvezama. Naime, načela ljudskih prava postala su opća kroz proces međunarodnog dogovaranja i suradnje. Ona se ne mogu nametati bez službenog pristanka vlasti pojedine države. U pregovorima koji su vođeni u sklopu Povjerenstva za ljudska prava Ujedinjenih naroda tijekom izrade ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’, od petnaest predstavnika zemalja članica jedanaest je bilo iz afričkih, latinoameričkih, azijskih i istočnoeuropskih zemalja. Na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima koja je 1993. godine održana u Beču, predstavnici oko 170 zemalja svijeta Deklaracijom su potvrdili sljedeće (st. 5.):

Sva ljudska prava su opća, nedjeljiva, međusobno ovisna i povezana. Međunarodna zajednica mora ljudska prava razmatrati globalno na pravedan i jednak način, pod jednakim uvjetima i s jednakim naglascima. Iako se važnost nacionalnih i regionalnih posebnosti te povijesne, kulturne i vjerske razlike moraju uzeti u obzir, države imaju dužnost, bez obzira na njihove političke, gospodarske i kulturne sustave, promicati i štititi sva ljudska prava i temeljne slobode.

Dosadašnji razvoj ljudskih prava potvrđuje da su gotovo sve zemlje svijeta, bez obzira na brojne razlike među njima, prihvatile načela ljudskih prava kao opće vrednote čovječanstva, čime su potvrdile da ljudska prava nisu u suprotnosti s njihovim filozofskim, etičkim i religijskim tradicijama. No univerzalnost ljudskih prava ne znači da se ona moraju primjenjivati na isti način. Svi međunarodni sporazumi uzimaju u obzir

razlike među državama glede njihove kulture, društvenog ustroja i gospodarskog razvoja te im, osim kod određenog broja apsolutnih prava, jamče određeni stupanj slobode u donošenju i primjeni domaćih mjera promicanja i zaštite općeprihvaćenih standarda. Uostalom, upravo su kulturne razlike potakle proširenje međunarodnog i regionalnih sustava ljudskih prava, primjerice, priznanjem prava migranata i starosjedilaca.

Na prethodnim stranicama dotakli smo se dijela moralno-filozofskih i teorijskih rasprava koje su utjecale na oblikovanje međunarodnog sustava ljudskih prava čime ćemo se detaljnije baviti u sljedećem poglavlju. Zbog naravi ovog priručnika, naša lista nije ni precizna ni sveobuhvatna. Potpuniji prikaz relevantnih teorija trebao bi obuhvatiti mnogo više političko-filozofskih, pravno-filozofskih i sociološko-antropoloških pristupa ili pak detaljnije ocrtati pravne i političke dimenzije nekih od ovdje opisanih teorija. Tako bi svakako valjalo obraditi Jacquesa Maritaina koji je dovodeći prirodni zakon u vezu s mudrošću Stvoritelja bitka i ćudorednim zakonom, pisao o mogućnosti konsenzualnog utemeljenja ljudskih prava, tj. o tome da različita teorijska polazišta ne bi trebala ugroziti njihovu primjenu, jer je o njima moguće postići zajednički dogovor. Nadalje, tu je i pristup koji se prije nekoliko desetljeća pojavio u društvenim znanostima s ciljem usklađivanja prava s “činjenicama života”. Na tragu teze Williama Jamesa da je “bit dobrog u zadovoljavanju potreba”, sociolozi su pokrenuli raspravu o potrebama nezaposlenih, društveno diskriminiranih i marginaliziranih i manjina, zbog čega je Roscoe Pound s pravom ustvrdio da je 19. stoljeće obilježeno priznanjem ljudskih prava, a 20. stoljeće priznanjem ljudskih potreba, ljudskih zahtjeva i društvenih interesa.

3.

Međunarodni sustav ljudskih prava

3.1. Povijesni tekstovi

Drži se da je proces normativnog potvrđivanja dostojanstva čovjeka ograničavanjem prostora za arbitrarno djelovanje onih koji njime vladaju, i to tako da se jasno odrede prava i dužnosti i jednih i drugih, star oko 4000 godina. U tom je razdoblju postupno došlo do promjene u omjeru između dužnosti i prava u korist prava, ali i do povećanja broja onih na koje su se priznata prava odnosila. U skladu s tim prve norme su se uglavnom odnosile na dužnosti. Pojavile su se u sklopu sveobuhvatnih zbirki vjerskih, moralnih i pravnih propisa koji su važili za osobe određene vjeroispovijesti (kršćanstvo, judaizam, islam, budizam, hinduizam i dr.). S naglaskom na prava, norme se sve više oslanjaju na određenu filozofsku doktrinu (konfučijanizam, sekularni humanizam i dr.) ili na zakonodavnu tradiciju (rimsko i englesko građansko pravo).

Krajem 18. stoljeća pojavila su se dva dokumenta koja su izvršila značajan utjecaj na suvremeno shvaćanje ljudskih prava. Oba su pisana u liberalnoj tradiciji s osloncem na ideje prirodnog prava i društvenog ugovora te na shvaćanje da se sloboda i jednakost pojedinca mogu osigurati samo onda kad su odnosi između građana i države uređeni zakonom. Prvi dokument je američka 'Deklaracija o neovisnosti'. Usvojena je 1776. godine, kako bi se "narod" trinaest sjeveroameričkih kolonija oslobodio "apsolutne tiranije" britanske krune i kako bi mogao u slobodi i neovisnosti razvijati "talente koje im je podario Stvoritelj". Tekst dokumenta počinje sljedećim riječima:

Mi smatramo da su ove istine same po sebi jasne: da su svi ljudi stvoreni jednaki, da ih je stvoritelj obdario određenim neotuđivim pravima, među kojima su život, sloboda i težnja sreći; da se radi osiguranja tih prava među ljudima uspostavljaju vlade koje svoju pravednu vlast izvode iz pristanka onih kojima vladaju; da, kad neki oblik vladavine šteti tim ciljevima, narod ima pravo promijeniti ili svrgnuti vladu i postaviti novu koja će polaziti od onih načela i organizacije vlasti putem kojih je najizglednije da će on ostvariti svoju sigurnost i sreću.

Jedanaest godina kasnije ta su načela ugrađena u Ustav Sjedinjenih Država koji je, između ostaloga, građanima trebao “pribaviti blagoslov slobode”. No s ratifikacijom je bilo problema jer su savezne države smatrale da Ustav nije jasno odredio te slobode i da im nije pružio prava jamstva za zaštitu od arbitrarnih postupaka vlasti. Taj se problem nastojao riješiti 1789. godine usvajanjem 10 amandmana, koji su postali poznati pod nazivom ‘Američka povelja prava’. Povelja je američkim građanima jamčila zaštitu određenih temeljnih prava i sloboda, uključujući slobodu govora (Prvi amandman), zabranu nezakonitog pretraživanja i uhićenja (Četvrti amandman) te prava na šutnju (Peti amandman). Iako su dokument relativno brzo ratificirale sve savezne države, uključivanje priznatih načela u njihove pravne sustave trajalo je od 1868. do 1960. godine. Zahvaljujući Povelji prava i praksi da se nova prava i slobode priznaju dodavanjem amandmana na Ustav, Sjedinjene Države više od dva stoljeća ne mijenjaju svoj temeljni zakon.

Povijesni propisi kojima se uređuju prava i dužnosti pojedinca

vjerski/moralni

- *Tora* (zbirka židovskih moralnih, pravnih i obrednih propisa)
- *Biblija i Deset zapovijedi Božjih (Dekalog)* – lista kršćanskih dužnosti prema Bogu)
- *Kur'an* (zbirka islamskih vjerskih, moralnih i pravnih propisa)

pravni

- *Hamurabijev zakonik (Codex Hammurabi)* - uređuje prava vlasništva, obitelji, pitanje kazni i sl.), 17.-18. st. pr.n.e.
- *Velika Povelja sloboda (Magna Carta Libertatum)* – uređuje odnose između engleskog kralja i plemstva, osobito pitanja vojne obveze, poreza, kažnjavanja i oduzimanja imovine), 1215.
- *Habeas Corpus Act* (zaštita engleskih građana od arbitrarnog uhićenja, pritvora i zatvaranja), 1679.
- *Povelja prava (Bill of Rights)* – uvođenje slobodnih izbora i priznanje parlamenta kao središnje vlasti), 1689.
- (američka) *Deklaracija o neovisnosti*, 1776.
- (francuska) *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina*, 1789.

hrvatski povijesni pravni propisi

- *Statut Dubrovačke Republike* (uređuje načela nepotkupljivosti i nepristranosti sudaca), 1272.
- *Vinodolski zakonik* (uređuje prava i dužnosti kmetova, plemića i klera u skladu sa ‘starim običajima’), 1288.
- *statuti slobodnih gradova* (primjerice Poljički, Korčulanski, Varaždinski)

Iste godine kad se pojavila američka Povelja prava, Narodna skupština Francuske proglasila je *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina* u kojoj se polazi od shvaćanja da se čovjek

“rađa i ostaje slobodan i jednak u svojim pravima”, da “društvene razlike mogu proizići samo iz opće koristi” i da je “neznanje i nepoštivanje prava čovjeka jedini uzrok bijede građana i korupcije vlasti”. Dokument određuje “prirodna, neotuđiva i sveta prava čovjeka”, kao što su sloboda, vlasništvo, sigurnost i otpor ugnjetavanju. Sloboda se

Povijesne promjene koje su pridonijele pojavi ideje ljudskih prava

- pojava ideje prirodnih prava čovjeka nasuprot božanskih prava države i vladara
- priznanje prava i sloboda pojedinca u ustavima najrazvijenijih zapadnih država
- uvođenje proceduralnih pravila kao početak poštenog procesa
- ograničavanje vlasti kao posljedica sukoba između vladara i Crkve
- prihvatanje ideje promjene i napretka u području zaštite prava pojedinca
- pojava ideje sudjelovanja u vlasti
- prihvatanje ideje o obvezi društva i države prema pojedincu
- pojava interesnog udruživanja radi zaštite svojih sloboda (profesionalne udruge, sveučilišta, sindikati)
- jačanje sudstva, uvođenje policijskog nadzora i državne administracije

shvaća kao moć pojedinca da radi sve ono što ne ugrožava dobrobit drugoga, a obuhvaća slobodu govora, slobodu udruživanja, slobodu vjeroispovijesti i slobodu od arbitarnog uhićenja i zatvaranja. U racionalno uređenoj zajednici ravnoteža između uživanja i ograničavanja slobode ne prepušta se slučaju nego uređuje zakonima. Zakon je izraz opće volje, što znači da svaki građanin ima pravo sudjelovati u njegovoj izradi. Sukladno tome određuje se da zakon “mora biti jednak za sve, i kad štiti i kad kažnjava”. Jednakost se proteže i na javna priznanja i službe koje su svima dostupne “prema sposobnostima i bez ikakvih drugih razlika osim onih koje proizlaze iz njihovih vrlina i talenata”. U istom duhu se utvrđuje da “svako političko udruživanje ima za cilj očuvanje prirodnih i nezastarivih prava čovjeka” te da ni jedno državno tijelo ili pojedinac ne mogu imati vlast ako ona ne izvire iz “nacije” koja je jedini izvor suvereniteta.

3.2. Globalni sustav ljudskih prava

Iako su načela američke i francuske deklaracije bila prekretnica u zaštiti prava i sloboda pojedinca, tek se krajem prve polovice 20. stoljeća počelo razmišljati o tome da bi se ona trebala primijeniti na sve ljude i da bi, u tu svrhu, trebalo uspostaviti oblik zaštite koji nadležnost nacionalnih država. Povod za to bila su stradanja tijekom Drugog svjetskog rata koja su dovela u pitanje sve dotadašnje temeljne vrijednosti čovječanstva, osobito vrijednost ljudske osobe kao takve. Kao odgovor na više od 50 milijuna ubijenih, nezapamćene

patnje civila, osobito žena, djece i pripadnika drugih rasa i kultura te mase izbjeglica i prognanika, pojavila se ideja o uspostavi institucionalne zaštite prava i sloboda čovjeka u sklopu globalne međunarodne zajednice koja bi bila uređena na načelima poštivanja dostojanstva ljudske osobe, suvereniteta država i autoriteta međunarodnog dijaloga i dogovora. Ta je ideja 1945. ugrađena u tekst 'Povelje Ujedinjenih naroda'. Njenim potpisivanjem na konferenciji u San Franciscu osnovana je Organizacija Ujedinjenih Naroda u sklopu koje je započela izgradnja međunarodnog sustava promicanja i zaštite ljudskih prava.

Zbog potpunijeg razumijevanja promjena do kojih je došlo, treba ukazati na razliku pojma neotuđivih prava čovjeka, koji koriste američka i francuska deklaracija, od suvremenog pojma ljudskih prava koji se uspostavlja kao dio novog poslijeratnog međunarodnog poretka.

U ranijim tekstovima pojam "neotuđiva prava" koristi se u značenju "prava slobodnog čovjeka ili građanina" (bijelac, muškarac, posjednik), a ne u značenju "svi ljudi" (neovisno o spolu, rasnom ili nekom drugom podrijetlu, ili socio-ekonomskom statusu). Takav pristup je nužno doveo do toga da se ista prava uskrate ženama, djeci i pripadnicima drugih rasa te da se opravda ropstvo.

Iako je nastala na tim temeljima, suvremena verzija se ne opravdava prirodnim pravom ili društvenim ugovorom nego međunarodnim dogovorom ili konsenzusom o globalno poželjnim ciljevima koji se odnose na dobrobit pojedinca (dostojanstvo), društvenih grupa (održanje, identitet) i društvene zajednice u cjelini (mir, jednakost, pravda, snošljivost).

Za razliku od ranijih prava i sloboda čovjeka (pojedince), ljudska prava podržava sustav međunarodnih pravnih normi ili standarda. Međunarodno je pravo dotada uređivalo samo odnose među državama (primjerice međunarodno ratno pravo), pri čemu država nije imala nikakve međunarodne obveze glede odnosa prema pojedincu. Način na koji su vlasti neke zemlje postupale prema svojim građanima u ratu i miru shvaćen je isključivo kao unutarnja stvar države.

3.2.1. Određenje međunarodnog standarda ljudskih prava

Ljudska se prava na međunarodnoj razini uređuju kao norme ili standardi koji se određuju u procesu pregovaranja i dogovaranja među državama članicama Ujedinjenih naroda. Dogovoreni standard time postaje međunarodni kriterij prema kojemu se prije svega vrednuje ponašanje pojedine države prema pojedincu, prema drugim državama i prema međunarodnoj zajednici. Budući da je riječ o općim pravima, pojam pojedinca uključuje građane pojedine države, građane drugih država, osobe bez državljanstva i azilante.

Kao i kod svakog drugog standarda, tako i kod raščlambe međunarodnog standarda ljudskih prava valja imati na umu tri ključna čimbenika, koji prema Johanu Galtungu čine trijadu ljudskih prava:³

³ Prema: Galtung, J. *Human Rights in Another Key*. Cambridge, Polity Press, 1994.

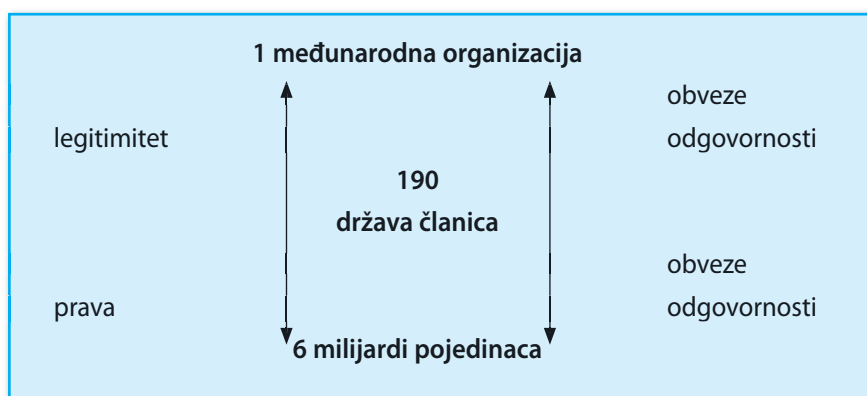
- ✓ **pošiljatelj standarda** (*norm-senders*) – međunarodna organizacija
- ✓ **primatelj standarda** (*norm-receivers*) – država članica međunarodne organizacije
- ✓ **objekti standarda** (*norm-objects*) – pojedinci, građani.

Trijada započinje s jednim tijelom (Opća skupština Ujedinjenih naroda), spušta se na oko 190 država članica, a završava s oko 6 milijardi osoba. Jednom kad je standard ljudskih prava dogovoren i prihvaćen među državama članicama u sastavu međunarodne organizacije, učinkovitost međunarodnog sustava ljudskih prava bitno ovisi o suradnji između svih sastavnica trijade. U tome je ključna uloga objekta standarda (pojedince, građana). Građani se, naime, pozivaju na standard tako što od primatelja standarda (države) traže da ispuni svoje obveze prema pošiljatelju standarda (Ujedinjenih naroda). Država to čini tako da apstraktni standard pretvori u konkretne politike i akcije za zaštitu i promicanje ljudskih prava svojih građana. Prema državi koja mu jamči njegova prava, građanin ima određene obveze i odgovornosti, na isti način na koji država ima obveze ili odgovornosti prema međunarodnoj organizaciji koje je članica. Osiguravajući i štiteći ljudska prava svojih građana, vlast osigurava njihovu privrženost s jedne strane, a međunarodni legitimitet s druge (v. Prikaz 2).

*Iz toga slijedi, kako kaže Galtung, da je **dobar građanin samo onaj koji je uporan u traženju svojih prava od svoje države, budući da joj time osigurava legitimitet u sklopu međunarodne zajednice.***

No odnosi unutar trijade jasno pokazuju da pitanje odgovornosti za promicanje i zaštitu ljudskih prava ne pogađa samo države. Učinkovitost međunarodnog sustava znači odgovornost niza čimbenika koji su međusobno tijesno povezani. Tako se, osim obveza države prema pojedincu i prema međunarodnoj zajednici može govoriti i o obvezama međunarodne organizacije prema pojedinoj državi, njenim građanima i svakom pojedinom čovjeku. *Međunarodna organizacija koja je uspostavljena u cilju promicanja i zaštite ljudskih prava opravdava svoje postojanje samo kvalitetom i učinkovitošću svojih politika i programa, što znači da njen međunarodni legitimitet prvenstveno ovisi o povjerenju 6 milijardi pojedinaca, kao što o njima ovisi međunarodni legitimitet 190 vlada država članica.*

S druge strane, i učinkovitost međunarodnog sustava ljudskih prava ovisi o pojedincu, kao i o nizu društvenih institucija i organizacija, osobito onih koje pripadaju civilnom sektoru. Velik broj međunarodnih nevladinih organizacija (*primjerice Amnesty International, Članak 19, Greenpeace*) ima važnu ulogu u izradi i primjeni standarda. To osobito važi za one organizacije koje, u skladu s 'Poveljom Ujedinjenih naroda', imaju savjetodavni status pri Gospodarskom i socijalnom vijeću.

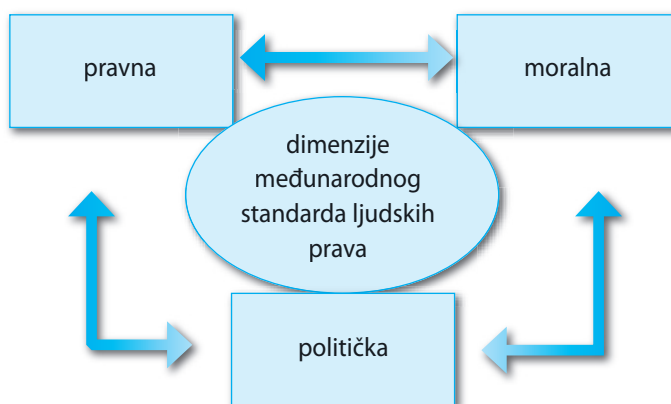

Prikaz 2: *Razine i modusi djelovanja međunarodnog standarda ljudskih prava*

Sukladno tome može se reći da je *međunarodni sustav ljudskih prava* nužno promatrati i vrednovati zajedno s međunarodnim sustavom odgovornosti u sklopu kojega djeluju sljedeći subjekti:

- ▶ međunarodne i regionalne organizacije
- ▶ središnje i lokalne vlasti u pojedinoj državi
- ▶ društvene institucije i organizacije
- ▶ međunarodne i lokalne nevladine udruge i druge organizacije civilnog društva
- ▶ pojedinci.

Među subjektima odgovornosti postoje razlike u vrsti i razini odgovornosti koju imaju prema međunarodnom standardu ljudskih prava. Često se čuje da države uglavnom snose pravnu i političku, a pojedinci, društvene i nevladine organizacije uglavnom moralnu odgovornost, što nije sasvim točno. Iako se obično pod međunarodnim standardom u području ljudskih prava misli samo na pravnu odredbu u sustavu međunarodnog prava ljudskih prava, posebnost djelovanja Ujedinjenih naroda upravo je u tome što se učinak svakoga, pa i pravnog standarda, uvijek promatra kroz tri nedjeljive dimenzije: pravnu, moralnu i političku (v. Prikaz 3).

Prikaz 3: *Dimenzije međunarodnog standarda ljudskih prava*

Vrsta i razina odgovornosti ovisi i o prirodi dokumenta koji proglašavaju, prihvaćaju ili donose predstavnici pojedinih država članica međunarodne organizaciji na najvišoj razini, primjerice Općoj skupštini Ujedinjenih naroda ili Općoj konferenciji UNESCO-a. Ti dokumenti se prema svom pravnom statusu dijele na:

- **pravno obvezujuće** međunarodne ugovore koji se još nazivaju i *instrumentima* ljudskih prava (konvencije, paktovi)
- **moralno obvezujuće** izjave ili dogovore koji nemaju status međunarodnih instrumenata (deklaracije, preporuke)
- **politički obvezujuće** dokumente (manje naglašeno u sustavu Ujedinjenih naroda zbog razlika u političkom ustroju zemalja članica, ali bitno za, primjerice, djelovanje Organizacije za europsku sigurnost i suradnju).

Prikaz 4 daje uvid u vrstu odgovornosti koju podrazumijeva određena kategorija dokumenta. Iako pravni ugovori, kao što su paktovi i konvencije, formalno pretpostavljaju samo pravnu, oni se, ni u kojem slučaju, ne mogu odvojiti od moralne, a onda ni od političke odgovornosti, budući da je riječ o dokumentima koji su rezultat dogovora između svih država članica i koji polaze od zajedničke vizije razvoja međunarodne zajednice. Uostalom neka država ni ne mora potpisati i ratificirati pravno važeći dokument, ali ona kao članica Ujedinjenih naroda ostaje moralno obvezna provoditi njegova temeljna načela budući da ta načela proizlaze iz načela 'Povelje Ujedinjenih naroda' i 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'. Moglo bi se reći da je moralna odgovornost i najvažnija ima li se na umu da primjena međunarodnih standarda nije praćena učinkovitim instrumentima primjene.

vrsta dokumenta	vrsta odgovornosti		
	pravna	moralna	politička
konvencije paktovi	✓	✓	✓
deklaracije preporuke		✓	✓

Prikaz 4: *Dokumenti po vrsti odgovornosti*

Da je moralna odgovornost ključ, potvrđuju učinci međunarodnih dokumenata bez pravne snage, kao što su deklaracije i preporuke. Ovdje nije samo riječ o 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' koja ima status međunarodnog običajno-pravnog dokumenta nego manje-više svih dokumenata te kategorije. Deklaracija je svečana izjava kojom predstavnici vlada, društvenih institucija, civilnih organizacija ili istaknuti pojedinci potvrđuju svoj moralni izbor glede nekog problema i načina na koji se on treba rješavati. Zato se često sadržaj deklaracije shvaća kao *načelo djelovanja*, a ne kao standard, pri čemu se pod standardom razumijeva samo pravna odredba.

Načela izražena u Deklaraciji služe i za ispitivanje stavova međunarodne javnosti o predloženom rješenju, što se onda koristi kao podloga za izradu odgovarajućeg pravnog standarda ljudskih prava. Primjer za to je 'Konvencija o pravima djeteta' Ujedinjenih naroda. Godine 1959. Opća skupština je prihvatila 'Deklaraciju o pravima djeteta' koja je sadržavala 10 načela. Dvadesetak godina kasnije, osnovana je nova radna grupa sa zadatkom pripreme pravno obvezujućeg dokumenta. Priprema tog teksta trajala je devet godina. Toliko je, naime, trebalo predstavnicima vlada i posebnih organizacija (UNICEF; UNESCO, Međunarodni odbor Crvenog križa i međunarodne nevladine udruge specijalizirane za djecu, kao što je *Save the Children*) da dođu do konsenzusa oko izmjena i nadopuna 'Deklaracije'. Konvencija je prihvaćena na Općoj skupštini 1989. godine, a već je sljedeće godine stupila na snagu čime su njene odredbe postale međunarodni standardi, a sam dokument međunarodni instrument promicanja i zaštite prava djece.

Usprkos tome što su, kao što ćemo vidjeti, sva ljudska prava zaštićena 'Međunarodnom poveljom prava', čiju primjenu na nacionalnoj razini prate dva posebna tijela, mnoga od njih još nisu posebno pravno potvrđena. Tako do danas imamo deklaracijama potvrđena prava osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama; prava osoba s posebnim potrebama; pravo na razvoj i mir, zaštitu djece i mladih od štetnog utjecaja medija, zabranu manipuliranja ljudskim genomom i zaštitu okoliša.

Konvencija je najčešći oblik kojim se pravno posebno uređuje zaštita ljudskih prava. No prije nego postane pravno obvezujući, tekst dokumenta mora proći dug proces usuglašavanja koji se sastoji od sljedećih faza:

- ✓ radni tekst konvencije izrađuje radna grupa, najčešće sastavljena od predstavnika država članica Ujedinjenih naroda i međunarodnih nevladinih organizacija;
- ✓ radni tekst se usvaja na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, nakon čega ona dobiva status instrumenta ljudskih prava, a njene odredbe status pravnog standarda;
- ✓ usvojena konvencija postaje otvorena za potpisivanje ili pristupanje država članica;
- ✓ svojim potpisivanjem država stranka konvencije stavlja na znanje međunarodnoj zajednici da se želi formalno obvezati na ostvarenje načela sadržanih u instrumentu;
- ✓ formalno ispunjavanje te obveze podrazumijeva potvrđivanje (ratifikaciju) konvencije od strane parlamenta zemlje potpisnice i polaganje isprava o ratifikaciji kod glavnog tajnika Ujedinjenih naroda, pri čemu se mogu izraziti rezerve prema nekim člancima; postupkom ratifikacije država formalno potvrđuje da je spremna mijenjati svoje zakonodavstvo i dostavljati izvješća o napredovanju i poteškoćama u primjeni konvencije u skladu s njenim odredbama, osim onih prema kojima je izrazila rezervu;
- ✓ konvencija postaje pravno obvezna za sve zemlje potpisnice nakon što ju ratificira onoliko država koliko je utvrđeno tekstem dokumenta;
- ✓ stupanjem na snagu konvencije uspostavlja se posebno tijelo (najčešće odbor) kojemu je svrha praćenje primjene odredbi konvencije na temelju periodičnih izvješća zemalja stranaka.

Među pravima koja su posebno zaštićena konvencijama na toj razini su zabrana mučenja, zabrana rasne diskriminacije, zabrana diskriminacije žena i prava djeteta. Zajedno s 'Poveljom Ujedinjenih naroda' i 'Međunarodnom poveljom prava' koja objedinjuje 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima', 'Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima' i 'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima', te konvencije čine temeljne instrumente ljudskih prava međunarodne zajednice.

3.2.1. Temeljni međunarodni instrumenti ljudskih prava

Povelja Ujedinjenih naroda

Prihvatanjem 'Povelje Ujedinjenih naroda' započet je proces uređivanja svijeta kao zajednice država s jednakim pravima i odgovornostima prema općem miru i sigurnosti, nazvan još i *svjetskim pokretom za ljudska prava*. Ključni dio tog procesa bilo je shvaćanje da je zaštita prava i sloboda pojedinca jedan od preduvjeta mira među narodima. U Povelji izrijekom stoji da ju udruženi narodi svijeta usvajaju kako bi "buduća pokoljenja spasili od užasa rata", "ponovno potvrdili vjeru u temeljna prava, dostojanstvo i vrijednost čovjeka, u ravnopravnost muškarca i žena kao i u ravnopravnost velikih i malih naroda", te "stvorili uvjete koji su potrebni za održanje pravde i poštivanje obveza koje proizlaze iz ugovora i drugih izvora međunarodnog prava".

U članku 1.(3), naime, utvrđuje se da je jedna od četiri temeljne svrhe Ujedinjenih naroda uspostavljanje međunarodne suradnje u "promicanju i jačanju ljudskih prava i temeljnih sloboda za sve, bez razlike u pogledu rase, spola, jezika ili religije". Nadalje, 'Povelja' člankom 55.(c) obvezuje Ujedinjene narode na promicanje "općeg poštivanja" tih prava i sloboda, dok člankom 56. na to obvezuje i države članice. Time su države preuzele međunarodnu obvezu da promiču i štite ljudska prava, što znači da su pristale dio svoje nadležnosti u tom području ustupiti međunarodnoj organizaciji.

Međutim, zbog protivljenja tadašnjih velesila, 'Povelja' nije ni odredila prava niti uspostavila učinkovit sustav njihove zaštite.⁴

Međunarodna povelja prava

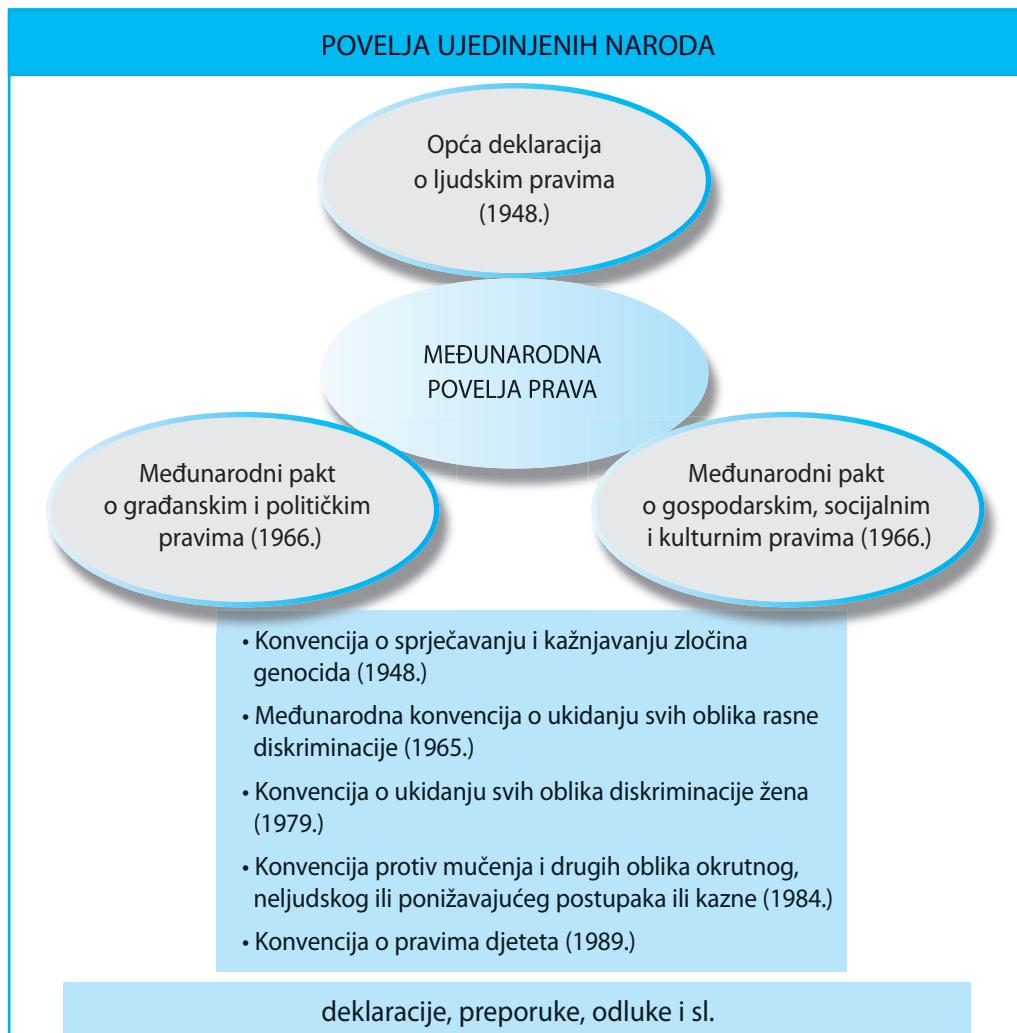
Dokument kojim se odgovorilo na pitanje kodifikacije ljudskih prava bila je 'Opća deklaracija o ljudskim pravima', koju je 1948.godine proglasila Opća skupština Ujedinjenih naroda i to kao "zajedničku tekovinu svih naroda i država". Polazište dokumenta je da se sva ljudska bića "rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima" te da, budući su "obdarena razumom i svijješću", trebaju "jedna prema drugima postupati u duhu bratstva".

'Deklaracija' u 30 članaka sadrži načela temeljnih prava i sloboda čovjeka shvaćenih kao "opća, nedjeljiva i neotuđiva ljudska prava" koja pripadaju svima "bez ikakve razlike glede

⁴ Buerghenthal, T. 'International Human Rights in a Historical Perspective.' U: Symonides, J. (ur.) *Human Rights: Concepts and Standards*. Ashgate i UNESCO Publishing, 2000., 3-30.

rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovine, rođenja ili neke druge okolnosti”. Jedna od posebnosti ‘Deklaracije’ jest da predstavlja sintezu različitih filozofskih tradicija i kulturno specifičnih pojmova ljudskih prava, ali s čvrstim osloncem na ideju prirodnih prava.

Usprkos tome što je ‘Deklaracija’ prihvaćena samo kao svečana izjava o zajedničkom pravcu globalnog razvoja i nije pravno obvezivala države članice, ona je izazvala korjenite društvene i političke promjene u svijetu. Danas više nitko ne dvoji da su njena načela potakla proces dekolonizacije, pridonijela rušenju komunizma, dovela do ravnopravnosti žena, potaknula osvješćivanje odraslih o potrebama i pravima djece i pridonijela razvoju osjećaja samopoštovanja među pripadnicima marginaliziranih i diskriminiranih grupa i naroda; da je usmjerila pozornost javnosti na zaštitu kulturne baštine, da je zahvaljujući njoj započelo i “ekološko pospremanje” planeta i da je, konačno, uzdrmala svijest i savjest čovječanstva da krene u “konačnu” bitku za svoj vlastiti boljitak.

Prikaz 5: Međunarodni sustav ljudskih prava

Zbog ugleda koji je stekla u svijetu, 'Deklaracija' je prihvaćena kao dio *međunarodnog običajnog prava* i kao autentična interpretacija odredbi 'Povelje Ujedinjenih naroda'. Bitka za priznanje njenih načela u rangu međunarodnog prava trajala je skoro trideset godina. Godine 1976., puno desetljeće nakon usvajanja, na snagu su stupila dva pravno obvezujuća sporazuma: 'Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima' i 'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima', koji s 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima' čine tzv. 'Međunarodnu povelju prava'.

Na 'Povelju Ujedinjenih naroda' i 'Međunarodnu povelju prava' oslanja se više od 40 konvencija koje razrađuju pojedina prava ili pojedine skupine prava. Te konvencije imaju status *međunarodnih instrumenta ljudskih prava*, tj. pravno su obvezujuće, a zajedno s više stotina deklaracija, preporuka, izjava i drugih dokumenata čine međunarodni sustav promicanja i zaštite ljudskih prava (v. Prikaz 5).

Praćenje, razmatranje i komentiranje primjene svih prava koja su zaštićena 'Međunarodnom poveljom prava' u nadležnosti je dva posebna odbora:

- ✓ **Odbor za ljudska prava**, koji je osnovan prema članku 28. 'Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima'
- ✓ **Odbor za gospodarska, socijalna i kulturna prava**, koji je naknadno osnovan prema članku 16. 'Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima'.

Osim njih, u sustavu Ujedinjenih naroda djeluju i sljedeći posebni odbori:

- ✓ **Odbor za ukidanje rasne diskriminacije** – prati primjenu 'Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije'
- ✓ **Odbor protiv mučenja** – prati primjenu 'Konvencije protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne'
- ✓ **Odbor za ukidanje diskriminacije žena** - prati primjenu 'Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena'
- ✓ **Odbor za prava djeteta** – prati primjenu 'Konvencije o pravima djeteta'.

3.2.2. Razvoj međunarodnog prava ljudskih prava

Usvajanjem 'Povelje Ujedinjenih naroda' i prvih instrumenata ljudskih prava osigurani su temelji za proces internacionalizacije ljudskih prava u punom smislu te riječi, ali i za humanizaciju međunarodnog prava ljudskih prava, budući da je u sklopu njega počeo razvoj *međunarodnog prava ljudskih prava*. Do tada pojedinac nije bio predmet međunarodnog prava, pa države nisu ni imale međunarodnu obvezu štititi njegova prava, što je imalo teške posljedice po osobe bez državljanstva i azilante.

Važan poticaj razvoju međunarodnog prava ljudskih prava bilo je suđenje nacističkim zločincima u Nürnbergu 1945. godine, budući da se u optužnice uvela i kategorija zločina

protiv čovječnosti (masovna pogubljenja, deportacije, mučenja i sl. civilnog stanovništva), a ne samo ratnih zločina, odnosno kršenja ratnog prava. Osim tog neposrednog poticaja, na razvoj međunarodnog pravnog sustava ljudskih prava utjecali su neki raniji ugovori koji su na različite načine ograničavali moć države nad pojedincem, kao što su:⁵

- **Međunarodno humanitarno pravo** zbog doktrine o humanitarnoj intervenciji koja je relativizirala načelo nemiješanja u unutarnje poslove države. Doktrina je, naime, opravdavala korištenje sile od strane jedne ili više država nad drugom državom ako se time zaustavlja masovno kršenje prava građana te države što “vrijeđa savjest čovječanstva”. Usprkos tome što je često bila zloupotrebljavana, ta doktrina je dijelom ograničila slobodu i samovolju državnih vlasti nad svojim građanima;
- **Međudržavni sporazumi o zaštiti posebnih grupa**, osobito oni koji su se odnosili na zabranu trgovine robljem i zaštitu nekih religijskih manjina (primjerice Kršćana u Otomanskom Carstvu);
- **Ugovor o osnivanju Lige naroda**, osobito dvije odredbe. Prvom je uspostavljen mandat Lige nad bivšim kolonijama država koje su izgubile Prvi svjetski rat. One su stavljene pod administrativnu upravu pobjedničkih sila uz obvezu da se štite i promiču prava, dobrobit i razvoj starosjedilačkog stanovništva. Na tim je temeljima počeo razvoj međunarodne zaštite manjina u sklopu novih europskih država. Druga se odredba odnosila na osiguranje i održanje pravednih i humanih radnih uvjeta za muškarce, žene i djecu. Zadatak izrade međunarodnih standarda i nadzor nad ispunjavanjem obveza u tom području povjeren je, tada osnovanoj, Međunarodnoj organizaciji rada.
- **Obveze prema stranim državljanima u sklopu tradicionalnog međunarodnog prava** po kojima je država domaćin bila obvezna odnositi se prema stranom državljaninu pravedno i u skladu s minimalnim civilizacijskim standardima.

Međunarodno pravo ljudskih prava se u prošlih pola stoljeća razvijalo kroz tri etape:

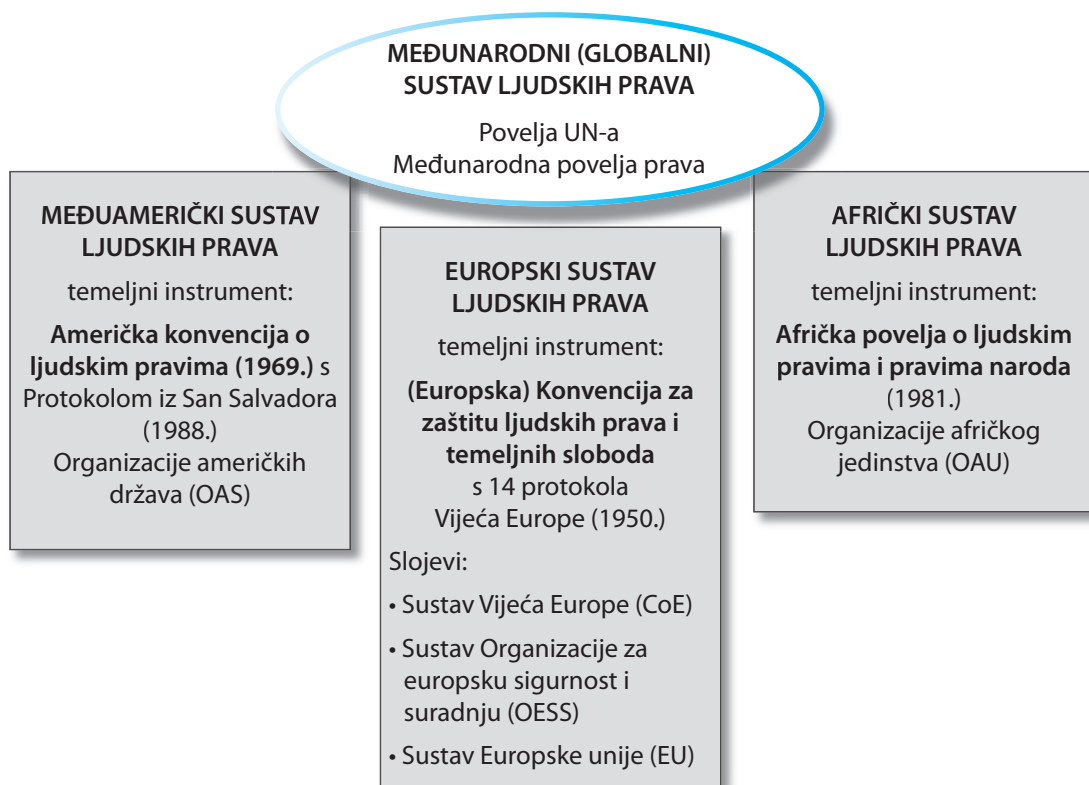
- ✓ **Normativna konsolidacija** (1945. – 1966.) - počinje stupanjem na snagu ‘Povelje Ujedinjenih naroda’, a završava usvajanjem dvaju paktova - ‘Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima’ i ‘Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima’.
- ✓ **Institucionalni razvoj** (od kraja šezdesetih do kraja osamdesetih) u dva pravca: a) jasnije određenje pojma kršenja obveza država pod Poveljom Ujedinjenih naroda i b) uspostava i jačanje posebnih međunarodnih i regionalnih tijela za zaštitu ljudskih prava pod prihvaćenim ugovorima (primjerice, Odbor za ljudska prava pod ‘Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima’). Istovremeno raste broj međunarodnih nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava sa savjetodavnim ili promatračkim statusom u međunarodnim organizacijama (UNESCO, UNICEF, ILO i sl.), što dovodi do toga da ljudska prava postaju jedan od najsnažnijih pokretača političkih promjena u tom razdoblju.

⁵ Buerghental, T. ‘International Human Rights in a Historical Perspective.’ U: Symonides, J. (ur.) *Human Rights: Concepts and Standards*. Ashgate i UNESCO Publishing, 2000., 3-30.

- ✓ **Unaprijeđenje strategija i mjera primjene** (od kraja osamdesetih do danas) kao posljedice raspada komunizma i pojave novih demokracija u Europi, ali i sloma apartheida u Južnoafričkoj Republici.

3.3. Regionalni sustavi ljudskih prava

Pored međunarodnog sustava ljudskih prava, koji se od 1945. razvija pod Ujedinjenim narodima, postoje i regionalni sustavi kojima se dodatno osigurava zaštita prava i sloboda pojedinca u pojedinim dijelovima svijeta. Iako se međunarodno priznati regionalni sustavi uspostavljaju i razvijaju s izravnim osloncem na regionalne instrumente, oni u potpunosti slijede važeće odredbe i duh Opće deklaracije o ljudskim pravima i drugih temeljnih dokumenata Ujedinjenih naroda (v. Prikaz 6).

Prikaz 6: Regionalni sustavi ljudskih prava

3.3.1. Europski sustav ljudskih prava

Europski sustav ljudskih prava smatra se najrazvijenijim sustavom ljudskih prava i sloboda uopće, prvenstveno zbog učinkovitih mehanizama zaštite. Okosnicu tog sustava čine 'Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' Vijeća Europe i Europski sud za ljudska prava koji je uspostavljen prema čl. 19. Konvencije. Njegovim uvođenjem

došlo je do značajnih promjena u tradicionalnom shvaćanju suvereniteta države, jer se građanima europskih država omogućilo pokretanje postupka za zaštitu svojih prava pred europskim institucijama onda kada im tu zaštitu ne osiguraju domaći sudovi.

Sustav se počeo razvijati krajem Drugoga svjetskog rata s čvrstim osloncem na 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima' i dugu tradiciju ustavne zaštite građanskih i političkih prava najrazvijenijih zemalja Zapadne Europe. Poslijeratna Europa stavila je naglasak na ostvarenje prava i sloboda građana u okviru demokratskog političkog poretka držeći da je to najsigurniji put za održanje mira i stabilnosti svijeta. Stoga je razumljivo da su ta polazišta utkana u europske integracijske procese na svim razinama, što potvrđuju tekst Statuta Vijeća Europe iz 1949., 'Schumanova deklaracija' iz 1950., 'Završni akt Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji' iz 1975. i 'Ugovor o Europskoj uniji' iz 1992.

Iako se pod europskim sustavom ljudskih prava obično misli na instrumente i mehanizme koji su uspostavljeni pod Vijećem Europe, europski je sustav znatno složeniji. Čine ga tri sustava koji se međusobno razlikuju po opsegu i naravi zaštite prava i sloboda pojedinca. Oni polaze od različitih instrumenata, imaju uspostavljena različita tijela za praćenje primjene tih instrumenata i međusobno se nalaze u različitim odnosima. To su sljedeći sustavi.⁶

- **sustav Vijeća Europe** (45 zemalja članica)
- **sustav Europske unije** (15, a od svibnja 2004. godine 25 zemalja članica).
- **sustav Organizacije za europsku sigurnost i suradnju** (55 zemalja članica)

Temeljni europski instrumenti ljudskih prava

Vijeće Europe (engl. *Council of Europe*) (<http://conventions.coe.int>)

- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (engl. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*), prihvaćena 1950., na snazi od 1953.; 13 protokola
- Europska socijalna povelja (engl. *European Social Charter*), prihvaćena 1961., na snazi od 1965.; nadopunjena 1991. i 1996., protokoli iz 1988. i 1995.
- Europska konvencija o kulturi (engl. *European Convention on Culture*), prihvaćena 1954., na snazi od 1955.
- Europska konvencija za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (engl. *European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*) prihvaćena 1987., na snazi od 1989.
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (engl. *European Framework Convention for the Protection of National Minorities*), prihvaćena 1994., na snazi od 1998.
- Europska povelja za regionalne jezike ili jezike manjina (engl. *European Charter for Regional or Minority Languages*), prihvaćena 1992., na snazi od 1998.

⁶ Prema: Benedek, V. 'Globalni i europski okvir za zaštitu i promicanje ljudskih prava.' U: Vučinić, N.B.; Vrkaš-Spajić, V. i Bjeković, S. (ur.) *Ljudska prava za nepravnike*, 2003.

Europska unija (engl. *European Union*)

- Povelja temeljnih prava Europske unije (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*) prihvaćena 2001.

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju – OEES (engl. *Organisation for Security and Cooperation in Europe – OSSE*)

- Helsinški završni akt (engl. *Helsinki Final Act*), prihvaćen 1975.
- Pariška povelja za Novu Europu (*Charter of Paris for a New Europe*), prihvaćena 1990.

Europska tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Vijeće Europe

- Europski sud za ljudska prava (engl. *European Court of Human Rights*), uspostavljen kao jedinstveni sud prema Protokolu br. 11 'Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' 1998.
- Europski odbor za socijalna prava (engl. *European Committee on Social Rights*), uspostavljen prema izmjenama 'Europske socijalne povelje' 1999.
- Europski odbor za sprječavanje mučenja i drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupka (engl. *European Committee for the Prevention of Torture or Other Inhuman or Degrading Treatment - CPT*) uspostavljen prema 'Europskoj konvenciji za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne' 1989.)
- Savjetodavni odbor 'Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama' (engl. *Advisory Committee of the Framework Convention on National Minorities*), uspostavljen prema 'Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina' 1998.
- Odbor stručnjaka 'Europske povelje za regionalne jezike ili jezike manjina' (*Committee of Experts for European Charter for Regional or Minority Languages*), uspostavljen prema 'Povelji' 1998.
- Europsko povjerenstvo za rasizam i nesnošljivost (engl. *European Commission on Racism and Intolerance – ECRI*), uspostavljena prema zaključku Prvog sastanka na vrhu Vijeća Europe, 1993.
- Europski povjerenik za ljudska prava (engl. *European Commissioner for Human Rights*), uspostavljen prema Preporuci br. 1999.
- Odbor ministara Vijeća Europe (engl. *Committee of Ministers of the Council of Europe*)

Europska unija

- Europski sud pravde (engl. *European Court of Justice*)

Europski centar za praćenje rasizma i ksenofobije (engl. *European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia – EUMC*), uspostavljen 1998.

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju

- Ured za demokratske ustanove i ljudska prava (engl. *Office for Democratic Institutions and Human Rights – ODIHR*), uspostavljen 1990.
- Visoki povjerenik za manjine (engl. *High Commissioner for Minorities*), uspostavljen 1992.
- Predstavnik za slobodu medija (engl. *Representative for the Freedom of the Media*), uspostavljen 1997.

3.3.1.1. Vijeće Europe

Ljudska prava kao okosnica djelovanja Vijeća Europe

Središnja poruka Povelje Ujedinjenih naroda da se “narodi trebaju odnositi jedni prema drugima u duhu bratstva”, u Europi je potvrđena 1949. osnivanjem prve sveeuropske političke organizacije - Vijeća Europe, u čijem statutu stoji da je “izgradnja mira na temeljima pravde i međunarodne suradnje vitalni čimbenik očuvanja ljudskog društva i civilizacije”. Vijeće treba djelovati na ujednačavanju europskoga gospodarskoga i društvenog razvoja putem dijaloga i zajedničkih akcija u svim važnijim društvenim područjima, s posebnim naglaskom na zaštitu i jačanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Primanje neke države u Vijeće Europe ovisi o tome je li ona u stanju i je li spremna ispuniti obveze koje proizlaze iz statuta te organizacije, osobito one koje se odnose na razvoj “istinske demokracije”, tj. slobode, jednakosti i vladavine prava, zbog čega je sve do početka 1990-ih godina izvan te organizacije ostao velik broj zemalja Srednje i Istočne Europe.

Vijeće Europe

Vijeće Europe je regionalna međuvladina organizacija koja danas okuplja 45 europskih zemalja sa 880 milijuna stanovnika. Osnovano je 1949. od strane 10 zemalja (Belgije, Danske, Francuske, Islanda, Italije, Luksemburga, Nizozemske, Norveške, Švedske i Velike Britanije) sa svrhom razvoja demokracije, zaštite prava i sloboda, jačanja vladavine prava i promicanja usklađenog gospodarskog i društvenog razvoja u Europi. Djeluje u nizu područja, osim obrane, uključujući ljudska prava, razvoj demokracija, zaštitu manjina, migracije, obrazovanje, znanost, mlade, kulturu, sport, zaštitu zdravlja, suradnju u području zakonodavstva, regionalno planiranje itd. Sjedište organizacije je u Strasbourgu. Razlikuje se od Europskog vijeća (engl. *European Council*) koje je tijelo Europske unije.

Središnja tijela Vijeća su: Odbor ministara koji donosi odluke, a čine ga ministri vanjskih poslova zemalja članica; Parlamentarna skupština koja nema pravo odlučivanja, a sastavljena je od predstavnika nacionalnih skupština koji pripadaju različitim političkim strankama (nije isto što i Europski parlamenta koji se nalazi u sustavu Europske unije); Kongres lokalnih i regionalnih vlasti, savjetodavno tijelo s predstavnicima lokalnih i regionalnih vlasti europskih država; Konferencija posebnih ministara, ministara pravosuđa, obrazovanja, zdravstva, zaštite okoliša i dr., koji raspravljaju o najvažnijim problemima u svom području i daju prijedloge Odboru ministara; Središnje tajništvo s glavnim tajnikom. U radu Vijeća Europe sudjeluje još niz posebnih tijela, ustanova, odbora, radnih grupa i povjerenstava, među kojima je najvažniji Europski sud za ljudska prava, kao i predstavnici oko 400 nevladinih organizacija sa savjetodavnim statusom. Zajedničke odluke dostavljaju se zemljama članicama u obliku preporuka, odluka, deklaracija ili konvencija. Adresa na Internetu je <http://www.coe.int>.

Hrvatska je postala članicom Vijeća Europe 6. studenoga 1996. godine.

Shvaćanje da je promicanje prava i sloboda, jednakosti i vladavine prava sastavni dio razvoja demokratske Europe našlo je svoje mjesto u odredbama 'Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' o uvjetima pod kojima države mogu ograničiti svoje obveze pod tim instrumentom (*claw-back* klauzula). Konvencija, naime, u člancima 8. - 11. određuje da se neka temeljna građanska i politička prava i slobode, kao što su pravo na poštivanje privatnoga i obiteljskog života, sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti, sloboda izražavanja te sloboda okupljanja i udruživanja, mogu podvrgnuti samo onim ograničenjima državnih vlasti koja su "u skladu sa zakonom" i koja su "nužna u demokratskom društvu".

Ta se veza osobito naglašava od početka 1990-ih kad se članstvo u Vijeću Europe za bivše komunističke i socijalističke države Srednje, Istočne i Jugoistočne Europe uvjetuje prihvatanjem i primjenom najvažnijih europskih instrumenata ljudskih prava.

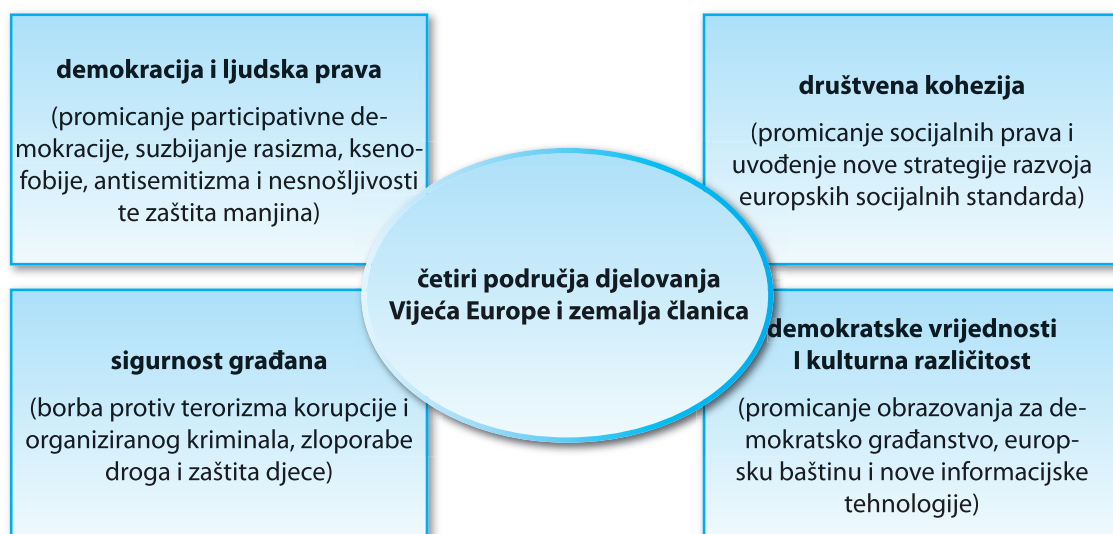
Kako bi se obilježio kraj podjele Europe i iskoristila "povijesna mogućnost za učvršćenje mira i stabilnosti na kontinentu", godine 1993. u Beču se održava Prvi sastanak na vrhu čelnika država i vlada zemalja članica Vijeća Europe sa zadatkom da odredi smjernice djelovanja te organizacije u budućnosti. U 'Bečkoj deklaraciji i planu djelovanja' koja je prihvaćena na sastanku, visoki predstavnici su izrazili svoju spremnost na izgradnju Europe kao "širokog područja demokratske sigurnosti" te odredili tri strateška zadatka Vijeća Europe: a) reforma nadzornih mehanizama Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda; b) zaštita nacionalnih manjina i c) borba protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti (v. Prikaz 7).

Na Drugom sastanku na vrhu, koji je sazvan 1997. godine povodom znatnog proširenja Vijeća Europe novim članicama, europski čelnici su potvrdili da će težiti "postizanju većeg

Prikaz 7: *Tri strateška zadatka s Prvog sastanka na vrhu Vijeća Europe* (Beč, 1993.)

jedinstva među država članicama radi izgradnje slobodnijeg, snošljivijeg i pravednijeg europskog društva temeljnog na zajedničkim vrijednostima, kao što su sloboda izražavanja i informiranja, kulturna različitost i jednako dostojanstvo svih ljudi". Završna deklaracija i Plan djelovanja usmjereni su na jačanje demokratske stabilnosti u Europi i sadrže četiri prioriteta područja djelovanja: a) demokracija i ljudska prava; b) društvena kohezija; c) sigurnost građana i d) demokratske vrijednosti i kulturna različitost (v. Prikaz 8).

Prikaz 8: *Četiri područja djelovanja s Drugog sastanka na vrhu Vijeća Europe* (Strasbourg, 1997.)

Temeljni instrumenti i tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Odbor ministara Vijeća Europe do danas je donio više od 170 pravno obvezujućih dokumenata i više stotina preporuka kojima se europske države pozivaju i obvezuju na zaštitu ljudskih prava i sloboda svojih građana. Osim 'Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda', koja štiti građanska i politička prava, 'Europske socijalne povelje', koja uređuje gospodarska i socijalna prava, i 'Europske konvencije o kulturi', koja pokriva preostalo pravo iz kataloga 'Opće deklaracije o ljudskim pravima', druge konvencije Vijeća Europe su uže po opsegu prava koje uređuju, a veći dio njih nema razrađene mehanizme nadzora. Iako svaka konvencija na određeni način pridonosi cjelokupnom europskom sustavu promicanja i zaštite ljudskih prava i sloboda, pod temeljnim europskim instrumentima ljudskih prava obično se misli na nekoliko konvencija čiju primjenu nadziru posebna tijela (v. liste *Temeljni europski instrumenti ljudskih prava* i *Europska tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava* na prethodnim stranicama). Mi ćemo se osvrnuti samo na neke od njih koje bitno pridonose razumijevanju zadataka ovoga priručnika.

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda - poznata i kao 'Europska konvencija o ljudskim pravima', predstavlja temeljni europski i najučinkovitiji instrument zaštite ljudskih prava u svijetu uopće. Usvojena je 1950. u Rimu, a na snazi je od 1953. godine. Po sadržaju odgovara 'Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima' jer uglavnom štiti te kategorije prava.

Prava koja određuje 'Europska konvencija o ljudskim pravima'

- pravo na život (čl. 2);
- zabrana mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (čl. 3);
- zabrana ropstva i prisilnog rada (čl. 4);
- pravo na slobodu i sigurnost (čl. 5);
- pravo na pošteno suđenje (čl. 6);
- zabrana određivanja kazne bez zakonske odredbe (čl. 7);
- pravo na poštivanje privatnog i obiteljskog života (čl. 8);
- sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti (čl. 9);
- sloboda izražavanja (čl. 10);
- sloboda okupljanja i udruživanja (čl. 11);
- pravo na brak i osnivanje obitelji (čl. 12);
- pravo na učinkoviti pravni lijek u slučaju povrede prava i sloboda (čl. 13);
- zabrana diskriminacije (čl. 14).

Izvorni tekst instrumenta je tijekom pola stoljeća proširen s 13 protokola kojima su uvedena nova prava i novi postupci zaštite kao što su pravo na obrazovanje; pravo na slobodu kretanja i izbora mjesta stanovanja; zabrana protjerivanja iz zemlje; ukidanje smrtnе kazne; prava supružnika, stranaca i okrivljenih osoba itd. Protokolom br. 11 ustanovljen je jedinstveni Europski sud za ljudska prava koji je preuzeo dotadašnje nadležnosti Europskog povjerenstva za ljudska prava i Europskog suda za ljudska prava.

Svih 45 zemalja članica Vijeća Europe stranke su 'Konvencije' čime su one preuzele obvezu njene primjene, što znači izmjenu domaćeg zakonodavstva, ograničenje izuzeća utvrđenih prava na iznimne slučajeve i pod utvrđenim uvjetima te priznanje nadležnosti Europskog suda za ljudska prava.

Europski sud za ljudska prava - središnja europska pravosudna institucija za slučajeve kršenja prava i sloboda pojedinca. Sastavljena je od onoliko neovisnih sudaca koliko je država članica Vijeća Europe, koje su istodobno i stranke 'Konvencije'. Suci djeluju na tri razine: odbor (3 suca), komora (7 sudaca) i velika komora (17 sudaca). Prilikom razmatranja nekog predmeta u komori uvijek sjedi "nacionalni sudac" radi boljeg razumijevanja nacionalnog zakonodavstva. Osim u sasvim novim predmetima koje dolaze velikoj komori, tužbe razmatra i rješava komora. Presuda komore je konačna i obvezujuća za državu, a njeno provođenje nadzire Odbor ministara. No da bi Sud razmotrio podnesenu tužbu, ona mora zadovoljiti četiri bitna kriterija:

- ✓ ugroženo pravo štiti 'Europska konvencija o ljudskim pravima' ili njeni protokoli;
- ✓ tužitelj je žrtva ugrožavanja prava;
- ✓ prethodno su iscrpljeni svi domaći pravni lijekovi;
- ✓ tužba je podnesena prije isteka roka od šest mjeseci nakon ispunjenja uvjeta pod točkom 3.

Sve do kraja 1980-ih godina Europski sud za ljudska prava imao je vrlo mali broj predmeta, ponajviše zbog toga što do tada mnoge države članice Vijeća Europe nisu priznavale njegovu nadležnost, ali i zbog toga što su mnogi stručnjaci pristupali 'Europskoj konvenciji o ljudskim pravima' kao instrumentu nižega ranga od domaćeg ustava. Nakon tog razdoblja broj podnesenih tužbi strelovito raste zbog čega se sad već govori o "zagušenju" Suda. Izlaz se vidi u izobrazbi domaćih sudaca, odvjetnika i tužitelja o primjeni 'Europske konvencije za ljudska prava prema tumačenjima Europskog suda za ljudska prava.

Europska socijalna povelja - instrument kojim se utvrđuju jedinstveni europski standardi u zaštiti gospodarskih i socijalnih prava pojedinca. Predstavlja "drugu polovicu" europskog sustava zaštite ljudskih prava i dijelom odgovara 'Međunarodnom paktu o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima', budući da preostali dio 'Pakta' pokriva 'Europska konvencija o kulturi'. Dokument je prihvaćen 1961. godine, a na snagu je stupio 1965. Godine 1988. nadopunjen je prvim protokolom (na snazi od 1992.) kojim se omogućilo podnošenje kolektivne prijave ugrožavanja prava iz 'Povelje', a 1991. i drugim protokolom (na snazi od 1998.) kojim se mijenjaju nadzorni mehanizmi primjene. Godine 1996. prihvaćena je tzv.

‘Izmijenjena povelja’ kojom se, između ostaloga, nastojala osigurati bolja zaštita načela jednakosti muškarca i žene, dostojanstva na radnom mjestu, društvena integracija osoba s posebnim potrebama te bolja zaštita djece i mladih, ali i učinkovitije suzbijati siromaštvo, društvenu izoliranost i druge društveno nepoželjne pojave.

Iako se posljednjih godina velika pozornost pridaje jačanju sustava zaštite, ‘Europska socijalna povelja’ nema učinkovite mehanizme nadzora kao ‘Europska konvencija o ljudskim pravima’. Pristupanjem tom instrumentu, država pristaje uskladiti svoje zakonodavstvo s preuzetim obvezama, no kako je ovdje riječ o tzv. programatskim pravima, podrazumijeva se da će ona to učiniti postupno, u skladu sa svojim mogućnostima. Nadalje, iako postoje tzv. zaštićena prava, prihvaćanje obveza je selektivno i može se naknadno proširiti po volji i u bilo koje vrijeme. Time se osobito pomaže tranzicijskim zemljama kako ne bi odjednom preuzele obveze koje u predviđenom roku realno ne mogu ispuniti.

Prava koja određuje ‘Europska socijalna povelja’

- **prava u području zapošljavanja** (pravo na rad; pravedni te sigurni i zdravi radni uvjeti; pravedna naknada; udruživanje radi zaštite svojih gospodarskih i socijalnih interesa; kolektivno pregovaranje; sudjelovanje u poboljšanju radnih uvjeta; dostojanstvo na radnom mjestu; strukovno informiranje i izobrazbu);
- **prava u području socijalne sigurnosti** (pravo na zaštitu zdravlja; socijalno osiguranje; socijalna i medicinska pomoć; zaštita od siromaštva i društvenog isključivanja);
- **prava osjetljivih grupa na posebnu zaštitu** (djeca, mladi, trudnice i mlade majke, osobe s posebnim potrebama; obitelji; radnici migranti i njihove obitelji, stari i nemoćni, nezaposleni).

Države članice jednom godišnje dostavljaju svoje izvještaje o primjeni ‘Povelje’ **Europskom odboru za socijalna prava** (nekadašnjem Odboru neovisnih stručnjaka), ali i socijalnim partnerima. Odbor razmatra izvještaje, kao i dopunska mišljenja socijalnih partnera te svoje zaključke dostavlja Odboru ministara Vijeća Europe koji, u slučaju propusta, državi stranci upućuje “blago” diplomatsko upozorenje ili preporuku o tome kako da što kvalitetnije ispuni svoje obveze.

Europska konvencija o kulturi - treća karika u cjelovitom europskom sustavu zaštite ljudskih prava priznatih ‘Općom deklaracijom o ljudskim pravima’. Prihvaćena je 1954. a određuje načela djelovanja zemalja članica Vijeća Europe u području kulture, odgoja i obrazovanja, razvoja mladih i sporta. Na snazi je od 1955. Polazište dokumenta je da su kulturne

razlike europsko bogatstvo i temelj europskog zajedništva. U skladu s tim programi Vijeća Europe u području kulture imaju dva ključna cilja: a) jačanje višekulturnog europskog identiteta i b) traženje zajedničkog odgovora na izazove s kojima se suočavaju kulture europskih društava.

Europska okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina - prvi europski, ali i međunarodni pravno obvezujući instrument kojim se na načelima vladavine prava, teritorijalne cjelovitosti i nacionalnog suvereniteta država, osigurava zaštita prava i sloboda osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama. Izrada dokumenta pokrenuta je na Prvom sastanku na vrhu Vijeća Europe 1993. godine kao odgovor na porast nesnošljivosti prema pripadnicima manjina u Europi. Dokument je prihvaćen 1994., a stupio je na snagu 1998. godine. Zaštita prava manjina je obveza države i ostvaruje se unutar nacionalnog sustava zaštite prava i sloboda. Dokument ne jamči nikakva kolektivna prava nacionalnim manjinama nego štiti individualna prava osobe koja pripada manjini. Prava i slobode koji proizlaze iz instrumenta mogu se ostvariti pojedinačno ili u zajednici s drugima, no ne kao kolektivna prava. 'Okvirna konvencija' jamči osobi koja pripada manjini slobodu u donošenju odluke želi li ili ne želi koristiti zaštitu koja proizlazi iz tih odredbi. Odluka ne može biti proizvoljna, nego mora polaziti od objektivnih kriterija pripadnosti koji su bitni za osobni identitet.

Svakoj osobi koja pripada manjini, 'Okvirna konvencija' jamči jednakost i slobodu od diskriminacije te očuvanje i razvoj svoga kulturnoga, etničkoga, jezičnoga ili religijskog identiteta. Ta prava se mogu ograničiti samo ako ugrožavaju prava drugih i ako narušavaju načela javnog reda. Posebni članci uređuju slobodu vjeroispovijesti, izražavanja, primanja i slanja informacija, pristupa medijima, osnivanja i korištenja tiska i dr. Tako se, primjerice, određuje da korištenje manjinskog jezika na javnom mjestu ne smije ugrožavati status službenog jezika države, da otvaranje škola i održavanje nastave na manjinskom jeziku moraju zadovoljavati jedinstvene državne standarde i dr. Drugim riječima, 'Okvirna konvencija' promiče načelo društvene kohezije na temeljima priznanja i poštivanja različitosti manjina, ali i suradnje među svim pojedincima i grupama na teritoriju države stranke.

Pristupanjem 'Okvirnoj konvenciji' država se obvezuje da će načela tog instrumenta ugraditi u svoju politiku, zakonodavstvo i praksu te o tim promjenama izvještavati **Savjetodavni odbor 'Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama'**. Nakon pregleda izvještaja Savjetodavni odbor dostavlja svoje mišljenje Odboru ministara Vijeća Europe koji je zadužen za praćenje primjene 'Okvirne konvencije'.

Europsko povjerenstvo protiv rasizma i nesnošljivosti - posebno tijelo Vijeća Europe uspostavljeno prema 'Bečkoj deklaraciji' proglašenoj na Prvom samitu Vijeća Europe 1993. godine. Zadatak mu je da u sklopu cjelovite europske zaštite ljudskih prava prati pojave rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti te predlaže

mjere za njihovo suzbijanje odgovarajućim tijelima Vijeća Europe i država članica. Provodi tri programa: a) praćenje stanja u europskim zemljama; b) prikupljanje i širenje primjera dobre prakse putem Interneta, konferencija i sl. te c) poticanje razvoja civilnog društva, uključujući suradnju s nevladinim udrugama i Europskim centrom za praćenje rasizma i ksenofobije (EU). Adresa na Internetu je <http://www.ecri.coe.int>.

Europska povelja za regionalne jezike i jezike manjina - pravno obvezujući dokument koji je Odbor ministara Vijeća Europe prihvatio 1992. godine (na snazi od 1998.) radi osiguranja učinkovite zaštite tzv. “manjih” europskih jezika. ‘Povelja’ određuje pojam “regionalni i manjinski jezici”, ciljeve i mehanizme njihove zaštite te obveze država stranaka. Pod regionalnim i manjinskim jezikom misli se na:

- jezik kojim na području neke države stranke tradicionalno govori dio njenih građana, a koji su zajedno brojčano slabiji od ostatka stanovništva i
- jezik koji se razlikuje od službenog jezika države stranke i koji se ne može svrstati u kategoriju dijalekta.

Među ciljevima zaštite regionalnih i manjinskih jezika spominju se: a) prihvaćanje tih jezika kao izraza kulturnog bogatstva; b) poduzimanje odlučnih mjera za njihovu zaštitu; c) olakšavanje i/ili poticanje njihove uporabe u govoru i pismu, u javnom i privatnom životu; d) promicanje veza između tih i drugih društvenih grupa; e) osiguranje uvjeta za istraživanje i prenošenje znanja o tim jezicima; f) osiguranje uvjeta da drugi građani koji žive na istom području nauče jezike manjina; g) jačanje transnacionalnih veza među grupama koje se služe istim jezikom. Nadalje, traži se da se načela ‘Povelje’ promiču u odgoju i obrazovanju na svim razinama, sudovima, državnoj upravi i javnim službama, medijima, kulturnim aktivnostima, gospodarstvu i društvenom životu te međugraničnim razmjenama.

Države stranke ‘Povelje’ obvezuju se da će na svom području osigurati uvjete potrebne za očuvanje i razvoj regionalnih i manjinskih jezika, da će o preuzetim obvezama obavijestiti državne službe, organizacije i pojedince te da će svoje izvještaje o primjeni ‘Povelje’ dostavljati na razmatranje **Odboru stručnjaka**, posebnom tijelu Vijeća Europe uspostavljenom prema čl. 17. tog instrumenta.

3.3.1.2. Europska unija

Godinu dana nakon usvajanja Statuta Vijeća Europe s ciljem političkog zbližavanja europskih demokratskih zemalja, objavljena je ‘Schumanova deklaracija’ koja je potakla gospodarsko ujedinjenje Europe. Proces je trajao više od četiri desetljeća, koliko je trebalo proći između osnivanja Europske zajednice za ugljen i čelik 1951. i uspostavljanja gospodarski, politički i monetarno jedinstvene Europske unije 1992. godine.

Gospodarski odnosi među članicama Europske zajednice bili su uređeni na načelima suradnje, jednakosti i pravde, no Zajednica se u tom kontekstu nije bavila političkim pitanjima pa tako ni pitanjem zaštite temeljnih prava i sloboda pojedinca. Do promjena dolazi tek 1987. godine kad se ljudska prava uvode u preambulu 'Jedinstvenog europskog akta' kojim su stvoreni pravni uvjeti za pokretanje procesa političkog ujedinjenja 15 zemalja u Europsku uniju. Potpisivanjem 'Maastrichtskog ugovora', zaštita ljudskih prava, jednakosti i vladavine prava postaju središnje vrijednosti jedinstvenog pravnog poretka Europske unije, zajedničke vanjske i sigurnosne politike, kao i programa suradnje za poticanje razvoja.

Europska unija

Europska unija je politička, gospodarska i monetarna zajednica 15 gospodarski najrazvijenijih zemalja Zapadne Europe kojoj će se u 2004. pridružiti još 10 novih zemalja. Poticaj za njeno uspostavljanje dala je 'Schumanova deklaracija' iz 1950. Proces počinje 1951. kad se osniva Europska zajednica za ugljen i čelik (*European Coal and Steel Community - ECSC*) potpisivanjem 'Pariškog ugovora' između Francuske, Njemačke, Belgije, Nizozemske, Luxemburga i Italije. Potpisivanjem 'Rimskog ugovora' 1957. uspostavlja se Europska gospodarska zajednica (*European Economic Community - EEC*) i Europska zajednica za atomsku energiju (*European Atomic Energy Community - Euroatom*). Godine 1965. tri zajednice se ujedinjuju u Europsku zajednicu koju čine države članice 'Pariškog' i 'Rimskog ugovora'. Do sredine devedesetih Zajednica je prošla četiri kruga proširenja: 1973. (Danska, Irska i Velika Britanija); 1981. (Grčka); 1986. (Španjolska i Portugal) i 1995. (Austrija, Finska i Švedska).

Osim 'Pariškog' i 'Rimskog ugovora', ustavne temelje Europske unije čine 'Jedinstveni europski akt' iz 1986., 'Maastrichtski ugovor' iz 1992. i 'Amsterdamski ugovor' iz 1997. godine. 'Maastrichtskim ugovorom' se uveo naziv Europska unija, dok su se 'Amsterdamskim ugovorom' provele strukturalne i organizacijske promjene kako bi se riješio problem demokratskog deficita, tj. otuđenosti institucija i tijela Unije od europskih građana. Posljednjim promjenama provedena je puna integracija gospodarstva, društvenih institucija, monetarnog sustava, političkog ustroja i vanjskopolitičkih odnosa.

Glavni ciljevi Unije danas su: a) promicanje društvenog, gospodarskog i demokratskog razvoja zemalja članica; b) učvršćivanje zajedničkog identiteta u međunarodnim razmjerima; c) uvođenje europskog građanstva kao dopune nacionalnom; d) izgradnja širokog područja slobode, sigurnosti i pravde širenjem slobodnog tržišta i promicanjem slobode kretanja te e) jačanje pravnih temelja jedinstva Unije.

Priključivanjem Uniji, države članice prenose dio svog suvereniteta na njena neovisna tijela koja istodobno zastupaju i zajedničke interese Unije i interese država članica. Među središnjim tijelima Unije su: Europsko vijeće, Europski parlament, Europsko povjerenstvo, Europski sud pravde, Odbor za gospodarska i društvena pitanja, Odbor regija i Europski ombudsman. U području odgoja i obrazovanja, Unija svoje ciljeve ostvaruje preko posebnih programa, kao što su *Socrates*, *Leonardo da Vinci*, *Erasmus*, *Youth for Europe*, *Comenius*, *Comett*, *Lingua* itd. te *Tempus* za potporu tranzicijskim zemljama. Adresa na Internetu je: <http://www.eu.int>.

‘Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Europskih zajednica i njihovih država članica i Republike Hrvatske’ potpisan je 2001.; Hrvatska je službeni zahtjev za pridruživanjem Europskoj uniji uputila 2003. i očekuje da će punopravnom članicom Unije postati 2007. godine.

Te vrijednosti izbijaju u prvi plan u diskusijama o otvaranju Unije prema tranzicijskim zemljama Srednje i Istočne Europe, osobito u svezi sa zahtjevima za reformom pravnih sustava zemalja kandidatkinja kako bi se oni uskladili sa pravnim sustavima zemalja članica Unije. Ugovor o Europskoj uniji izričito utvrđuje da je pridruživanje Uniji otvoreno samo za one zemlje koje štite načela ljudskih prava. U skladu s tim, Europsko vijeće 1993. u Kopenhagenu utvrđuje listu političkih kriterija za pridruživanje, poznatih kao ‘Kopenhaški kriteriji’. U dokumentu se od države traži da dostigne “onu razinu stabilnosti svojih institucija koja je jamstvo demokracije, vladavine prava, zaštite ljudskih prava te poštivanja i zaštite prava manjina”. Europsko povjerenstvo je te kriterije koristilo 1997. za vrednovanje zahtjeva za članstvom u Uniji koje je podnijelo deset zemalja Srednje i Istočne Europe. Tekst toga i kasnijih izvještaja Povjerenstva jasno pokazuje da je najveća pozornost posvećena provjeri demokratskog sustava vlasti, vladavini prava, pravima manjina, građanskim i političkim pravima, te gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima.

No usprkos izričite opredijeljenosti Unije za zaštitu ljudskih prava prema odredbama ‘Europske konvencije o ljudskim pravima’ (Vijeća Europe), ona do danas nije pristupila toj konvenciji pa stoga njome nije ni obvezana. Glavna odgovornost za zaštitu ljudskih prava u Uniji i dalje ostaje na članicama. Naime, svaka od zemalja članica Europske unije ujedno je i članica Vijeća Europe, Organizacije za europsku sigurnost i suradnju i Ujedinjenih naroda, što znači da istovremeno podliježe i regionalnim i međunarodnim mehanizmima nadzora. Što se europskoga regionalnog sustava zaštite ljudskih prava tiče, svaka od zemalja članica Unije pojedinačno je odgovorna pred Europskim sudom za ljudska prava, kao i pred Odborom neovisnih stručnjaka ‘Socijalne povelje’ i Europskim odborom za suzbijanje mučenja koji djeluju pod Vijećem Europe.

U prilog stavu da bi u Europskoj uniji uskoro moglo doći do promjena u pristupu zaštiti ljudskih prava, govori nekoliko najnovijih procesa. Godine 1998. Unija je, u sklopu obilježavanja pola stoljeća postojanja ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’, usvojila ‘Bečku deklaraciju’ u kojoj se potvrđuje utemeljenost Unije na načelima ljudskih prava i sloboda, demokracije i vladavine prava. Nedugo nakon toga predstavljen je izvještaj o ulozi Europske unije u promicanju ljudskih prava ne samo u trećim zemljama, nego i na prostoru Unije. Godine 2000. proglašena je i ‘Povelje temeljnih prava Europske unije’, a tijekom cijelog tog razdoblja nedvojbeno jača uloga Europskog suda pravde u zaštiti prava i sloboda građana Unije. Nadalje, predstavnici tijela Europske unije imaju važnu ulogu u tzv. “diplomaciji ljudskih prava” i “dijalogu o ljudskim pravima” (primjerice s Kinom). I konačno, pokretanjem Europske inicijative za demokraciju i ljudska prava, Unija financira projekte nevladinih organizacija u području razvoja demokracije i zaštite ljudskih prava.

Temeljni pravni akti i dokumenti

Ugovor o Europskoj uniji prema dopunama iz Amsterdamskog ugovora (1992./1997.) -

S potpisivanjem Ugovora o Europskoj uniji (Ugovora iz Maastrichta) ljudska su se prava, po prvi put u povijesti Unije, našla u odredbama pravnog akta, a ne samo u preambuli, kako je to riješeno Jedinственим europskim aktom 1987. Taj trend je još očitiji u Amsterdamskom ugovoru kojim se nadopunjuju ranije odredbe o uređenju Unije.

Prema tekstu Ugovora, jedan od ciljeva Unije je “jačanje i zaštita prava i interesa građana država članica” te “očuvanje i razvoj Unije kao područja slobode, sigurnosti i pravde”. Članak 6 izrijekom određuje da je Unija “utemeljena na načelima slobode, demokracije, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda te vladavine prava”, tj. na onim načelima “koja su zajednička državama članicama”. U skladu s tim Unija mora, kao opća načela svog pravnog sustava, “poštivati temeljna prava u skladu s (...) Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Vijeća Europe) (...) i u skladu sa zajedničkim ustavnim tradicijama država članica”.

Glede posebnih prava i sloboda, Ugovor opunomoćuje Uniju da poduzme odgovarajuće akcije radi iskorjenjivanja diskriminacije po osnovi spola, rasnoga i etničkog podrijetla, vjeroispovijesti ili vjerovanja, smanjenih sposobnosti, dobi ili spolne orijentacije. Tekst sadrži i odredbu o mjerama koje se tiču azila, izbjeglica i useljavanja. Pitanja zapošljavanja, uvjeta na radnom mjestu i socijalne zaštite uređuju se u skladu s važećim europskim poveljama. Posebna pozornost posvećuje se pitanju jednakosti, osobito primjeni načela jednake naknade muškarcima i ženama za isti rad i jednakih mogućnosti. Ljudska prava i slobode se spominju i kao bitan dio suradnje na razvoju i usuglašavanju demokracije i vladavine prava u državama članicama. Nadalje, ističe se da se zemlji članici koja ugrožava ljudska prava “ozbiljno i stalno” mogu oduzeti neka od prava koje uživa kao stranka ugovora Europske unije.

Povelja temeljnih prava Europske unije – dokument koji je izrađen na prijedlog Njemačke kako bi se unaprijedila zaštita temeljnih prava građana kao dio zajedničkih vrijednosti Europske unije. Iako je svečano proglašena 2000. godine, njen pravni status nije riješen pa je to pitanje postalo dio diskusija o budućnosti Unije i izrade njenog ustava. Za sada ona ima status tzv. neobvezujućeg “mekog” pravnog akta, što bi se uskoro moglo promijeniti postigne li se dogovor oko ustava, osobito nakon što je Europski sud pravde izjavio da ‘Povelju’ prihvaća kao smjernicu u donošenju svojih presuda.

U svakom slučaju, ‘Povelja’ predstavlja najcjelovitiji dokument ljudskih prava u Europi. Budući da štiti građanska, politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava građana i svih osoba koje imaju boravište u Europskoj uniji, čime rješava problem postojanja odvojenih sustava zaštite, najviše se od svih regionalnih instrumenata približila ideji općih, nedjeljivih i neotuđivih prava pojedinca utvrđenih ‘Općom deklaracijom o ljudskim pravima’. U preambuli stoji da se “svjesna svoje duhovne i moralne baštine, Unija utemeljuje na nedjeljivim općim vrijednostima ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarnosti” te da “polazi od načela demokracije i vladavine prava”. Nadalje se kaže da ona “stavlja pojedinca u središte svojih aktivnosti uvođenjem građanstva Unije i stvarajući područje slobode, sigurnosti i pravde”. Utvrđena prava proizlaze iz temeljnih prava i sloboda sadržanih u ‘Europskoj konven-

ciji o ljudskim pravima, 'Povelji Zajednice o temeljnim socijalnim pravima radnika' i drugim međunarodnim konvencijama kojih ? su Europska unija i njene članice stranke.

Prava, slobode i načela koja štiti Povelja podijeljena su u 6 cjelina (dostojanstvo, slobode, jednakost, solidarnost, prava građana i pravda), pri čemu svaka cjelina obuhvaća po nekoliko temeljnih prava i sloboda.

Povelja temeljnih prava Europske unije

dostojanstvo

- nepovredivost ljudskog dostojanstva (čl. 1)
- pravo na život (čl. 2)
- pravo na integritet vlastite osobe (čl. 3)
- zabrana mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupka i kazne (čl. 4)
- zabrana ropstva i prisilnog rada (čl. 5)
- pravo na slobodu i sigurnost (čl. 6)
- poštivanje privatnosti i obiteljskog života (čl. 7)
- zaštita osobnih podataka (čl. 8)
- pravo na brak i osnivanje obitelji (čl. 9)
- sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti (čl. 10)
- sloboda izražavanja i informiranja (čl. 11)
- sloboda okupljanja i udruživanja (čl. 12)
- sloboda umjetnosti i znanosti (čl. 13)
- pravo na obrazovanje (čl. 14)
- sloboda izbora zanimanja i pravo na rad (čl. 15)
- sloboda poslovanja (čl. 16)
- pravo na vlasništvo (čl. 17)
- pravo na azil (čl. 18)
- zaštita u slučaju premještanja, protjerivanja ili izručivanja (čl. 19)

jednakost

- jednakost pred zakonom (čl. 20)
- nediskriminacija (čl. 21)
- kulturna, religijska i jezična različitost (čl. 22)
- jednakost između muškarca i žene (čl. 23)
- prava djeteta (čl. 24)
- prava starijih (čl. 25)
- integracija osoba s posebnim potrebama (čl. 26)

solidarnost

- prava radnika na informaciju i konsultaciju (čl. 27)
- pravo na kolektivno pregovaranje i akciju (čl. 28)
- pravo na pristup slobodnim mjestima na tržištu (čl. 29)
- zaštita u slučaju neopravdanog otpusta (čl. 30)
- nepristrani i pravedni uvjeti na radu (čl. 31)
- zabrana dječjeg rada i zaštita mladih na radu (čl. 32)
- obitelj i profesionalni život (čl. 33)
- socijalna sigurnost i socijalna pomoć (čl. 34)
- zdravstvena zaštita (čl. 35)
- pristup službama od općeg gospodarskog interesa (čl. 36)
- zaštita okoliša (čl. 37)
- zaštita potrošača (čl. 38)

prava građana

- pravo na glasovanje i kandidiranje na izborima za Europski parlament (čl. 39)
- pravo na glasovanje i kandidiranje na lokalnim izborima (čl. 40)
- pravo na dobru administraciju (čl. 41)
- pravo na pristup dokumentima (čl. 42)
- pravo na obraćanje ombudsmanu (čl. 43)
- pravo na peticiju (čl. 44)
- sloboda kretanja i boravka (čl. 45)
- pravo na diplomatsku i konzularnu zaštitu (čl. 46)

pravda

- pravo na učinkovitu naknadu i na nepristrano suđenje (čl. 47)
- pretpostavka nevinosti i pravo na obranu (čl. 48)
- načela legalnosti i proporcionalnosti kaznenih djela i kazni (čl. 49)
- pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput u kaznenom postupku za isto kazneno djelo (čl. 50)

Tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Europski sud pravde – najvažnije tijelo koje osigurava zaštitu ljudskih prava i sloboda građana Unije pa se još naziva i "čuvarom zakonodavstva Unije". Ima sjedište u Luksemburgu. Osim njega, zadatak zaštite ostvaruju još Europski parlament, Europski

ombudsman, Europsko povjerenstvo i Vijeće ministara. Kao što je već rečeno, Europski sud pravde treba razlikovati od Europskog suda za ljudska prava koji je tijelo Vijeća Europe i sjedište ima u Strasbourgu. Sud djeluje prema “zajedničkim ustavnim tradicijama država članica”, odnosno prema općim načelima europskog prava, kao i prema odredbama važećih regionalnih i međunarodnih ugovora, osobito ‘Europskoj konvenciji o ljudskim pravima’. Djelujući u tim okvirima, uspio je znatno inovirati europsku sudsku praksu kako bi kompenzirao nedostatke u zaštiti temeljnih prava građana pod pravnim aktima Zajednice, odnosno Unije. Niz originalnih sudskih slučajeva i presuda u području ljudskih prava nije samo važna podloga za izradu i učinkovitu primjenu zakona Unije, nego i za daljnji razvoj općih europskih pravnih načela u tom području.

Centar Europske unije za praćenje rasizma i ksenofobije – centar koji je 1997. godine otvoren u Beču kako bi nadzirao pojave rasizma i ksenofobije u zemljama Europske unije te širio programe i akcije protiv takvih pojava. Djeluje i u skladu s odredbama Ugovora o Europskoj uniji koje se odnose na zabranu diskriminacije u javnom i privatnom sektoru u području zapošljavanja, obrazovanja i socijalne zaštite po osnovi spola, rasnoga i etničkog podrijetla, vjeroispovijesti ili vjerovanja, smanjenih sposobnosti, dobi ili spolne orijentacije.

3.3.1.3. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS)

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju osnovana je prema ‘Povelji Ujedinjenih naroda’ kao međunarodni instrument promicanja sigurnosti i suradnje u Europi. Do 1994. godine djeluje pod nazivom Konferencija za europsku sigurnost i suradnju (*Conference for Security and Cooperation in Europe - CSCE*), odnosno kao multilateralni forum za diplomatski dijalog između istočnoeuropskih i zapadnoeuropskih zemalja, poznat još i kao ‘Helsinški proces’, koji je imao značajnu ulogu u pripremi temelja za proširenje Europe nakon raspada komunizma. Potpisivanjem ‘Pariške povelje za novu Europu’ 1990. godine dolazi do promjena u strukturi i načinu rada, a 1994. i do prihvatanja sadašnjeg naziva Organizacije.

Po načinu rada i ustroju OESS je posebna organizacija jer nema ni osnivačku povelju ni međunarodnu pravnu osobnost, a njezini dokumenti obvezuju 55 država članica samo politički, a ne pravno. Unatoč tome dokumenti usvojeni na OESS-ovim konferencijama i stručnim sastancima vrlo su utjecajni dijelom i zbog toga što se nadzor nad primjenom odluka provodi “mekano”, ali stalno (*follow-up* konferencije), i pod utjecajem je Vijeća predstavnika država članica.

Glavna tijela Organizacije za europsku sigurnost i suradnju - Sastanci čelnika država ili vlada, Ministarsko vijeće, Seniorsko vijeće, Stalno vijeće te Forum za sigurnosnu suradnju, koji se bavi pitanjima kontrole naoružanja, sigurnosti i izgradnje povjerenja. Predsjedavajući Organizacije mijenja se svake godine, a obavlja poslove u suradnji sa svojim prethodnikom

i nasljednikom (tzv. *Troika*). Osim tajništva u Beču i Praškog ureda, OEES ima još Ured za demokratske institucije i ljudska prava u Varšavi, Ured Visokog povjerenika za nacionalne manjine u Haagu i Ured Predstavnik slobode medija u Beču. Parlamentarna skupština OEES-a smještena je u Kopenhagenu. Države članice imaju jednak status, a odluke se donose konsenzusom. Organizacija surađuje sa svim važnijim međunarodnim, regionalnim i nevladinim organizacijama.

Djelovanje OEES-a izvorno proizlazi iz načela 'Helsinškog završnog akta', potpisanog 1975. godine, kojim su se države sudionice Konferencije obvezale da će "osigurati uvjete u kojima će njihovi narodi moći živjeti u istinskom i trajnom miru, slobodni od bilo kakve prijetnje ili pokušaja ugrožavanja njihove sigurnosti". U tom cilju sve države su pristale rukovoditi se sljedećim načelima u svojim odnosima s drugim državama:

- ✓ suverena jednakost i poštivanje prava svojstvenih suverenosti;
- ✓ suzdržavanje od prijetnje ili uporabe sile;
- ✓ nepovredivost državnih granica;
- ✓ teritorijalni integritet;
- ✓ mirno rješavanje sukoba;
- ✓ nemiješanje u unutarnje poslove država;
- ✓ poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, uključujući slobodu misli, savjesti, vjere i uvjerenja;
- ✓ ravnopravnost i samoodređenje naroda;
- ✓ suradnja među državama i
- ✓ ispunjavanje međunarodnih pravnih obveza u dobroj vjeri.

Danas OEES ima ključnu ulogu u održanju europske sigurnosti primjenom načela suradnje. Strategija Organizacije uključuje tri razine djelovanja (prevencija, pregovaranje i nadgledanje) i polazi od načela cjelovitosti pristupa u rješavanju problema. Među općim pitanjima kojima se bavi su kontrola naoružanja, preventivna diplomacija, mjere povjerenja među narodima i državama, jačanje sustava zaštite ljudskih prava, praćenje izbora, gospodarska sigurnost i zaštita okoliša. Posljednjeg desetljeća OEES ima važnu ulogu u rješavanju sukoba i obnovi sukobljenih društava. Strategija Organizacije u takvim slučajevima uključuje sljedeće dimenzije: a) utvrđivanje zajedničkih društvenih vrijednosti, uključujući izgradnju građanskog društva; b) sprječavanje lokalnih sukoba, smirivanje ratom zahvaćenih područja i obnova stabilnosti te c) suzbijanje stvarnih i potencijalnih prijetnji sigurnosti.

Novi mehanizmi djelovanja koji se uvode prema 'Pariškoj povelji' su: a) ljudska dimenzija, koja uključuje nadzor, izvještavanje i promicanje ljudskih prava, osobito prava manjina i izgradnju demokratskih institucija, kao što je ombudsman (tzv. 'Bečki i moskovski mehanizmi'); b) konzultacije i suradnja u područjima u kojima dolazi do neuobičajenih

vojnih aktivnosti; c) suradnja u područjima u kojima je došlo do opasnog vojnog incidenta i d) konzultacije i suradnja u hitnim slučajevima (tzv. 'Berlinski mehanizam'). Tijela Organizacije koja su zadužena za zaštitu ljudskih prava su:

- **Ured za demokratske ustanove i ljudska prava** sa sjedištem u Varšavi (uglavnom nadzire demokratske izbore u tranzicijskim zemljama);
- **Visoki povjerenik za manjine** sa sjedištem u Haagu i
- **Predstavnik za slobodu medija**, sa sjedištem u Beču.

3.3.2. Ostali regionalni i drugi sustavi ljudskih prava

Europski sustav ljudskih prava i, osobito, njegovi mehanizmi zaštite (nekadašnje Povjerenstvo i Sud) izvršili su velik utjecaj na određenje sustava zaštite građana dviju Amerika i zemalja Afrike.

3.3.2.1. Međuamerički sustav ljudskih prava

Izvorište međuameričkog sustava ljudskih prava je Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka (engl. *American Declaration on the Rights and Duties of Man*). Dokument je proglašen na Devetoj međunarodnoj konferenciji američkih država u Bogoti, Kolumbija, 1948. godine i bio je polazište za osnivanje Organizacije američkih država (OAS).

U dokumentu se polazi od shvaćanja da temeljna prava pojedinca ne proizlaze iz njegove pripadnosti državi nego iz atributa njegove osobnosti, zbog čega mu ih država ne stvara niti ustupa nego mu samo jamči njihovu zaštitu. U preambuli Deklaracije, kao i u 'Općoj deklaraciji o pravima čovjeka' koja je prihvaćena pola godine kasnije, kaže se da su "svi ljudi rođeni slobodni i jednaki, u dostojanstvu i pravima i, s obzirom da po prirodi posjeduju razum i svijest, oni se jedni prema drugima moraju odnositi kao braća". U dokumentu također stoji da prava svih ovise o tome kako pojedinac izvršava svoje dužnosti prema zakonima države u kojoj živi, stoji li u službi duhovnog napretka, čuva li i razvija kulturu "svim sredstvima koja mu stoje na raspolaganju" i ponaša li se u skladu s najvišim moralnim načelima.

Odredbe 'Deklaracije' podijeljene su u dvije cjeline. Prva određuje neotuđiva prava i slobode građana, kao što su: sloboda izražavanja, sloboda vjeroispovijesti, osobne slobode, pravo na vlasništvo, pravo na obrazovanje, pravo na zdravstvenu zaštitu i socijalnu sigurnost, sloboda sudjelovanja u političkom odlučivanju i sl. Drugi dio sadrži dužnosti, među kojima se spominju: dužnosti prema društvu; uzajamne dužnosti roditelja i djece; dužnosti u obrazovanju; obveza glasovanja i poštivanja zakona; dužnosti prema naciji, zaštititi i dobrobiti zajednice, porezne obveze; poštivanje rada i nemiješanje u političke odluke druge zemlje. Prava

i obveze su tijesno povezani. Tako se primjerice pravo na političku participaciju iz prvog dijela, u drugom dijelu uređuje kao dužnost građanina u svezi s glasovanjem na izborima, preuzimanjem javnih obveza u slučaju izbora, poštivanjem rada, plaćanjem poreza i poticanjem vlastitog razvoja.

Godine 1969. ta su načela ugrađena u *Američku konvenciju o ljudskim pravima* (engl. *American Convention on Human Rights*), regionalni instrument kojim se države Sjeverne, Srednje i Južne Amerike okupljene u Organizaciji američkih država pravno obvezuju na poštivanje i zaštitu prava i sloboda svojih građana. Naziva se još i 'Pakt iz San Josea, Kostarika' po mjestu u kojemu je prihvaćena. 'Konvencija' je 1979. nadopunjena 'Protokolom iz San Salvadora', koji stupa na snagu kad ga potpiše jedanaesta država članica. Glavna svrha 'Konvencije' je jačanje demokratskih institucija za zaštitu općih, neotuđivih i nedjeljivih prava i sloboda čovjeka.

Prava koja štiti 'Američka konvencija o pravima čovjeka'

Građanska i politička prava

- pravo na pravnu osobnost (čl. 3)
- pravo na život (čl. 4)
- pravo na čovječan postupak (čl. 5)
- sloboda od ropstva (čl. 6)
- pravo na osobnu slobodu (čl. 7)
- pravo na pravedan sudski postupak (čl. 8)
- sloboda od *ex post facto* (naknadno donesenih) zakona (čl. 9)
- pravo na naknadu (čl. 10)
- pravo na privatnost (čl. 11)
- sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 12)
- sloboda mišljenja i izražavanja (čl. 13)
- pravo na ispravak (netočne ili uvredljive izjave ili ideje) (čl. 14)
- pravo na okupljanje (čl. 15)
- sloboda udruživanja (čl. 16)
- pravo na obitelj (čl. 17)
- pravo na ime (čl. 18)
- prava djeteta (čl. 19)
- pravo na državljanstvo (čl. 20)
- pravo na vlasništvo (čl. 21)

- pravo na kretanje i boravak (čl. 22)
- pravo na sudjelovanje u vladi (čl. 23)
- pravo na jednaku zaštitu (čl. 24)
- pravo na sudsku zaštitu (čl. 25)

Gospodarska, socijalna i politička prava

- progresivni razvoj (čl. 26)

U preambuli se ponavlja stav izrečen u ‘Američkoj deklaraciji’ da neotuđivost ljudskih prava proizlazi iz osobina ljudske ličnosti, a ne iz pripadništva pojedinca nekoj posebnoj grupi ili državi. Osim ‘Američke deklaracije o pravima i dužnostima čovjeka’, ‘Konvencija’ se oslanja se na ‘Opću deklaraciju o ljudskim pravima’, ‘Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda’, ‘Povelju Organizacije američkih država’, ali i na latinoameričku katoličku tradiciju.

Države stranke ‘Konvencije’ obvezuju se da će samostalno i u suradnji s drugim državama poduzeti sve potrebne mjere kako bi se postupno došlo do punog ostvarenja standarda ljudskih prava i sloboda sadržanih u ‘Konvenciji’ i ‘Povelji Organizacije američkih država’.

Tijela koja su nadležna za zaštitu ljudskih prava su: **Međuameričko povjerenstvo za ljudska prava** i **Međuamerički sud za ljudska prava**. Povjerenstvo ima stalno sjedište u Washingtonu, a njegov glavni zadatak je unaprjeđenje, ostvarivanje i zaštita ljudskih prava. U skladu s tim ono zaprima, analizira i istražuje individualne prijave o ugrožavanju prava koje štiti ‘Američka konvencija o ljudskim pravima’, nadzire opće stanje ljudskih prava u zemljama članicama Organizacije američkih država, promiče važnost ljudskih prava u javnosti te prosljeđuje predmete Međuameričkom sudu za ljudska prava sa sjedištem u San Joseu.

Usprkos tome što je ‘Konvenciju’ do danas ratificiralo 24 od 35 zemalja članica Organizacije američkih država i što Međuameričko povjerenstvo za ljudska prava obrađuje, odnosno prosljeđuje Međuameričkom sudu za ljudska prava sve više slučajeva, međuamerički sustav zaštite znatno je slabiji od europskoga. Dijelom je to posljedica dugogodišnje opstrukcije sustava od strane latinoameričkih represivnih režima. No dio razloga svakako je i u ograničenom djelovanju Suda. S jedne strane, svaka država stranka ‘Konvencije’, ima pravo odrediti u kojem opsegu Međuamerički sud može primijeniti ‘Konvenciju’ na njezine zakone i, s druge strane, Sud se pokreće samo ako i inače dugotrajan proces pregovaranja i arbitriranja od strane Povjerenstva završi neuspjehom.

3.3.2.2. Afrički sustav ljudskih prava

Afrički sustav je najmlađi regionalni sustav ljudskih prava. Temeljni instrument tog sustava je **Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda** (engl. *African Charter on Human and Peoples' Rights*), koju su kao pravno obvezujući dokument prihvatili predstavnici zemalja članica Organizacije afričkog jedinstva u Banjulu, Gambija, 1981., pa se spominje i kao 'Povelja iz Banjula'; stupila je na snagu 1986. godine. Dokument je pisan s osloncem na 'Povelju Ujedinjenih naroda', 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima' i, osobito, 'Povelju Organizacije afričkog jedinstva' u kojoj se sloboda, jedinstvo, pravda i dostojanstvo uzimaju kao ključne odrednice afričke borbe protiv zaostalosti prouzročene kolonijalizmom, aparthei- dom i drugim oblicima diskriminacije.

U skladu s tim, u preambuli dokumenta se zagovara promicanje prava na razvoj te ističe da se prava ne mogu promatrati i štititi odvojeno, budući da je "zadovoljavanje gospodarskih, socijalnih i ekonomskih prava jamstvo uživanja građanskih i civilnih prava". Nadalje, poziva se na dužnost prema potpunom oslobađanju Afrike, osobito prema zemljama koje se još "bore za svoje dostojanstvo i istinsku neovisnost" od kolonijalizma i neokolonijalizma, stranih vojnih baza i drugih oblika diskriminacije temeljenih na "rasi, etničkoj pripadnosti, boji kože, spolu, jeziku, vjeroispovijesti ili političkom mišljenju".

Prava i dužnosti koje određuje 'Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda'

Prava pojedinca

- jednakost pred zakonom (čl. 3)
- pravo na život i osobni integritet (čl. 4)
- pravo na poštivanje dostojanstva inherentnog ljudskom biću i na priznanje pravnog statusa (čl. 5)
- pravo na slobodu i osobnu sigurnost (čl. 6)
- pravo na neovisno suđenje, nedužnost i obranu (čl. 7)
- sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 8)
- pravo na informaciju i osobno mišljenje (čl. 9)
- pravo na slobodu udruživanja (čl. 10)
- pravo na slobodu okupljanja (čl. 11)
- pravo na slobodu kretanja i boravka (čl. 12)
- pravo na sudjelovanje u vlasti (čl. 13)
- pravo na vlasništvo (čl. 14)

- pravo na rad, jednake uvjete na radu i jednaku naknadu za isti posao (čl. 15)
- pravo na fizičko i mentalno zdravlje (čl. 16)
- pravo na obrazovanje i sudjelovanje u kulturnom životu zajednice (čl. 17)
- pravo obitelji na zaštitu države (čl. 18)

Prava naroda

- pravo naroda na jednakost, zabrana diskriminacije i iskorištavanja (čl. 19)
- pravo naroda na održanje i samoodređenje prema vlastitom izboru (čl. 20)
- pravo naroda na slobodno raspolaganje svojim bogatstvima i prirodnim resursima u skladu sa svojim potrebama i interesima (čl. 21)
- pravo naroda na gospodarski, socijalni i kulturni razvoj u skladu sa svojom slobodom i identitetom (čl. 22)
- pravo naroda na međunarodni mir i sigurnost (čl. 23)
- pravo naroda na okoliš koji mu omogućuje razvoj (čl. 24)

Dužnosti pojedinca

- dužnosti prema obitelji i društvu, državi, drugim pravno važećim zajednicama i međunarodnoj zajednici (čl. 27)
- dužnost uspostavljanja odnosa poštivanja, snošljivosti i nediskriminacije s drugima (čl. 28)
- dužnosti poštivanja i očuvanja sklada u obitelji, poštivanja roditelja, služenja svojoj nacionalnoj zajednici, očuvanja i jačanja socijalne i nacionalne solidarnosti, nacionalne sigurnosti i teritorijalnog integriteta, plaćanja poreza, očuvanja i jačanja pozitivnih afričkih vrijednosti te postizanja afričkog jedinstva.

Tekst dokumenta podijeljen je u dva dijela. U prvom dijelu utvrđuju se prava i odgovornosti pojedinaca i naroda, a u drugome mehanizmi zaštite. Osim zaštite općih ljudskih prava i sloboda koji su uglavnom određeni prema 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima', 'Afrička povelja' posebnu pozornost posvećuje zaštiti obitelji, poštivanju roditelja, očuvanju afričkog morala i tradicije, pravima naroda i promicanju afričkog jedinstva. Države se zadužuju za promicanje i osiguranje poštivanja svih navedenih prava i sloboda putem poučavanja, obrazovanja i informiranja, te za promicanje odgovornosti povezanih s tim pravima i odgovornostima. Uživane prava i sloboda pojedinca stavlja se u odnos prema pravima drugih, kolektivnoj sigurnosti, moralu i zajedničkim interesima.

Tijelo nadležno za zaštitu prava utvrđenih ‘Poveljom’ je **Afričko povjerenstvo za ljudska prava i prava naroda**. Njegova djelatnost obuhvaća prikupljanje dokumentacije i provođenje istraživanja o zaštiti prava pojedinaca i društvenih grupa, organiziranje različitih skupova i seminara, širenje informacija, poticanje rada odgovarajućih nacionalnih i lokalnih institucija, upućivanje preporuka vladama u svezi s rješanjem nekog problema u području zaštite ljudskih prava itd. Povjerenstvo razmatra pojedinačne i međudržavne slučajeve kršenja odredbi Povelje, ako su prethodno iscrpljeni svi domaći pravni lijekovi ili ako rješavanje traje neopravdano dugo. Godine 1997. ‘Povelja’ je proširena protokolom kojim se uspostavlja **Afrički sud za ljudska prava i prava naroda**. Nakon stupanja na snagu protokola, Sud će djelovati kao nadopuna radu Povjerenstva po uzoru na Međuamerički sustav zaštite. Države imaju obvezu jamčiti neovisnost Suda i uspostaviti te razvijati odgovarajuće nacionalne institucije koje promiču i štite prava i slobode utvrđene ‘Poveljom’.

Afrički sustav u operativnom je smislu najslabiji regionalni sustav zaštite ljudskih prava. Glavni razlozi tome su nagomilani politički i gospodarski problemi afričkih zemalja, određene nejasnoće u tekstu ‘Povelje’ i mandat Povjerenstva u kojemu je naglašeno promicanje na račun provođenja nadzora nad zaštitom ljudskih prava. No ‘Afrička povelja’ je istovremeno i jedinstveni regionalni instrument zbog toga što:

- objedinjuje politička, građanska, gospodarska, socijalna i kulturna prava (poput ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ i ‘Povelje temeljnih prava Europske unije’);
- izričito naglašava povezanost prava i odgovornosti;
- štiti kolektivna prava (prava naroda) i izravno povezuje kolektivna prava s pravima pojedinca;
- štiti većinu prava tzv. treće generacije, kao što su pravo na razvoj, mir, zdravi okoliš i solidarnost;
- povezuje zaštitu ljudskih prava s borbom protiv kolonijalizma i promicanjem izvorne afričke civilizacije.

3.3.2.3. Ljudska prava u islamu

Osim europskoga, međuameričkoga i afričkog sustava postoji i islamski sustav zaštite ljudskih prava koji ne izvire iz zapadnoeuropske tradicije prirodnog prava. On nije ni regionalni sustav u općeprihvaćenom značenju riječi “regionalan”, jer isključivo određuje prava i slobode islamskih vjernika, zbog čega se rijetko spominje u literaturi iz ovog područja. No s obzirom da se on često spominje u raspravama o uzrocima ograničenog djelovanja općeg sustava ljudskih prava Ujedinjenih naroda, držimo da ga je potrebno ukratko prikazati.

Sustav ljudskih prava u islamu temelji se na *Kur'anu*, primjerima života Proroka Muhameda i *šerijatu*, tj. tradicionalnom islamskom vjerskom, kaznenom i građanskom pravu. Ti spisi u potpunosti određuju odnose među ljudima te uspostavu i djelovanje društvenih institucija. Neki autori navode jedino Kur'an kao izvor autentičnih prava za islamske zemlje, pa ga još nazivaju “*Magnum cartom* ljudskih prava”.

Godine 1980. pojavila su se dva dokumenta kojima se nastoje urediti prava i slobode islamskih vjernika. **Opća islamska deklaracija o ljudskim pravima** (engl. *Universal Islamic Declaration of Human Rights*) proglašena je kao “drugi temeljni dokument” Islamskog vijeća, kojim se obilježava početak 19. stoljeća islamske ere. O njoj se govori kao o “deklaraciji za čovječanstvo, vodiču i uputi za one koji se boje Boga (Alaha)”, tj. za “univerzalno islamsko bratstvo”. Deklaracija određuje 23 kategorije prava čiji sadržaj u mnogim dijelovima formalno ne odstupa značajnije od sadržaja ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ i drugih regionalnih instrumenata ljudskih prava. Tako se u njoj spominje pravo na život, slobodu, jednakost, pravdu, pošteno suđenje, zaštita od mučenja, prava manjina, sloboda udruživanja, mišljenja i vjeroispovijesti itd., a spominju se i zaštita časti i ugleda te prava udanih žena.

Drugi dokument, **Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu** (engl. *Cairo Declaration on Human Rights in Islam*) u čl. 1. određuje da “sva ljudska bića čine jednu obitelj čiji su članovi povezani osjećajem pokornosti Bogu i podrijetlom od Adama”. Kaže se također da su “svi ljudi jednaki u temeljnom dostojanstvu, dužnostima i odgovornostima bez razlike po osnovi rase, boje kože, jezika, vjere, spola, religije, političke pripadnosti, socijalnog statusa ili drugih obilježja”. Istinska vjera glavni je preduvjet ljudskog dostojanstva. Pred Alahom svi su jednaki. Eventualne razlike među ljudima samo su posljedica razlika u pobožnosti i činjenju dobrih djela.

U dokumentu se ističe se da je šerijatsko pravo jedini referentni okvir za tumačenje sadržaja ‘Deklaracije’. Tako se, primjerice, tvrdi da se sloboda izražavanja može ograničiti samo onda kad ugrožava načela šerijata. “Svatko ima pravo zastupati ono što je pravo i propagirati ono što je dobro te upozoriti na ono što je krivo ili zlo u skladu s normama šerijata”. Nadalje, za informacije koje su važne za zajednicu, kaže se da se ne smiju “iskorištavati ili krivotvoriti na način kojim se narušava svetost i dostojanstvo Proroka, podcjenjuju moralne i etičke vrednote ili dezintegrira, korumpira i šteti društvu, odnosno slabi vjera”.

Ključna razlika između ‘Opće islamske deklaracije o ljudskim pravima’ i ‘Kairske deklaracije o ljudskim pravima u islamu’ s jedne strane, i globalnih i regionalnih instrumenata ljudskih prava koje smo naprijed opisali s druge, jest u tome što prvi polaze od shvaćanja da pojedinac svoja ljudska prava ima od Boga (Alaha), a drugi da su ona

Prava koja određuje ‘Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu’

- pravo na život (čl. 2)
- zabrana ubijanja civila i uništavanja područja na kojemu žive civili tijekom ratnih sukoba (čl. 3)
- pravo na ljudsku svetost, dobro ime i čast tijekom života i nakon smrti (čl. 4)
- pravo na brak i osnivanje obitelji (čl. 5)

- jednakost muškarca i žene u dostojanstvu, pravima i dužnostima (čl. 6)
- prava djeteta (čl. 7)
- pravo na dostupnost suda (čl. 8)
- pravo na stjecanje znanja i obrazovanje, uključujući vjersku i svjetovnu pouku (čl. 9)
- zabrana prisilne promjene vjere (čl. 10)
- zabrana ropstva, poniženja, tlačenja i iskorištavanja, uključujući pravo naroda na oslobođenje do kolonijalne vlasti i samoodređenje (čl. 11)
- sloboda kretanja i boravka prema šerijatu, uključujući pravo na azil (čl. 12)
- pravo na rad i pravednu naknadu bez razlike po osnovi spola (čl. 13)
- pravo na zaradu za život bez ugrožavanja sebe i drugih (čl. 14)
- pravo na vlasništvo stečeno na pošten način (čl. 15)
- pravo na uživanje svog znanstvenog, umjetničkog, književnog ili tehničkog rada (čl. 16)
- pravo na život u zdravom i moralnom okruženju; pravo na medicinsku i socijalnu skrb te pravo na pristojan život (čl. 17)
- pravo na osobnu sigurnost i privatnost (čl. 18)
- pravo na jednakost pred zakonom (čl. 19)
- zabrana samovoljnog uhićenja ili ograničenja slobode (čl. 20)
- zabrana uzimanja talaca (čl. 21)
- pravo na slobodu izražavanja i informiranja, uključujući zabranu poticanja na rasnu i drugu mržnju (čl. 22)
- pravo na sudjelovanje u upravljanju svojom zemljom (čl. 23).

inherentna njegovoj ljudskoj prirodi. U skladu s tim, pravne norme ljudskih prava valjane su samo ako proizlaze iz općih i vječnih religijskih načela, a ne iz domaćeg ili međunarodnog prava koji su sami po sebi promjenjivi i pod utjecajem različitih partikularnih interesa. Posljedica toga je stav da islamski vjernici ili vlade islamskih zemalja ne smiju međunarodne sporazume ili ugovore pretpostaviti načelima Kur'ana, budući da time dovode u pitanje temelje islamske vjere, što kao čvrst argument koriste tumači koji dolaze iz redova islamskog fundamentalizma kako bi obezvrijedili međunarodna nastojanja u tom području i izravno prijetili vladama islamskih zemalja koje pristaju na međunarodni dijalog.

3.4. *Zaštita ljudskih prava na nacionalnoj razini*

Već je rečeno da do 1948. godine pojedinac nije bio predmetom međunarodnog prava pa se pitanje prava i dužnosti građana isključivo uređivalo domaćim zakonima. Međunarodno pravo reguliralo je samo odnose među državama, uz poštivanje načela državnog suvere-

niteta i nepovredivosti granica. S obzirom na to da je odnos prema pojedincu shvaćen kao unutarnja stvar države i njenih tijela, svaki pokušaj intervencije sa strane, čak i kad se time htjelo zaustaviti masovne zločine pod totalitarnim režimima, mogao je lako biti okarakteriziran kao povreda međunarodnog prava. Do promjena dolazi tek osnivanjem Ujedinjenih naroda i proglašenjem ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’, a osobito nakon stupanja na snagu dvaju paktova (‘Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima’ i ‘Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima’) kojima se države pravno obvezuju na zaštitu općih prava i sloboda u skladu s međunarodnim standardima.

3.4.1. Ustavna prava i povelje prava

Zaštita ljudskih prava na nacionalnoj razini može se shvatiti u sklopu “ugovora” između države i njenih građana. On, s jedne strane, određuje obveze države prema pojedincu, a s druge, obveze pojedinca prema državi, njenim tijelima, društvu i drugim pojedincima. Ključni instrument kojim se uređuju ti odnosi jest temeljni zakon države ili ustav pa se pod nacionalnim sustavom zaštite prava i slobode misli na sustav ustavnih i zakonskih odredbi kojima pojedina država priznaje i štiti prava i slobode građana. S obzirom na to da su danas gotovo sve države svijeta članice Ujedinjenih naroda, i da su gotovo sve europske države članice Vijeća Europe, s pravom se očekuje da su barem svi europski nacionalni sustavi ljudskih prava usklađeni s međunarodnim i regionalnim sustavima zaštite, osobito u onim zemljama koje su ratificirale najvažnije međunarodne i regionalne instrumente ljudskih prava i sloboda.

No i tada ustavna prava valja razlikovati od ljudskih prava. Ustavna prava jamče se pojedincu kao pripadniku, odnosno građaninu pojedine države, pa je njihovo ostvarenje i zaštita ovisno o domaćim institucijama i tijelima, osobito domaćem pravosuđu. Ljudska prava, pak, jamče se pojedincu kao pripadniku ljudskog roda, a njihovo ostvarenje i zaštita ovise o određenosti međunarodnih i regionalnih standarda ljudskih prava te o učinkovitosti međunarodnih ili regionalnih mehanizama zaštite koje pak neka država svojim ustavom i zakonima može priznati u potpunosti, djelomično ili uopće ne priznati.

Prije pojave međunarodnog sustava, zahtjev za što učinkovitijom zaštitom temeljnih i neotuđivih prava i sloboda građana doveo je do pojave tzv. povelje prava. Povelja prava predstavlja pravni dokument koji se najčešće usvaja kao dopuna ili proširenje ustava s ciljem što učinkovitije zaštite građana od samovoljnog djelovanja vlasti.

Ideja o tome da temeljna prava građana treba urediti posebnim pravnim aktom pojavila se u 18. stoljeću u sklopu teorije društvenog ugovora i liberalnog shvaćanja o nužnosti ograničenja državne moći. Povijesno značajne povelje prava su ‘Deklaracija o pravima čovjeka i građanina’ Francuske revolucionarne skupštine iz 1789. i prvih deset amandmana na Ustav Sjedinjenih Američkih Država. Iako se i britanska ‘Povelja prava’ iz 1689. ponekad stavlja u tu kategoriju, mnogi autori drže da ona nije imala istu svrhu kao francuski i američki dokumenti jer je prvenstveno trebala osigurati predaju britanske krune i neovisnost parlamenta, tj. priznanje slobode izbora i govora zastupnika. U prilog tome ide činjenica da britanska povelja

nije, kao što je to bio slučaj s američkom i francuskom, promijenila pristup izradi i sam sadržaj ustava. Deset amandmana na američki ustav bili su presudni za jačanje američkog sustava zaštite ljudskih prava, osobito slobode govora, zabrane nezakonitog pretraživanja i uhićenja te prava na šutnju u istražnom i sudskom postupku.

Danas su prava građana na različite načine uključena u ustave demokratskih država. 'Kanadska povelja prava i sloboda' je 1982. godine pridodana Ustavu posebnim ustavnim zakonom. 'Njemačka povelja prava' sadržana je u člancima 1.-19. Temelnog zakona Njemačke. U Velikoj Britaniji ona ne proizlazi toliko iz teksta ustava koliko iz njegova tumačenja. U svakom slučaju, posljednjih godina sve više je ustava kojima se uređuju i štite prava i slobode građana u skladu s načelima 'Međunarodne povelje prava' i, u Europi, 'Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda'. Dobar primjer za to su tranzicijske zemlje u kojima je početkom 1990-ih došlo do radikalnih izmjena ustavnih odredbi o pravima i slobodama građana u sklopu prijelaza iz totalitarnih ili autoritarnih režima u ustavnu demokraciju.

Ovdje valja napomenuti da dio autora drži kako, zbog niza nedostataka normativne, političke i kulturne naravi, međunarodna zajednica nije u stanju osigurati punu zaštitu ljudskih prava koje je proklamirala kao opće, temeljne i neotuđive te da je primjerenije govoriti o ustavnim pravima i njihovoj zaštiti, osobito u kontekstu razvijenih demokracija. Ta dilema se nalazi u središtu diskusije o zaštiti ljudskih prava građana Europske unije u svezi s terminologijom korištenom u 'Povelji temeljnih prava Europske Unije'. Takvom pristupu osobito su skloni američki autori koji uglavnom koriste pojam ustavnih, a ne ljudskih prava kad misle na zaštitu temeljnih prava čovjeka i građanina u svojoj zemlji. Neki razlog tome nalaze u činjenici da je za Amerikance ključ nacionalnog identiteta ustav, a ne zajednička povijest, tradicija, jezik ili religija, kao što je to slučaj s europskim zemljama.

Isto bi moglo važiti i za Europsku uniju koja, usprkos povijesnih ideja ujedinjenja, svoje jedinstvo bitno gradi na privrženosti građana europskih zemalja ugovornim odredbama iz Maastrichta i Amsterdama, a nakon prihvaćanja ustava i ustavnim načelima same Unije.

Druga nejasnoća koja se pojavljuje u raspravama o ustavnim i ljudskim pravima jest opseg prava koji se štite u jednom i drugom slučaju. Razvijene demokracije, osobito Sjedinjene Američke Države, ljudska prava uglavnom promatraju u terminima imuniteta građanina u odnosu na vlast. No iako je imunitet ključ slobode pojedinca, ljudska prava se time ne iscrpljuju. Osim negativnih prava (zahtjeva za imunitetom), kao što ćemo vidjeti u sljedećem poglavlju, postoje i pozitivna prava (zahtjevi za resursima), koja određuju što država treba osigurati pojedincu, primjerice, odgovarajući životni standard, slobodu od prisilnog rada ili slobodu izražavanja. Konačno, možda je pitanje je li ustavna zaštita temeljnih prava istovremeno i zaštita ljudskih prava trivijalno, budući da je to ključno pitanje stvarnih i učinkovitih mehanizama koji su predviđeni za zaštitu pojedinog prava.

Godine 1993. Ujedinjeni su narodi na prijedlog Povjerenstva za ljudska prava prihvatili 'Načela koja se odnose na status nacionalnih institucija u području zaštite ljudskih prava' u kojima se od država traži da pruže potporu njihovu osnivanju i neovisnom djelovanju. Takve institucije trebale bi vladi, parlamentu i drugim državnim tijelima davati mišljenje, preporuke

i prijedloge kako bi se unaprijedila zaštita ljudskih prava u zemlji. U skladu s tim trebale bi imati i “najširi mogući mandat” koji bi uključivao sljedeće zadatke:

- predlaganje izrade novih zakona i administrativnih mjera ili izmjena i dopuna postojećih u cilju jačanja i proširenja zaštite ljudskih prava;
- priprema nacionalnih izvještaja o stanju ljudskih prava uopće ili u određenom području;
- upozoravanje vlade na slučajeve kršenja ljudskih prava;
- promicanje potpisivanja, ratifikacije ili pristupanja međunarodnim instrumentima ljudskih prava te pružanje pomoći tijekom usklađivanja domaćih zakona s odredbama tih instrumenata i njihove primjene;
- pružanje pomoći vladinim tijelima nadležnim za pisanje izvještaja o primjeni određenih međunarodnih i regionalnih instrumenata poštujući pri tome neovisnost tih tijela;
- suradnja s međunarodnim, regionalnim i nacionalnim institucijama u području promicanja i zaštite ljudskih prava;
- sudjelovanje u izradi i primjeni obrazovnih, istraživačkih i informativnih programa u području ljudskih prava.

Ključna pretpostavka rada nacionalnih institucija za promicanje i zaštitu ljudskih prava jest mogućnost neovisnog i nepristranog djelovanja, kako u fazi prikupljanja i analize podataka o nekom problemu, tako i u fazi interpretacije i izvještavanja o rezultatima svog rada. Nadalje, svaka takva institucija mora moći održavati konzultacije s pravosudnim tijelima (vladina povjerenstva i sl.) te surađivati s nevladinim organizacijama koje promiču i štite ljudska prava, osnivati radne grupe te osnivati lokalne ili regionalne podružnice za pomoć i rasterećenje svojih funkcija. Pritom je vrlo važno osigurati uvjete za obraćanje javnosti izravno ili putem medija, kako bi se javnost upoznala sa stavovima i preporukama nacionalne institucije.

3.4.2. Zaštita i promicanje ljudskih prava u Republici Hrvatskoj⁷

Pravne odredbe

Ustav Republike Hrvatske priznaje ljudska prava kao najviše vrednote hrvatskog državnog ustroja. U čl. 3 stoji da su “sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav najviše (su) vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava”.

⁷ Ovo poglavlje napisano je prema radnom tekstu Nacionalnog programa zaštite i promicanja ljudskih prava u Republici Hrvatskoj od 2004. do 2008. godine, Zagreb: Nacionalni odbor za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, 2003.

Hrvatska je do danas ratificirala više od stotinjak međunarodnih i europskih ugovora i protokola (Ujedinjeni narodi, Međunarodna organizacija rada, UNESCO, Vijeće Europe) za zaštitu općih ljudskih prava i sloboda, uključujući međunarodno humanitarno pravo. Većini tih ugovora pristupila je tako što je preuzela obveze bivše Jugoslavije, u skladu s tzv. notifikacijom o sukcesiji, koju je Vlada donijela 1993. godine. U odluci stoji da tekstovi mnogostranih međunarodnih ugovora koji su objavljeni u službenim glasilima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije “važe i primjenjuju se kao službeni tekstovi do objave službenih tekstova tih međunarodnih ugovora na hrvatskom jeziku u Narodnim novinama”. Preuzevši te obveze, kao i obveze slijedom ratifikacija novih ugovora od početka 1990-ih, Hrvatska se, zapravo, obvezala na primjenu odredbi tih ugovora na svom teritoriju, što prvenstveno podrazumijeva mijenjanje i dopunjavanje postojećeg zakonodavstva, rada državnih institucija i tijela i sl. Za pripremu izvještaja o primjeni međunarodnih i regionalnih ugovora koji se u određenim vremenskim razmacima dostavljaju tijelima zaduženim za njihov nadzor, Vlada je zadužila određena ministarstva, dok je Ministarstvo vanjskih poslova preuzelo zadatak pružanja stručne pomoći i koordinacije izrade svih izvještaja o stanju ljudskih prava u Hrvatskoj.

Valja znati da se nakon ratifikacije, tj. potvrđivanja ugovora od strane Sabora, domaći zakoni podređuju međunarodnim i regionalnim ugovorima. Prema čl. 140. Ustava Republike Hrvatske “međunarodni ugovori koji su sklopljeni i potvrđeni u skladu s Ustavom i objavljeni, a koji su na snazi, čine dio unutarnjega pravnog poretka Republike Hrvatske, a po pravnoj su snazi iznad zakona. Njihove se odredbe mogu mijenjati ili ukidati samo uz uvjete i na način koji su u njima utvrđeni, ili suglasno općim pravilima međunarodnog prava”.

Međunarodni ugovori u području ljudskih prava kojih je Hrvatska stranka (do kraja 2003, izbor)

- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i dva fakultativna protokola (ICCPR);
- Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR);
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (ICERD);
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;
- Konvencija o neprimjeni zastare na ratne zločine i zločine protiv čovječnosti;
- Konvencija protiv mučenja i drugih oblika okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (CAT);
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena i dodatni protokol (CEDAW);
- Konvencija o pravima djeteta; Fakultativni protokol glede uključivanja djece u oružane sukobe; Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji (CRC);
- Konvencija Međunarodne organizacije rada (br.111) o zabrani diskriminacije u zvanju i zapošljavanju;

- Konvencija Međunarodne organizacije rada (br.182) o zabrani i trenutnom djelovanju na ukidanju najgorih oblika dječjeg rada;
- Ženevske konvencije i protokoli;
- UNESCO-va konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju.

Europski ugovori u području ljudskih prava kojih je Hrvatska stranka (do kraja 2003, izbor):

- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i protokoli br. 1, 4, 6, 7, 11, 12, 13;
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina;
- Europska konvencija za sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kazne i dva protokola;
- Europska povelja za regionalne jezike ili jezike manjina.

Ugovori koje je Hrvatska potpisala, ali ih nije ratificirala (do kraja 2003.):

- Europska socijalna povelja i 2 dodatna protokola;
- Europska konvencija o primjeni prava djece;
- Europska konvencija o ljudskim pravima i biomedicini i dodatni protokol.

Ustav Republike Hrvatske sadrži 55 članaka kojima se uređuje zaštita građanskih, političkih, gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava pojedinca i građanina. Oni se nalaze u Glavi III. ('Zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda'), a razvrstani su u tri cjeline:

- Zajedničke odredbe,
- Osobne i političke slobode i prava,
- Gospodarska, socijalna i kulturna prava.

Zajedničke odredbe, između ostaloga, jamče sljedeće:

- ✓ **Jednakost svih pred zakonom:** "Svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode, neovisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama" (čl. 14).
- ✓ **Ravnopravnost i zaštita posebnih prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama:** "Pripadnicima svih nacionalnih manjina jamči se sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, slobodno služenje svojim jezikom i pismom i kulturna autonomija" (čl. 15).

Prava i slobode koje štiti Ustav Republike Hrvatske

osobne i političke slobode i prava

- pravo na život i zabrana smrtne kazne (čl. 21)
- nepovredivost slobode i osobnosti (čl. 22)
- zabrana zlostavljanja, prisilnog rada (čl. 23)
- zabrana uhićenja ili pritvora bez pisanoga, sudbenoga i na zakonu utemeljenog naloga (čl. 24)
- pravo uhićenika i zatvorenika na dostojanstvo, uključujući pravo na odštetu i javnu ispriku u slučaju nezakonitog lišavanja slobode (čl. 25)
- jednakost građana Hrvatske i stranaca pred sudom i drugim tijelima s javnim ovlastima (čl. 26)
- pravo na pravnu pomoć odvjetništva (čl. 27)
- pravo na nedužnost do pravomoćne sudske presude (čl. 28)
- pravo na pravično i nepristrano suđenje (čl. 29)
- gubitak stečenih prava prema zakonu za osobito teška kaznena djela (čl. 30)
- zabrana kažnjavanja za djelo koje nije uređeno zakonom (čl. 31)
- sloboda kretanja i izbora boravišta (čl. 32)
- pravo na azil stranaca i osoba bez državljanstva (čl. 33)
- pravo na nepovredivost doma (čl. 34)
- pravo na poštivanje i pravnu zaštitu osobnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti (čl. 35)
- nepovredivost slobode i tajnosti dopisivanja i drugih oblika korespondencije (čl. 36)
- pravo na sigurnost i tajnost osobnih podataka (čl. 37)
- sloboda mišljenja i izražavanja misli (čl. 38)
- zabrana i kažnjivost pozivanja ili poticanja na rat, uporabe nasilja, ili na nacionalnu i dr. mržnju (čl. 39)
- sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 40)
- jednakost vjerskih zajednica pred zakonom i odvojenost od države (čl. 41)
- pravo na javno okupljanje i mirni prosvjed (čl. 42)
- sloboda udruživanja (čl. 43)
- pravo na obavljanje javnih poslova i rad u javnim službama (čl. 44)
- biračko pravo s navršених 18 godina (čl. 45)
- pravo na predstavke, pritužbe i prijedloge javnim tijelima (čl. 46)
- vojna obveza i pravo na prigovor savjesti (čl. 47)

gospodarska, socijalna i kulturna prava

- pravo vlasništva (čl. 48)
- sloboda poduzetništva (čl. 49)
- zabrana nezakonitog ograničenja ili oduzimanja vlasništva (čl. 50)
- obveza plaćanja poreza (čl. 51)
- dužnost države da štiti prirodna i druga bogatstva (čl. 52)
- zakonsko uređenje položaja, prava i dužnosti Hrvatske banke (čl. 53)
- pravo na rad i slobodu rada (čl. 54)
- pravo na zaradu kojom se osigurava pristojan život (čl. 55)
- pravo zaposlenih i njihovih obitelji na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje (čl. 56)
- prava slabih, nemoćnih, invalida i dr. na državnu pomoć (čl. 57)
- pravo na zdravstvenu zaštitu (čl. 58)
- pravo na osnivanje i pristupanje sindikatima (čl. 59)
- pravo na štrajk (čl. 60)
- pravo obitelji na osobitu zaštitu države (čl. 61)
- prava majki, djece i mladih na zaštitu države (čl. 62)
- dužnost roditelja da odgajaju svoju djecu; dužnost djece da brinu o roditeljima; prava maloljetnika bez roditelja na posebnu državnu skrb (čl. 63)
- dužnost svih da štite djecu i nemoćne (čl. 64)
- pravo na besplatno osnovno školovanje i daljnje školovanje prema sposobnostima (čl. 65)
- osnivanje privatnih škola u skladu sa zakonom (čl. 66)
- autonomija sveučilišta (čl. 67)
- sloboda znanstvenoga, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva (čl. 68)
- pravo na zdravi život (čl. 69).

- ✓ Ograničenje sloboda i prava moguće je “samo zakonom da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi te pravni poredak, javni moral i zdravlje” (čl. 16); u izvanrednim okolnostima (rat, neposredna ugroženost države, velike prirodne nepogode) “opseg ograničenja mora biti primjeren naravi pogibelji”, no ni u takvim okolnostima se ne smije “ograničiti primjena odredbi Ustava o pravu na život, zabrani mučenja, surovog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, o pravnoj određenosti kažnjivih djela i kazni, te o slobodi misli, savjesti i vjeroispovijesti” (čl. 17).
- ✓ Svatko tko prekrši Ustavne odredbe o ljudskim pravima i temeljnim slobodama “osobno je odgovoran i ne može se opravdati višim nalogom” (čl. 20).

Ustavna jamstva u području prava i sloboda pojedinca dalje se razrađuju nizom posebnih zakona kojima se detaljnije određuje sadržaj zaštićenih prava, odgovarajući pravni lijekovi, naknade za povrede prava i sl. Kao odgovor na nove društvene potrebe, uključujući obveze koje proizlaze iz pristupa međunarodnim i regionalnim ugovorima, u Hrvatskoj od početka 1990-ih nisu samo dopunjeni ili izmijenjeni svi zakoni, nego je donesen velik broj novih, od kojih se dio izravno odnosi na zaštitu ljudskih prava i sloboda. Za rješavanje povreda ljudskih prava i temeljnih sloboda hrvatskih građana od strane institucija i tijela vlasti nadležan je Ustavni sud.

Kazneni zakon štiti najveći dio ustavno priznatih prava i sloboda, od prava na život i sigurnost, prava na jednakost pred zakonom te pravičnog i nepristranog suđenja, preko slobode savjesti i vjeroispovijesti, slobode mišljenja i izražavanja misli, slobode okupljanja i mirnog prosvjeda, do prava na tajnost osobnih podataka. Kazneni zakon sankcionira diskriminaciju po svim osnovama i osobito po osnovi spola u svim segmentima društvenog života, kao i svako poticanje na nacionalnu i rasnu mržnju, na nasilje, rat ili mučenje i druge oblike okrutnosti ili ponižavanja osobe.

Pravo na jednakost i zabrana diskriminacije po različitim osnovama i u različitim segmentima ugrađeni su u nekoliko drugih zakona, kao što je **Zakon o ravnopravnosti spolova**, **Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom**, **Obiteljski zakon**, **Zakon o istospolnim zajednicama**, **Zakon o civilnoj službi**, zakoni u području obrazovanja i znanstvene djelatnosti, **Zakon o obvezama i pravima državnih dužnosnika**, **Zakon o policiji** i **Kodeks policijske etike**.

Posebna prava nacionalnih manjina uređena su 2002. godine **Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina** te dvama posebnim zakonima donesenim 2000. godine: **Zakonom o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj** i **Zakonom o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina**.

Zakon o radu s izmjenama i dopunama iz 2003. štiti pravo na rad i slobodan izbor rada, pravo na osnivanje sindikata, pravo na jednaku naknadu muškarcima i ženama za isti rad; izrijekom zabranjuje uznemiravanje i spolno uznemiravanje na radnom mjestu, kao i diskriminaciju u zapošljavanju po svim osnovama, a teret dokazivanja u sporu zbog diskriminacije stavlja na poslodavca, kao što je to uobičajeno u razvijenim zemljama.

Čimbenici ostvarivanja ljudskih prava

U Hrvatskoj djeluje vrlo velik broj institucija, organizacija i tijela u području zaštite i promicanja ljudskih prava i temeljnih sloboda. Vlada Republike Hrvatske je tijekom 1990-ih osnažila ili uspostavila niz tijela nadležnih za to područje, pokrenula njihovo umrežavanje te stvorila temelje za njihovu suradnju s javnim institucijama i civilnim organizacijama na domaćoj i međunarodnoj razini. Sustav državnih tijela za zaštitu i promicanje ljudskih prava obuhvaća Hrvatski sabor i njegove posebne odbore i pododbore; Urede pravobranitelja; Ured predsjednika Republike Hrvatske; Vladu Republike Hrvatske i njene posebne odbore, povjerenstva, urede i vijeća; tijela sudbene vlasti, Ustavni sud itd. Oni svoje zadaće obavljaju po načelu unutarnje i vanjske suradnje, pri čemu vanjska suradnja obuhvaća jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave, posebna tijela međunarodnih i regionalnih organizacija, međunarodne i domaće nevladine udruge i javne institucije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

S obzirom na to da se na ovom mjestu ne možemo detaljno baviti svim segmentima tog sustava niti dublje zalaziti u način na koji oni ostvaruju međusobnu suradnju te s obzirom da ćemo neke obraditi u sljedećim poglavljima, zaustavit ćemo se na prikazu samo jednog segmenta kojeg držimo vrlo važnim za ostvarenje ljudskih prava u Hrvatskoj. Riječ je o instituciji *pravobranitelja*.

Pučki pravobranitelj je opunomoćenik Hrvatskog sabora koji štiti prava i slobode građana kad su oni ugroženi od strane državne uprave, tijela s javnim ovlastima ili pojedinih njihovih djelatnika. Imenuje ga i razrješava Hrvatski sabor. Djeluje neovisno prema ustavnim i zakonskim odredbama te prema međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima kojih je Hrvatska stranka. Nadležan je za razmatranje pojedinačnih i drugih pritužbi i slučajeva povrede prava i sloboda zajamčenih ustavom i zakonima do kojih dolazi zbog samovolje, propusta, neodgovornosti ili drugih nepravilnosti u radu vlasti. Svatko ima pravo podnošenja pritužbe pučkom pravobranitelju, a sam pučki pravobranitelj donosi odluku o tome hoće li pritužbu uzeti u razmatranje i u kojem opsegu. On upozorava, obavještava, daje preporuke i prijedloge te sačinjava izvještaje koje podnosi Hrvatskom saboru i nadležnim ministarstvima i prosljeđuje medijima. Uodređenim slučajevima može samoinicijativno, na zahtjev građana, ali i na vijest u medijima o povredi ustavnih i zakonskih prava i sloboda građana pokrenuti ispitivanje, kazneni, prekršajni ili disciplinski postupak te izmjene ili dopune relevantnih zakona.

Od 2003. godine u Hrvatskoj djeluju još dva posebna pravobranitelja/pravobraniteljice: *Pravobraniteljica za djecu* i *Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova*. Pravobraniteljica za djecu nadležna je za zaštitu i promicanje prava djeteta, što obavlja samostalno i neovisno. Između ostalog, ona nadzire usklađenost domaćih zakona i drugih propisa s načelima 'Konvencije o pravima djeteta' i drugih međunarodnih i regionalnih dokumenata i instrumenata zaštite prava djece; provjerava rad svih ustanova, tijela i sl. koji su nadležni za skrb o djeci; obavještava javnost o ostvarivanju prava djece u zemlji itd. Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, pak, nadzire primjenu Zakona o ravnopravnosti spolova i drugih propisa u tom području, razmatra slučajeve diskriminacije po spolu u tijelima državne uprave, lokalne i područne samouprave itd.

Čimbenici zaštite i promicanja ljudskih prava i sloboda u Hrvatskoj (do kraja 2003.)

- **Hrvatski sabor**, osobito:
 - Odbor za ljudska prava i prava nacionalnih manjina s Pododborom za ljudska prava, Pododborom za prava nacionalnih manjina i Pododborom za hrvatsku nacionalnu manjinu i Hrvate izvan domovine
 - Odbor za ravnopravnost spolova
- **Ured pučkog pravobranitelja**
- **Ured predsjednika RH**
- **Vlada RH**, osobito:
 - *Koordinacija Vlade RH za društvene djelatnosti i ljudska prava*
 - *Ured za ljudska prava Vlade RH*
 - *Ured zastupnika Vlade RH pred Europskim sudom za ljudska prava*
 - *Ured Vlade RH za zatočene i nestale*
 - *Ured za nacionalne manjine Vlade RH*
 - *Ured Vlade RH za udruge*
 - *Ured za suradnju s Međunarodnim sudom i Međunarodnim kaznenim sudovima*
 - *Ured za suradnju s međunarodnim institucijama*
 - *Ured za suzbijanje zlouporabe opojnih droga*
 - *Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala*
 - *Ured za socijalno partnerstvo*
 - *Povjerenstvo za ljudska prava*
 - *Povjerenstvo Vlade RH za ravnopravnost spolova*
 - *Povjerenstvo za odnose s vjerskim zajednicama*
 - *Povjerenstvo za osobe s invaliditetom*
 - *Povjerenstvo za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*
 - *Povjerenstvo za suzbijanje zlouporabe opojnih droga*
 - *Nacionalni odbor za međunarodno humanitarno pravo*
 - *Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima*
 - *Nacionalno bioetičko povjerenstvo za medicinu*
 - *Nacionalni odbor za suzbijanje trgovanja ljudima*
 - *Vijeće za djecu*
 - *Nacionalno vijeće za zaštitu na radu*
 - *Savjet za razvoj civilnog društva*
- **tijela sudbene vlasti**
 - **Državno odvjetništvo RH**
 - **Državno pravobraniteljstvo RH**
 - **Državno sudbeno vijeće**
 - **Hrvatska odvjetnička komora**
- **Ustavni sud**
- **tijela lokalne i područne (regionalne) samouprave**
- **organizacije civilnog društva, osobito nevladine organizacije**
- **sveučilišta i istraživačke institucije**
- **mediji**
- **tijela za zaštitu ljudskih prava jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave**
- **različiti oblici suradnje s međunarodnim tijelima i udrugama za ljudska prava**

3.4.2.3. Smisao suradnje u zaštiti i promicanju ljudskih prava

Do sada je nekoliko puta naglašeno da je suradnja između državnog, odnosno javnog, i civilnog sektora na lokalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini ključ za ostvarenje, zaštitu i promicanje visokih standarda ljudskih prava i temeljnih sloboda što je suvremeni svijet prihvatio kao smisao i cilj svoga djelovanja. Stjecanjem samostalnosti, opredjeljenjem za demokraciju i uključivanjem u međunarodne i regionalne procese i asocijacije, Hrvatska je stekla pravo, ali i obvezu sudjelovanja, suradnje i suodlučivanja o svim vitalnim pitanjima svoga razvoja u okvirima razvoja Europe i svijeta. To se osobito odnosi na zadatak jačanja sustava zaštite ljudskih prava u sklopu kojega je za Hrvatsku otvoreno nekoliko razina suradnje:

- **globalna razina** (Ujedinjeni narodi, UNESCO, Međunarodna organizacija rada, Svjetska zdravstvena organizacija itd.);
- **regionalna razina** (Vijeće Europe; Organizacija za europsku sigurnost i suradnju)
- **podregionalna razina** (zemlje Srednje Europe, zemlje Jugoistočne Europe, zemlje Mediterana, zemlje Podunavlja, zemlje regije Alpe-Jadran);
- **bilateralna razina** (susjedne i druge zemlje, sporazumi o izručenju, o povratku ilegalnih migranata, zaštiti manjina i dr.);
- **komunikacija s međunarodnim nevladinim organizacijama** (*Human Rights Watch, International Helsinki Federation for Human Rights, Amnesty International* i dr.).

Suradnja Hrvatske, osobito vladinih institucija i tijela na globalnoj i regionalnoj razini, ima središnju ulogu u nizu segmenata zaštite ljudskih prava. Među najvažnijim je segmentima, svakako, promjena hrvatskog zakonodavstva u skladu s međunarodnim i regionalnim standardima ljudskih prava. U tom smislu presudnu ulogu imaju izvješća koje Hrvatska dostavlja međunarodnim i regionalnim tijelima zaduženim za praćenje primjene međunarodnih i regionalnih ugovora o ljudskim pravima kojih je Hrvatska stranka. Zadatak je tih tijela da nakon pregleda nacionalnog izvještaja iznesu svoje mišljenje o stanju ljudskih prava u pojedinoj zemlji, upozore na eventualne propuste u primjeni međunarodnih odredbi i predlože potrebne promjene. Tako je, primjerice, Hrvatska nakon podnošenja četvrtog izvještaja o primjeni 'Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije' od *Odbora Ujedinjenih naroda* za primjenu te konvencije dobila odgovor u kojemu se iznose problematična područja (primjerice, nejasno određenje pojma etničkih i nacionalnih manjina u zakonodavstvu; rasna segregacija romske djece, nepostojanje zakonskih mjera kojima se zabranjuje poticanje na rasnu diskriminaciju i nasilja, propusti države u organizaciji sigurnog povratka izbjeglica itd.), predlažu učinkovite mjere i određuje rok za predaju novog izvještaja.

Suradnja s *Vijećem Europe* u segmentu izmjene domaćeg zakonodavstva najbolje ilustrira narav i učinke procesa sudjelovanja i dogovaranja na regionalnoj razini, odnosno korištenja prava i ispunjavanja odgovornosti koje iz toga proizlaze. Kao članica Vijeća Europe od 1996. Hrvatska se obvezala ratificirati 'Europsku konvenciju o ljudskim pravima', što je i učinila 1997. godine. Tomu je prethodio proces utvrđivanja razine sukladnosti domaćeg zakonodav-

stva sa standardima 'Europske konvencije'. Zadatak je obavljen u suradnji s Vijećem Europe, a završni izvještaj je postao podloga za brojne izmjene i dopune domaćih zakona. Nadalje, ratifikacijom je Hrvatska potvrdila i da će bezuvjetno provoditi presude Europskog suda za ljudska prava koje se odnose na hrvatske građane, koje mogu uključivati i izmjene zakona.

S druge strane, pristupanjem Organizaciji za europsku sigurnost i suradnju (OESS) 1992., Hrvatska se također obvezala na provođenje načela sadržanih u 'Helsinškom završnom aktu' i drugim temeljnim dokumentima Organizacije, kao i na poštivanje i primjenu primjedbi, prijedloga i preporuka njenih posebnih tijela, kao što su Ured za demokratske ustanove i ljudska prava, Visoki povjerenik za manjine i Predstavnik za slobodu medija. Kako bi se što prije uključila u europske integracijske procese, Hrvatska je 1996., nakon reintegracije oslobođenih područja, pozvala Misiju OESS-a koja je imala zadatak promatrati procese reintegracije i povratka izbjeglica i prognanika, uključujući pitanje zaštite ljudskih prava i zaštite manjina.

Zaštita ljudskih prava jedan je od ključnih političkih uvjeta koji se postavljaju zemljama kandidatkinjama za priključenje Europskoj uniji. To se vidi i iz teksta 'Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Hrvatske i Europske zajednice', potpisanim 2001. godine, kao i iz Plana primjene 'Sporazuma' kojim se utvrđuju obveze Hrvatske u gospodarskom i političkom prestrukturiranju do 2006. godine. Podnošenjem zahtjeva za punopravnim članstvom u Uniji 2003., Hrvatska se obvezala na promicanje i zaštitu temeljnih europskih vrijednosti, uključujući ljudska prava i temeljne slobode.

3.5. Uloga civilnog društva i nevladinih organizacija u zaštiti i promicanju ljudskih prava⁸

Puno razumijevanje suvremenih pristupa određivanju, zaštiti, uživanju i jačanju ljudskih prava i sloboda u okvirima demokracije, priznanja pluralizma i globalizacije nezamislivo je bez poznavanja uloge koju civilno društvo, osobito nevladine organizacije i sami građani, ima u tim procesima. Djelovanje civilnog društva posljednjih je desetljeća bilo presudno za unaprjeđenje zaštite ljudskih prava na međunarodnoj, regionalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini, kako na proširenje opsega ljudskih prava, tako i na unaprjeđenje mjera i mehanizama zaštite. Umjesto tradicionalnog naglašavanja uloge diplomacije i pravne struke, danas se zaštita i promicanje ljudskih prava sve više povezuje s radom aktivista i branitelja ljudskih prava, kao i s djelovanjem samih građana. Početkom 1990-ih ta promjena je dovela do uključivanja obrazovanja za ljudska prava na sve razine i u sve oblike školovanja, kao i do priznanja uloge neformalnih grupa u ostvarivanju zadataka škole u tom području.

⁸ U pisanju ovog poglavlja oslanjali smo se na sljedeće izvore: Bernard, A.; Helmich, H. i Lehning, P.B. (ur.) Civil Society and International Development. North-South Centre of the Council of Europe i OECD Development Centre, 1998.; Deserving Trust: Issues of Accountability for Human Rights NGOs. Ženeva: International Council for Human Rights Policy, April, 2003. (radni materijal za raspravu).

Polazište za svoje djelovanje, organizacije civilnog društva nalaze u čl. 28. 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' koji određuje da "svatko ima pravo na društveni i međunarodni poredak u kojemu se prava i slobode utvrđene Deklaracijom mogu u punoj mjeri ostvariti". U skladu s tim pojedinac ima moralno pravo zahtijevati pred međunarodnom organizacijom kao što su Ujedinjeni narodi takav međunarodni poredak u kojemu će se poštivati i štititi minimalni opći, nedjeljivi i neotuđivi standardi ljudskih prava i sloboda. Ta je odredba postala glavi argument kojim branitelji ljudskih prava opravdavaju svoje djelovanje širom svijeta.

O važnosti organizacija civilnog društva u širenju ideje i zaštiti ljudskih prava po prvi put se cjelovito progovorilo 1993. godine na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima u Beču. 'Bečka deklaracija' izričito priznaje zasluge nevladinih organizacija u borbi protiv gladi, bolesti, nepravde, diskriminacije i rasizma, kao i u promicanju i zaštiti prava žena, djece, manjina, osoba s posebnim potrebama i drugih osjetljivih društvenih grupa. Ukazujući na važnost suradnje, dokument poziva države, međunarodne i nevladine organizacije te pojedince da pojačaju svoje napore i usklade svoje djelovanje kako bi se na svim razinama stvorili "povoljni uvjeti za osiguranje punog i djelotvornog uživanja ljudskih prava".

"Svjetska konferencija o ljudskim pravima priznaje važnu ulogu nevladinih organizacija u promicanju svih ljudskih prava i humanitarnom djelovanju na nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini. Svjetska konferencija o ljudskim pravima priznaje njihov doprinos podizanju svijesti javnosti o ljudskim pravima, unaprjeđivanju odgoja, obrazovanja, poučavanja i istraživanja u tom području te promicanju i zaštiti svih ljudskih prava i temeljnih sloboda. Iako potvrđuje da države imaju prvenstvenu odgovornost za uspostavljanje standarda ljudskih prava, Konferencija također naglašava doprinos nevladinih organizacija tom procesu. S tim u svezi Svjetska konferencija o ljudskim pravima ističe potrebu stalnog dijaloga i suradnje između vlada i nevladinih organizacija.

Nevladine organizacije i njihovi članovi koji bezinteresno djeluju u područje ljudskih prava trebaju uživati prava i slobode utvrđene 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima', kao i zaštitu domaćeg pravnog sustava. Prava i slobode ne smiju se koristiti suprotno svrsi i ciljevima Ujedinjenih naroda. Nevladine organizacije trebaju uživati slobodu u provođenju svojih programa u području ljudskih prava bez vanjskih pritisaka, a u skladu s domaćim zakonima i odredbama 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' (paragraf 38. *Bečke deklaracije* proglašene na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima 1993. godine).

Pedeseta obljetnica proglašenja 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' 1998. prošla je u znaku priznanja uloge civilnog društva u promicanju i zaštiti ljudskih prava, ali i u otkrivanju rizika i opasnosti koji prate civilne akcije. Te je godine Opća skupština Ujedinjenih naroda prihvatila 'Deklaraciju o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i državnih tijela na promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda', poznatu i kao 'Deklaraciju o braniteljima ljudskih prava'. U njoj se od država traži da branitelje ljudskih prava zaštite od progona i nezakonitog zatvaranja te da im osiguraju slobodu djelovanja. Kako bi potaknuo što širu primjenu 'Deklaracije', glavni tajnik Ujedinjenih naroda imenovao je Posebnog predstavnika za branitelje ljudskih prava.

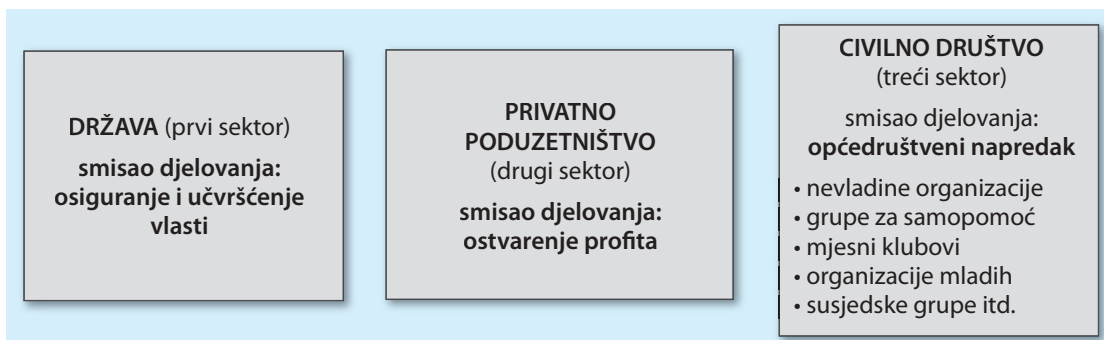
3.5.1. Civilno društvo

Suvremeni pojam civilnog društva pojavio se u političkoj teoriji i praksi tijekom 1980-ih, nakon što je skoro dva stoljeća bio sasvim zanemaren. U početku se koristi kao oznaka za različite oblike suradnje građana u pružanju otpora komunističkom režimu. Nakon toga poprima niz novih značenja pa ga dio autora odbija koristiti tvrdeći da se njime ne dobiva ništa novo u odnosu na već postojeće pojmove liberalnog građanstva i demokracije.

Usprkos tim nesuglasicama, s vremenom je postalo uobičajeno civilno društvo povezivati sa spontanim i neprofitnim akcijama građana. Za veliki dio autora riječ je o trećem sektoru kojim se u demokratskom društvu uspostavlja ravnoteža između države, s jedne, i privatnog, odnosno gospodarskog ili komercijalnog sektora, s druge strane (v. Prikaz 9). Civilno društvo izrasta na načelima spontanosti, samoorganiziranja, suodgovornosti i solidarnosti građana u ostvarenju nekih zajedničkih ciljeva. Ono zatvara prostor u kojemu pojedinac djeluje kao autonoman subjekt izvan obveza koje inače ima prema obitelji, državi (plaćanje poreza, glasovanje na izborima) ili radnom mjestu. Čine ga različite udruge ili asocijacije, uključujući nevladine organizacije, grupe za samopomoć, mjesne klubove, susjedske grupe, organizacije mladih i sl. S obzirom na to da je usmjereno na boljitak zajednice, civilno društvo treba razlikovati od dijela društva koji pripada političkim strankama ili organizacijama ili pak gospodarstvu. Prvima je cilj vlast, a drugima profit.

Mnogi drže da je nagli razvoj civilnog društva u posljednjem desetljeću 20. stoljeća odgovor građana na krizu dominantnog modela demokratske vladavine i gospodarskog razvoja zapada. Dokaz tome nalazi se u činjenici da je taj proces pokrenuo tri važna pitanja o kojima ovisi budućnost demokratskog svijeta:

- Treba li elitni, odnosno zastupnički model demokracije zamijeniti participativnim modelom?
- Je li liberalizam koji naglašava prava i slobode pojedinca veće jamstvo za dobrobit društva od komunitarizma koji interese zajednice pretpostavlja pravima i slobodama pojedinca?
- Treba li i dalje slijediti ideju slobodnog tržišta koje djeluje po načelu nejednakosti, rizika i nadmetanja ili prihvatiti humanistički pristup koji naglašava jednakost, suradnju, solidarnost i sigurnost svih građana?

Prikaz 9: Tri ključna sektora suvremenog društva

Usprkos teorijskim nejasnoćama i nedostacima same prakse, dosadašnje iskustvo građana u spontanom organiziranju i djelovanju za svoju dobrobit i dobrobit drugih potvrđuje sljedeće funkcije civilnog društva:

- ✓ posređuje između građana i vlasti;
- ✓ predstavlja kočnicu svemoći i samovolji države;
- ✓ osigurava participaciju građana u procesu odlučivanja;
- ✓ promiče društvenu koheziju temeljenu na poštivanju ljudskih prava i sloboda, različitosti i nediskriminacije što je presudno za dobrobit kulturno pluralnih društava;
- ✓ promiče osjećaj povjerenja i zajedništva među građanima;
- ✓ omogućuje učenje i socijalizaciju kroz iskustvo timskog rada na postavljanju ciljeva, planiranju akcija i provjeri njihove učinkovitosti;
- ✓ potiče različitost ideja, dijalog i konsenzus;
- ✓ unaprjeđuje socijalni kapital zajednice.

Civilna akcija - širok spektar djelovanja nevladinih organizacija, lokalnih klubova i drugih oblika spontanog organiziranja građana u prostoru između državnih i privatnih interesa. Akcije su najčešće potaknute potrebom ukazivanja na neki društveni nedostatak ili problem koji je posljedica loših odluka ili nepostojanja odluka vlasti (primjerice, nepravedni sudski postupak, nedostatna društvena skrb za djecu ili osobe s posebnim potrebama i sl.). Temeljna načela civilnog djelovanja su: participacija, jednakost, demokratsko vođenje, slobodna volja, snošljivost, solidarnost, odgovornost, nenasilje, suradnja, povezivanje, širenje informacija i sl. Uobičajene metode djelovanja su: kampanja, zagovaranje, uvjeravanje, prosvjed, peticija, pritisak, provokacija, bojkot i sl.

U Europi se jačanje civilnog društva postavlja kao jedan od strateških ciljeva razvoja demokratskih odnosa temeljenih na poštivanju ljudskih prava i sloboda, jednakosti, vladavini prava i kulturnoj raznolikosti. Osiguranje participacije građana u odlučivanju na svim razinama uzima se kao normativni ideal europske političke kulture i kao nezaobilazan uvjet dobre vladavine. U skladu s tim sve više se zagovara jačanje kapaciteta za dijalog između civilnog i državnog sektora u izradi smjernica društvenog razvoja i provjeri njihove učinkovitosti. Tomu se svojim ustrojem prilagođava i Vijeće Europe koje posljednjih godina sve više postaje forum za uspostavljanje dijaloga između predstavnika civilnog društva i vlada zemalja članica na unaprjeđenju općih standarda ljudskih prava, praćenju primjene tih standarda i pružanju pomoći zemljama u ispunjavanju njihovih međunarodnih i regionalnih obveza.

Uloga civilnog društva sve je izraženija i u ograničavanju procesa gospodarske i financijske globalizacije koji služe partikularnim interesima velikih kompanija na račun pojedinaca i društvenih grupa, pa i cijelih naroda. Ustrajavajući na pravednoj trgovini i racionalnom

korištenju svjetskih resursa, zaštiti okoliša i zaštiti potrošača, organizacije civilnog društva traže uvođenje novih pristupa proširenju slobodnog tržišta, uključujući promjenu prioriteta same Svjetske trgovinske organizacije kako bi ona više štitila interese građana, a manje multinacionalnih kompanija. U uvjetima u kojima dvadesetak multinacionalnih kompanija raspolaže bogatstvima i resursima koji nadmašuju ukupna bogatstva velikog dijela razvijenih zemalja svijeta i u kojima vlade često nisu dorasle svojoj temeljnoj zadaći zaštite građana, civilno društvo postaje presudan čimbenik ozdravljenja demokracije i njena povratka građanima.

Civilno društvo ima važnu ulogu i u tranzicijskim zemljama u kojima preživjele autoritarne društvene, gospodarske i političke strukture ozbiljno ugrožavaju razvoj, ionako krhkih, demokratskih tvorevina. U nedostatku jasnih i učinkovitih političkih i pravnih instrumenata zaštite prava i sloboda pojedinca, spontane civilne inicijative imaju višestruku ulogu. One pojedincu pružaju osjećaj zajedništva i zaštićenosti koji mu nedostaje u susretu s novim institucijama. Nadalje, sudjelovanjem u civilnim akcijama pojedinac stječe znanja i vještine preko kojih sebe osnažuje kao odgovornog građanina. I konačno, građanin s iskustvom na zaštiti ljudskih prava u civilnom sektoru postaje važan resurs za cjelokupni demokratski razvoj tranzicijskih društava.

3.5.2. *Nevladine organizacije*

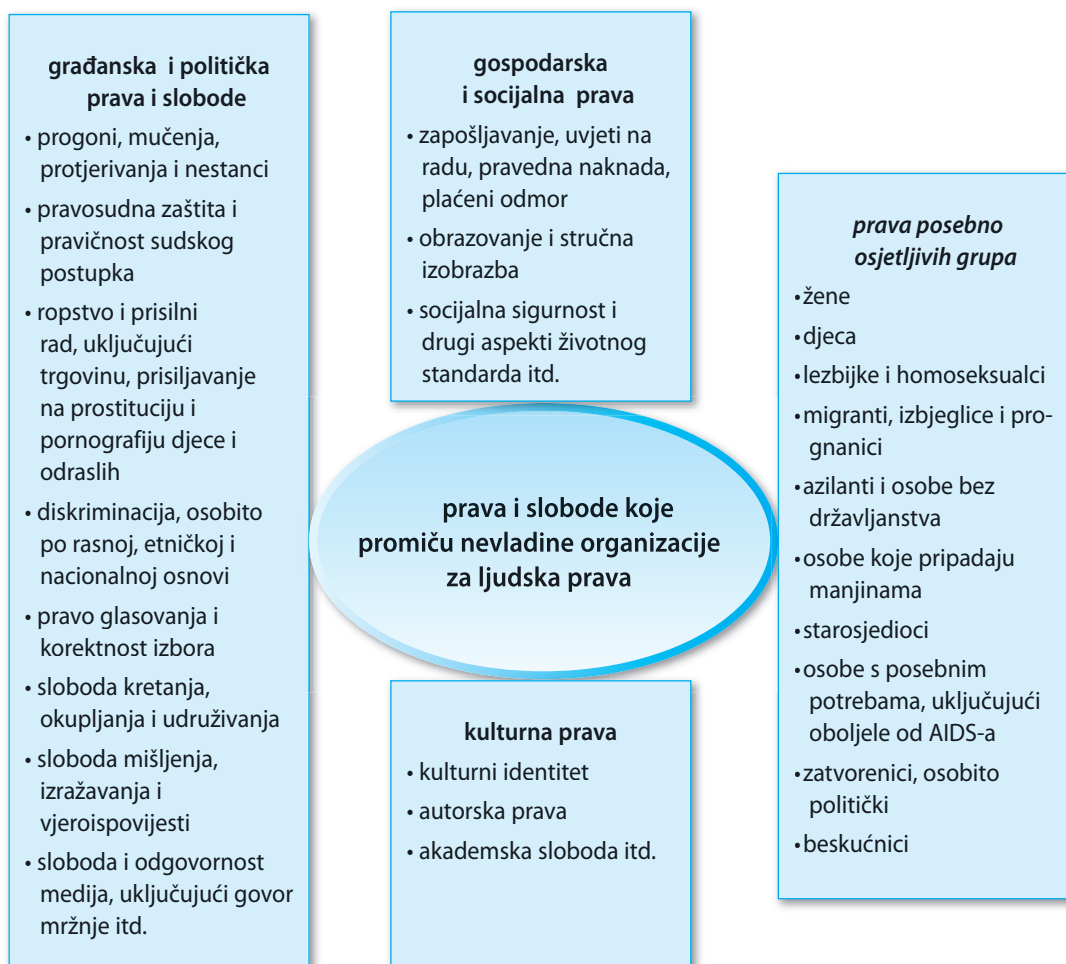
Nevladine organizacije danas su najčešći oblik djelovanja civilnog društva. Osnivaju se na načelu slobodnog i neprofitnog udruživanja građana u zaštiti svojih interesa, neovisno o državi i privatnom sektoru. Ponekad se krivo poistovjećuju s dobrotvornim društvima ili pak s cjelokupnim civilnim sektorom.

Određenje i podjela

Budući da djeluju u vrlo širokom području (v. Prikaz 10) i da nerijetko mijenjaju svoje programe, nevladine organizacije se obično svrstavaju u tri međusobno isprepletene široke kategorije:

- ***nevladine organizacije koje pružaju usluge različitim kategorijama građana*** (humanitarna pomoć, zastupanje, opismenjivanje, obrazovanje i stručna izobrazba itd.);
- ***nevladine organizacije koje promiču društveni razvoj u užem smislu*** (zaštita okoliša, očuvanje kulturne baštine, poboljšanje kvalitete života u gradu ili prigradskim naseljima itd.);
- ***nevladine organizacije koje djeluju na promicanju i zaštiti ljudskih prava i sloboda*** (utvrđivanje standarda i mehanizama zaštite, praćenje i izvještavanje, zastupanje).

Prve nevladine organizacije za ljudska prava pojavljuju se tijekom hladnog rata kad svojim akcijama vrše pritisak na vlade zbog kršenja građanskih i političkih prava. Početkom 1990-ih skreću pozornost javnosti na međunarodne obveze države u zaštiti gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava. Posljednjih godina, pak, sve više se okreću problemima globalizacije, međunarodnog kriminala, korupcije i terorizma; promiču prava marginaliziranih društvenih grupa (starosjedioci, manjine, homoseksualci, beskućnici, osobe s posebnim potrebama), surađuju u izobrazbi državne uprave, policije, sudaca i sl. te, općenito, zagovaraju načelo pravde, a ne milosrđa u poticanju gospodarskog i društvenog razvoja.

Prikaz 10: Područja u kojima djeluju nevladine organizacije za ljudska prava

Usprkos nedvojbenim uspjesima, nevladine organizacije za ljudska prava nisu, poput nevladinih organizacija iz gospodarskoga i socijalnog sektora, imale poseban savjetodavni status u Ujedinjenim narodima sve do kraja 1990-ih. Glavni razlog tome bilo je odsustvo jasne definicije kojom bi se istakle njihove razlikovne oznake u odnosu na druge nevladine organizacije. Problem se počeo rješavati 'Deklaracijom o braniteljima ljudskih prava', ali je tek u izvještaju glavnog tajnika Ujedinjenih naroda podnesenom na 55. zasjedanju Opće

skupštine 2002. objašnjeno da se “*djelovanje branitelja ljudskih prava odnosi na sve kategorije ljudskih prava: građanska, kulturna, gospodarska, politička, socijalna. Inspirirani i vođeni standardima ljudskih prava branitelji ljudskih prava djeluju na uklanjanju ozbiljnih problema koji utječu na život ljudi u cijelom svijetu, kao što su glad i siromaštvo, nesnošljivost i diskriminacija, zloraba vlasti i korupcija, nesigurnost, sukobi i represija, nepravda i oduzimanje slobode. Oni pomažu žrtvama povrede ljudskih prava. U njihovu djelovanju najvažniju ulogu ima prevencija jer kompenzacija žrtvama uvijek dolazi kasno*”.

Utjecaj nevladinih organizacija (NVO-a) na rad UN-a proizlazi iz teksta ‘Povelje UN-a’, u kojemu se Gospodarsko i socijalno vijeće poziva na suradnju s NVO-ima, pod sljedećim uvjetima: a) da se organizacija bavi međunarodnim gospodarskim, socijalnim, kulturnim, obrazovnim, zdravstvenim, znanstvenim, tehnološkim i sl. pitanjima, uključujući zaštitu općih ljudskih prava i sloboda, koja su u nadležnosti Vijeća; b) da su njezini ciljevi sukladni načelima i ciljevima ‘Povelje UN-a’; c) da podupire djelovanje UN-a u skladu sa svojim ciljevima i prirodom svog djelovanja; d) da ima međunarodni ugled; e) da je po svojoj strukturi međunarodna i f) da ni na koji način ne ovisi o financijskoj pomoći države. Organizacije koje zadovoljavaju te kriterije imaju savjetodavni status pri UN-ovu Gospodarskom i socijalnom vijeću u jednoj od sljedeće tri kategorije: a) Kategorija I. - okuplja NVO-e kojih se temeljni interes poklapa s većinom aktivnosti Vijeća; b) Kategorija II. - uključuje NVO-e koje raspolažu znanjima i iskustvom u nekim od područja djelovanja Vijeća i c) *Roster* - obuhvaća one NVO-e koje samo povremeno sudjeluju u radu Vijeća.

Nevladine organizacije u području promicanja i zaštite ljudskih prava djeluju na nekoliko razina:

- **lokalne** (promicanje i zaštita prava općenito ili neke grupe na razini grada, županije i sl.; utjecaj na lokalnu upravu i samoupravu);
- **nacionalne** (poduzimanje akcija u granicama svoje države, najčešće preko mreže svojih članova i/ili ogranaka i suradnjom sa sličnim stranim ili međunarodnim nevladinim organizacijama);
- **regionalne i međunarodne** (promicanje i zaštita prava u drugim zemljama). Dije se na:
 - transnacionalne nevladine organizacije ili federacije specijalizirane za praćenje stanja ljudskih prava općenito ili u nekom posebnom području, ili u odnosu na neku posebnu grupu (Amnesty International, Helsinška federacija za ljudska prava)
 - nevladine organizacije specijalizirane za promatranje stanja ljudskih prava u jednoj ili više zemalja (Izrael, Tibet, SEE itd.).

Međunarodne nevladine organizacije (engl. *international non-governmental organisations - INGOs*) treba razlikovati od međuvladinih organizacija (engl. *inter-governmental organisations - IGOs*), kakve su UN, UNESCO, Vijeće Europe i sl., koje okupljaju predstavnike vlada zemalja članica, ali i od međunarodnih organizacija (engl. *international organisations - IOs*), kao što je npr. Međunarodni konzorcij za satelitski prijenos - INTELSAT, u kojima surađuju predstavnici vlada i privatne osobe, kao i od transnacionalnih gospodarsko-financijskih organizacija (engl. *transnational organisations - TOs*), kao što je Ford, koje se osnivaju u jednoj državi odakle se šire na druge države i regije.

3.5.2.2. Temeljna načela i metode djelovanja te pitanje vjerodostojnosti

S obzirom na to da djelatnost branitelja ljudskih prava podrazumijeva praćenje, kritičku analizu i informiranje javnosti o slučajevima ugrožavanja prava i sloboda, često se postavlja pitanje legitimnosti njihova rada. Kritičari im predbacuju da se njihovi članovi ne biraju u demokratskom postupku, da djeluju netransparentno i bez objektivnih mjerila kvalitete, da im nedostaje stručnosti i da su, suprotno temeljnim načelima civilnog djelovanja, često ovisni o privatnim i državnim financijskim resursima, a ponekad i politički pristrani. Njihovi zagovornici, pak, naglašavaju porast ugleda nevladinih organizacija za ljudska prava u javnosti i utjecaj na međunarodne i regionalne procese, osobito preko Ujedinjenih naroda, UNESCO-a, UNICEF-a i Vijeća Europe, što nazivaju “supranacionalizacijom politike”.

Same nevladine organizacije opravdavaju svoje djelovanje u terminima *moralne odgovornosti* koja proizlazi iz načela ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ i osjećaja solidarnosti s potlačenima i obespravljenima. Budući da ‘Opću deklaraciju’ prihvaćaju kao dokument kojim se uređuju minimalni standardi u zaštiti prava i sloboda pojedinca, branitelji ljudskih prava drže moralno opravdanim vršiti pritisak i na međunarodnu zajednicu kako bi ona unaprijedila te standarde, i na nacionalne vlade kako bi ih one primijenile.

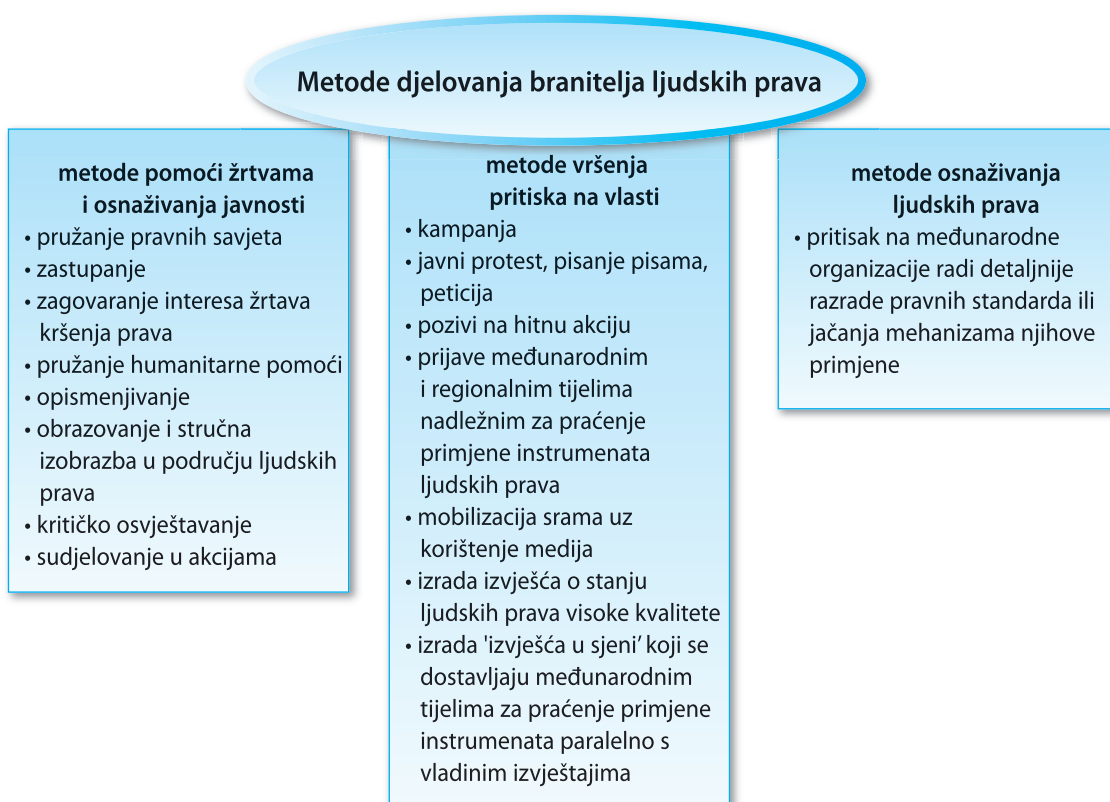
No vjerodostojnost branitelja ljudskih prava ne proizlazi iz pukog samoiskaza o moralnoj odgovornosti nego iz jasnoće proklamiranih načela i njihove stvarne primjene, što podrazumijeva jasno određivanje sljedećih dimenzija djelovanja:

- misije, ciljevi ili vrijednosti koje zastupaju;
- programi, teme i metode djelovanja;
- sustav odgovornosti;
- standardi ili indikatori kvalitete kao dio postupka osiguranja kvalitete te kodeks ponašanja;
- postupci praćenja i vrednovanja;
- način izvještavanja.

Glede načela kojima se rukovode u svom radu, nevladine udruge za ljudska prava najčešće ističu sljedeće:

- ***privrženost općim ljudskim pravima i temeljnim slobodama*** (uvjerenje u jednakost i ravnopravnost svih ljudi, kao i u potrebu opće primjene minimalnih zajedničkih standarda ljudskih prava i sloboda, uz poštivanje načela “najboljeg interesa” za pojedinca);
- ***nepristranost*** (suzdržavanje od zastupanja ili podržavanja partikularnih interesa, programa ili ideja vlada, moćnih političkih ili gospodarskih grupa i sl.);
- ***neovisnost*** (samostalnost u donošenju i provođenju odluka, što u nekim slučajevima podrazumijeva obvezu traženja financijske potpore iz više izvora uz izričito odbijanje sredstava iz državnih izvora);
- ***transparentnost*** (otvorenost i uredno ispunjavanje svih ugovornih obveza, uključujući pitanja stručnosti, provođenja programa i financija);
- ***vjerodostojnost, objektivnost, koherentnost i provjerljivost izvještavanja*** (obveza koju osobito moraju poštivati one nevladine organizacije koje vrše istraživanja i objavljuju izvještaje o stanju ljudskih prava u drugim zemljama; uključuje zahtjeve za visokom razinom stručnosti, prikupljanjem podataka iz više izvora i njihovim višestrukim provjeravanjem te pisanjem izvještaja bez suvišnih interpretacija i uz ekstenzivnu potkrijepljenost činjenicama);
- ***osnaživanje kapaciteta pojedinca i lokalne zajednice*** (davanje prvenstva akcijama na lokalnoj razini u cilju samoosvještavanja i samoosnaživanja građana za obranu svojih prava i sloboda);
- ***nenasilje, solidarnost i zakonito djelovanje*** (glavno načelo rada je dokaz, razmjena mišljenja i zajedničko iznalaženje rješenja, a ne pritisak ili zastrašivanje; korištenje nasilnih, pa i nezakonitih metoda dopušteno je samo u iznimnim slučajevima kad se opravdano pretpostavlja da je to jedino jamstvo zaustavljanja patnje pojedinca i grupa zbog ugrožavanja njihovih temeljnih prava i sloboda).

Posebnost nevladinih organizacija za ljudska prava ne ogleda se samo u izboru sadržaja (prava i slobode kojima se bave) ili načela od kojih polaze u zaštiti ljudskih prava nego i u izboru metoda djelovanja. Bitno obilježje tih metoda je promjena stanja neposrednom akcijom koja, ovisno o ciljevima organizacije, ide od pružanja pravnih savjeta i usluga druge vrste preko vršenja pritiska na vladu slanjem velikog broja pisama do tzv. “poziva na hitnu akciju” i “mobilizacije srama” (v. Prikaz 11).

Prikaz 11: Metode djelovanja branitelja ljudskih prava.

Pitanje odgovornosti u civilnom se sektoru počinje izravnije postavljati 1990-ih među humanitarnim udrugama i udrugama koje djeluju u području društvenog razvoja. Prve standarde za provođenje i praćenje humanitarnih akcija, koji uključuju pitanje odgovornosti prema onima kojima se pruža pomoć i onima od kojih se pomoć prima, ali i obvezu neovisnosti o vladama, postavili su Crveni križ i Crveni polumjesec 1994. godine, kada je pokrenuto i osnivanje ombudsmana za praćenje primjene standarda humanitarne pomoći. Godine 2003. i Međunarodno vijeće za politiku ljudskih prava iz Ženeve objavilo je radni izvještaj 'Stjecanje povjerenja: Pitanja odgovornosti nevladinih organizacija koje djeluju u području ljudskih prava'. U izvještaju se propituju temeljna načela djelovanja nevladinih organizacija kako bi one bile spremne suprotstaviti se izazovima vremena "u kojemu su vlade sve manje spremne ispunjavati svoje obveze prema međunarodnim institucijama i u kojemu na međunarodnoj razini dolazi do smanjenja transparentnosti, konzistentnosti i političke odgovornosti".

Danas je prihvaćeno da se odgovornost nevladinih organizacija provjerava na dvije razine. *Unutarnja odgovornost* podrazumijeva odnos prema članovima i donatorima, dok *vanjska odgovornost* uključuje odnos prema onima u čije ime ili za čije dobro se akcija provodi, misiji organizacije, važećim općim standardima ljudskih prava i drugim nevladinim organizacijama, odnosno civilnom društvu u cjelini.

Iako je vrednovanje učinkovitosti nevladine organizacije i njenih programa, odnosno akcija, jedan od najvažnijih segmenata civilnog djelovanja, ono je u pravilu najslabije razvijeno. Najčešće korišteni kriteriji, kao što su pravovremeno ostvarivanje zadataka, racionalno trošenje sredstava ili učestalost pojavljivanja u medijima, znatno su ispod potreba zbog kojih se evaluacija provodi. Iskorak prema *internom vrednovanju*, tj. prema, primjerice, utvrđivanju stavova sudionika radionice u odnosu na postignute rezultate ili njihova zadovoljstva, također samo dijelom, daje odgovor na pitanje učinkovitosti programa. Stoga se predlaže da se ti pokazatelji nadopune podacima o stupnju povjerenja, priznanja ili potpore javnosti, uključujući osiguranje financijskih sredstava; razini osviještenosti javnosti o problemima kojima se organizacija bavi i sudjelovanja građana u njenim akcijama; službenim priznanjima; izmjeni određene politike kao posljedice civilne akcije; stupnju poboljšanja rada javnih službi nakon treninga organiziranog od strane nevladine organizacije i sl. Predlaže se i veće korištenje metoda *benchmarkiranja* (uspoređivanje svojih rezultata s rezultatima sličnih nevladinih organizacija, nakon čega se izrađuje plan za poboljšanje) i *peer-reviewa* ili *eksternog vrednovanja* (pozivanje procjenjivača iz civilnog sektora, najčešće druge nevladine organizacije koja djeluje u istom području).

Branitelji ljudskih prava posljednjih su desetljeća dali izuzetan doprinos jačanju međunarodnog, regionalnih i nacionalnih sustava promicanja i zaštite ljudskih prava i sloboda. Na međunarodnoj su razini preko Komisije za ljudska prava i Gospodarskog i socijalnog vijeća Ujedinjenih naroda utjecali na uspostavu međunarodnih standarda ljudskih prava, potakli njihove izmjene i dopune te pridonijeli osnivanju tijela, kao i određivanju i jačanju mehanizama praćenja primjene međunarodnih instrumenata ljudskih prava na nižim razinama. U pojedinim su zemljama, osobito onima koje se danas nalaze u procesu tranzicije kao i Hrvatska, svojim akcijama utjecali na poboljšanje ustavne zaštite nekih od najvažnijih prava i sloboda građana, uključujući pravo na slobodu govora, jednakost, dostojanstvo i zabranu diskriminacije osoba koje pripadaju manjinama. Njihovo djelovanje u nizu zemalja, i ne samo totalitarnih, nailazi na neodobravanje i oštru kritiku vlasti. Nerijetko im se zabranjuje djelovanje, često su zatvarani i proganjani, a nisu rijetki ni slučajevi ugrožavanja njihovih života, što najbolje govori o osjetljivosti i važnosti djelovanja na zaštiti ljudskih prava i sloboda. Uvjeti u kojima provode svoje programe, pokazatelji su stanja zaštite ljudskih prava u nekom društvu, a poboljšanje tog stanja pokazatelj je kvalitete njihovih programa i razine podrške koju uživaju kod građana.

4.

Bitna obilježja i podjele ljudskih prava

4.1. Obilježja ljudskih prava

Ljudska prava predstavljaju međunarodni konsenzus o minimumu uvjeta koji su čovjeku pojedincu potrebni za život u dostojanstvu i slobodi. Ona posjeduju određena obilježja po kojima ih razlikujemo od drugih vrsta prava:

- ✓ **prirodnost** – ljudska prava su bitan dio ljudske prirode; ona pripadaju svakoj osobi u jednakoj mjeri, bez obzira na njenu rasnu, etničku, nacionalnu kulturnu ili političku pripadnost, spol, socioekonomski status i druge razlikovne osobine;
- ✓ **univerzalnost** – ljudska prava su općeprihvaćena moralna i pravna načela kojima se potvrđuje i štiti ljudsko dostojanstvo osobe;
- ✓ **neotuđivost** – ljudska prava se ne mogu ni oduzeti ni prenositi, no vlast ih u manjoj ili većoj mjeri može priznati, kao što neka od njih u određenim okolnostima i pod određenim uvjetima može ograničiti;
- ✓ **nedjeljivost, međuovisnost i sveobuhvatnost** - sva ljudska prava su međusobno povezana, ovisna i nedjeljiva, a kao cilj imaju potvrdu ljudskog dostojanstva.

S obzirom na to da u suvremenim uvjetima pojedinac može stvarno i u punoj mjeri uživati svoja ljudska prava i slobode, ovisno o tome jesu li mu i kako oni priznati u društvu koje mu pripada, međunarodna zajednica je odredila i tri temeljna načela kojima se ograničava samovolja državnih vlasti u zaštiti ljudskih prava:

- ✓ **nediskriminacija** – vlast mora osigurati da svatko jednako uživa svoja ljudska prava bez diskriminacije na osnovi rase, religije, boje kože, spola, nacionalnosti ili nekog drugog obilježja ili statusa.
- ✓ **vladavina prava** – poštivanje i puna zaštita ljudskih prava moguća je samo ako su ona ugrađena u domaći pravni sustav; takvo društvo se još naziva “društvom zakona” ili “društvom uređenim na načelu vladavine prava”;

✓ **učinkovita odšteta** – ljudska prava se učinkovito štite samo ako domaći pravni sustav jamči osobama kojima su ta prava povrijeđena učinkovit pravni lijek ili odštetu.

S druge strane, kako ljudska prava čine nedjeljiv sustav u kojemu ugrožavanje jednog prava nužno vodi ugrožavanju ostalih, neprihvatljiva je praksa mnogih država da pod različitim izlikama ograničavaju broj temeljnih prava koja štite ili pak uskraćuju neka temeljna prava pojedinim kategorijama ljudi. Primjer za prvi slučaj je zapostavljanje zaštita gospodarskih i socijalnih prava, uz opravdanje da je država siromašna ili ugrožavanje građanskih i političkih prava, uz objašnjenje da su građani siromašni i da im država prvenstveno “treba osigurati kruh, a ne slobodne izbore” ili da se tako čuva javni red, mir i opća sigurnosti itd. Primjer za drugi slučaj je mučenje ideoloških protivnika kao “državnih neprijatelja” i uskraćivanje posebnih prava osobama koje pripadaju manjinama, uz objašnjenje da svi građani uživaju ista prava itd. Takvu zlorabu ljudskih prava u političke svrhe međunarodna zajednica nastoji suzbiti uvođenjem tzv. *funkcionalnih načela depolitizacije ljudskih prava*. Osim već spomenutih načela *nedjeljivosti* i *međuovisnosti*, spominje se načelo *proporcionalnosti vladinih mjera* po kojemu svako ograničavanje ljudskih prava mora biti opravdano nepolitičkim ciljevima, najavljeno i obrazloženo Ujedinjenim narodima te provedeno u skladu sa zakonom.

Nedjeljivost ljudskih prava ne znači da se pojedina prava ne mogu razmatrati zasebno i da ona ne mogu biti uređena posebnim pravnim instrumentima. Uostalom, kao što smo vidjeli ranije, sveobuhvatna načela ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ pravno su potvrđena dva instrumentima (‘Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima’ i ‘Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima’) koji se, osim toga, međusobno znatno razlikuju po uspostavljenim mehanizmima nadzora nad primjenom njihovih odredbi. Postojanje dva međunarodna instrumenta ljudskih prava s nejednakim mehanizmima zaštite ni u kojem slučaju ne dovodi u pitanje samo načelo nedjeljivosti ljudskih prava, nego dosljedno i učinkovito provođenje tog načela.

Da su ljudska prava sveobuhvatna i nedjeljiva, potvrđuje svakodnevno iskustvo. Ograničavanje prava na slobodu i sigurnost, primjerice, nužno ugrožava pravo na osobno dostojanstvo, slobodu mišljenja i izražavanja, pravo na pravedan sudski postupak, slobodu od mučenja, pravo na učinkovitu naknadu itd., sve do prava na život. Isto tako, danas je gotovo nezamislivo da bi pojedinac bez ostvarenja prava na obrazovanje kojim stječe potrebna znanja i vještine mogao u punoj mjeri uživati neko drugo pravo, uključujući pravo na život.

4.2. Generacije ljudskih prava

Na pitanje jesu li ljudska prava rezultat revolucije ili evolucije, odnosno jesu li se pojavila odjedanput ili su postupno “izranjala” tijekom povijesti, ne postoji jedinstven odgovor. Autori koji više ističu potrebu pravnog osnaživanja načela ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ drže da je teza o razvoju pogrešna i krivo usmjerena. Osobito im je strana ideja o tzv. *generacijama ljudskih prava* koju, pak, ističu autori zainteresirani za proširenje

postojećih kategorija prava u skladu s potrebom zaštite čovjeka pred novim prijetnjama i izazovima, kao što su kriza okoliša, ratovi, neodgovornost vlasti i sl.

Da su ljudska prava rezultat višestoljetnih nastojanja za potvrđivanjem ljudske osobe, bez obzira na njeno podrijetlo, status, sposobnosti i sl., pokazuju primjeri borbe žena, pripadnika starosjedilačkih naroda i manjina za svoja ljudska prava. Tako su, primjerice, žene u većini europskih država stekle pravo glasanja tijekom prve polovice 20. stoljeća. Prava starosjedilačkih naroda pravno su zaštićena na međunarodnoj razini tek krajem 1980-ih u obliku konvencije Međunarodne organizacije rada. Zaštita prava osoba koje pripadaju manjinama pravno je uređena jedino na razini Europe i to sredinom 1990-ih.

Borba žena za svoja ljudska prava u Francuskoj

‘Deklaracija o pravima čovjeka i građanina’ – temeljni dokument Francuske revolucije i jedan od dva povijesna izvora za pisce ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ – obraćala se samo muškarcima. Ogorčene na takav postupak, obrazovane su sudionice Revolucije, na čelu s Olympe de Gouges, napisale 1791. ‘Deklaraciju o pravima žena i građanki’ u kojoj je naglašeno da je “ženama uživanje njihovih prirodnih prava neprekidno ograničavano muškom tiranijom” i da se “ta ograničenja moraju ukloniti u skladu sa zakonima prirode i razuma”. Te je zahtjeve Narodna skupština odbila uz obrazloženje da većina žena nema razuma i da bi stoga bilo pogrešno dopustiti malom broju pametnih žena da uživaju iste privilegije kao muškarci. Autoricu teksta su nazvali histeričnom, iracionalnom i “ženom slabog karaktera” te su ju optužili da teži državničkim poslovima, što je u to vrijeme bilo nedopustivo njenu spolu. Zbog toga je nekoliko godina kasnije završila na giljotini, a djelovanje ženskih klubova je zabranjeno. Napoleonovim zakonom iz 1804. godine, žene dospijevaju u kategoriju “pravno neuračunljivih” zajedno s djecom i umobolnima, a sredinom 19. stoljeća zabranjuje im se sudjelovanje na političkim sastancima i političko djelovanje. Svoja politička prava Francuskinje su izborile tek sredinom 20. stoljeća, otprilike kad i žene u većini drugih europskih država.

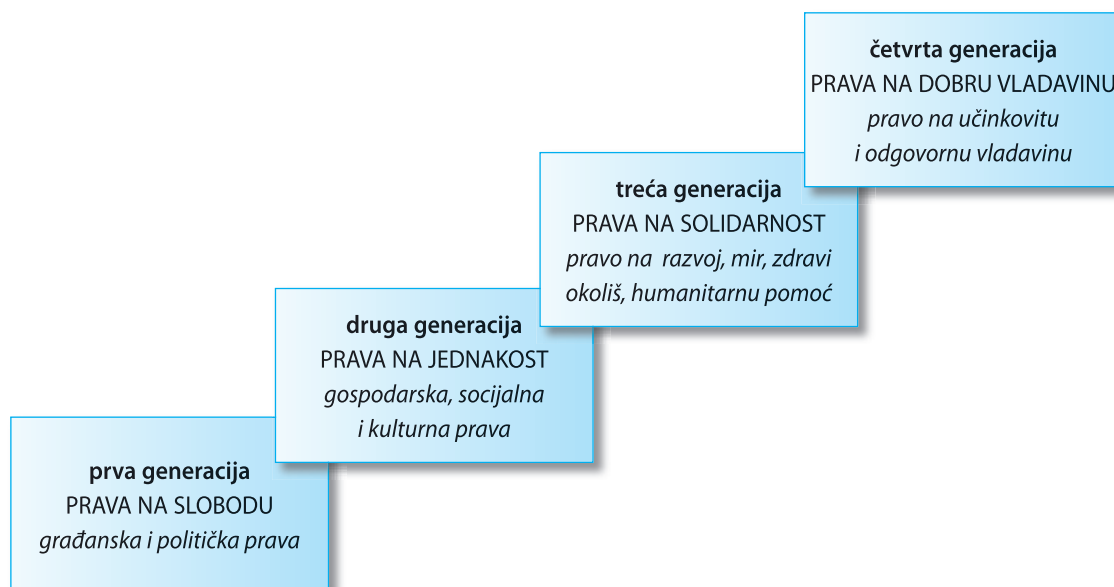
No prvi instrumenti zaštite temeljnih prava čovjeka nisu diskriminirali samo na osnovi rodne pripadnosti. Osim žena, isključivali su pripadnike drugih rasa, odnosno boje kože i starosjedilačkih naroda. Ukratko, prava koja su utvrđena kao temeljna prava čovjeka bile su u to vrijeme povlastice koje su u Sjedinjenim Državama pripadale samo muškarcima bijele rase, a u Francuskoj samo francuskim muževima. Glavni kriterij razdvajanja, barem u početku, bila je sposobnost razumnog mišljenja i djelovanja te mogućnost usavršavanja, o čemu je, kako se držalo, ovisila odgovornost pojedinca, a s njom i osiguranje društvene dobrobiti. Od “neodgovornih” osoba “nerazvijenog mozga”, kakve su bile žene, djeca i pripadnici “nižih rasa”, nije se moglo očekivati preuzimanje društvenih odgovornosti, što znači da im se nisu smjeli povjeriti ni javni poslovi koji su osiguravali red i moral zajednice.

Početak Drugog svjetskog rata još nije postojao politički konsenzus o ljudskim pravima ni o njihovu opsegu. U svom poznatom obraćanju američkom Kongresu 1941. godine, F. Roosevelt je, govoreći o prijetnji od općeg rata, potrebi smanjenja naoružanja u svijetu i nužnosti razvoja demokracije i građanskog društva, izdvojio “četiri bitne slobode” (slobodu govora, slobodu vjeroispovijesti, slobodu od straha i slobodu od gladi i bijede) kao pokretače slobodoljubivih naroda u borbi protiv fašizma. Nekoliko godina kasnije izbio je spor oko sadržaja liste prava između latinoameričkih i sjevernoameričkih, a onda i između istočnoeuropskih i zapadnih političara i pravnih stručnjaka. Osim spora o prvenstvu pojedinih kategorija prava, upitno je bilo, primjerice, i međunarodno priznanje prava na vlasništvo jer se pokazalo da zaštita tog prava može ugroziti zaštitu prava na jednakost.

Te dileme potvrđuju da su se ljudska prava koja čine sadržaj ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ i drugih međunarodnih i regionalnih dokumenata, pojavila u različito vrijeme i u različitim društveno-političkim i gospodarskim okolnostima. U tom smislu se i govori o razvoju ljudskih prava, pri čemu se negdje spominju stupnjevi, a negdje generacije ljudskih prava. Autori koji pripadaju prvoj grupi razlikuju sljedeća tri stupnja razvoja:

- ljudska prava kao predmet filozofskih rasprava;
- uključivanje ljudskih prava kao temeljnih prava građana u ustave razvijenih država;
- sveobuhvatni pristup ljudskim pravima kao temelj međunarodnog povezivanja.

Druga grupa razvoju ljudskih prava pristupa u terminima generacijskih promjena. Do nedavno su se spominjale tri generacije, a danas se govori i o četvrtoj generaciji ljudskih prava (v. Prikaz 12).

Prikaz 12: *Generacije ljudskih prava*

Prva generacija ljudskih prava

Prva generacija ljudskih prava (*prava na slobodu*) obuhvaća niz građanskih i političkih prava utvrđenih krajem 18. stoljeća u sklopu Američke i Francuske revolucije. Njima se uređuje odnos između pojedinca i vlasti u širokom području sigurnosti pojedinca, od prava na život do prava na glasovanje i sudjelovanje u upravljanju zemljom. Temeljna svrha im je zaštita građana protiv samovoljnih postupaka države. S obzirom na to da su sva ta prava više ili manje uređena ustavom i zakonima kojima se državi zabranjuje određeno djelovanje na štetu pojedinca, nazivamo ih još i *zakonskim* i *negativnim pravima*. ‘Opća deklaracija o ljudskim pravima’ posvećuje im 20 od ukupno 30 svojih članaka, od 2. do 21. članka (v. listu tih prava u sljedećem poglavlju).

Druga generacija ljudskih prava

Druga generacija (*prava na jednakost*) obuhvaća skup gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava koja su utvrđena početkom 20. stoljeća u ruskoj Oktobarskoj revoluciji, u sklopu ideje o državi jednakosti koja ima obvezu skrbiti za svoje građane. Riječ je o tzv. *pragmatičnim pravima* kod kojih se očekuje progresivno priznanje i zaštita od strane države, ovisno o njenom gospodarskom, socijalnom i političkom razvoju. U ‘Općoj deklaraciji o ljudskim pravima’ ta su prava obuhvaćena člancima 22.-27.:

- ✓ pravo na socijalnu sigurnost;
- ✓ pravo na rad i druge slobode povezane s radom, uključujući udruživanje u sindikate;
- ✓ pravo na odmor i slobodno vrijeme;
- ✓ pravo na primjeren životni standard;
- ✓ pravo majke i djeteta na posebnu društvenu zaštitu i skrb;
- ✓ pravo na odgoj i obrazovanje koje pridonosi punom razvoju ljudske osobe, uključujući pravo roditelja na izbor obrazovanja svoje djece;
- ✓ pravo na sudjelovanje u kulturnom životu i korištenje kulturnih dobara;
- ✓ pravo na zaštitu i korist od svojih autorskih djela.

Na razvoj ljudskih prava, osobito druge generacije prava, utjecaj su izvršile i **poslanice rimskih papa**, osobito poslanica Lava XIII. *Immortale Dei* iz 1885. godine, kojom se postavljaju temelji crkvenog potvrđivanja ljudskih prava, i *Rerum Novarum* iz 1891., u kojoj se objavljuje stav Crkve o pravu na rad i pravednu naknadu, odmor, sigurnost na radu i sindikalno udruživanje te poslanica Pia XI. *Quadragesimo Anno* iz 1931., u kojoj se spominju pozitivna prava i ističe odgovornost vlasti za osiguranje primjerenih uvjeta života

Treća generacija ljudskih prava

Treća generacija (*prava na solidarnost i suradnju*) pojavila se nakon Drugog svjetskog rata kao odgovor na globalnu krizu koja je nastupila zbog, s jedne strane, utrke u naoružanju između tadašnjih velesila i ideoloških protivnika (Sjedinjene Države i Sovjetski Savez) i, s druge strane, krize okoliša. Ta se prava stoga nazivaju i *globalnim* ili *sveobuhvatnim pravima*. Ona izviru iz svijesti o porastu globalne međuovisnosti te iz potrebe za promicanjem zajedništva i solidarnosti među pojedincima, grupama, narodima, državama i regijama u rješavanju gorućih svjetskih problema. U 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' postoje tek naznake tih prava u čl. 28. i 29., u kojima se spominje pravo na društveni i međunarodni poredak koji pridonosi ostvarenju dostojanstva i slobode pojedinca. Počinju se posebno uređivati tek u novije vrijeme, ali uglavnom samo na razini moralno, a ne pravno obvezujućih dokumenata. Stoga se za prava treće generacije i kaže da su to više dugoročni politički ciljevi ili izjave o namjeri glede unaprjeđenja međunarodne suradnje i preuzimanja odgovornosti za sudbinu planeta.

Lista prava treće generacije nije u potpunosti usuglašena, no većina autora ovdje ubraja sljedeća prava:

- ✓ pravo na gospodarski i socijalni razvoj;
- ✓ pravo na političku, gospodarsku, društvenu i kulturnu samostalnost;
- ✓ pravo na zdravi okoliš;
- ✓ pravo na mir;
- ✓ pravo na humanitarnu pomoć;
- ✓ pravo na slobodan i jednak pristup kulturnoj baštini čovječanstva.

Četvrta generacija ljudskih prava

Izraz "četvrta generacija ljudskih prava" (*prava na dobru vladavinu*) pojavio se zadnjih godina kod onih autora koji drže da je pitanje učinkovite i odgovorne vladavine potrebno posebno urediti na međunarodnoj razini kako bi se odgovorilo na opću krizu demokracije i izbjeglo zamkama globalizacije. Drugi autori ta prava, uključujući pravo na demokratsku vlast i pravo na slobodu informiranja, stavljaju u treću generaciju prava. Čini se da su na to pitanje osobito osjetljivi predstavnici zemalja trećeg svijeta, kao i predstavnici civilnog društva. Prvi u međunarodnom priznanju i zaštiti četvrte generacije ljudskih prava vide mogućnost svog izlaska iz stanja potlačenosti i međunarodne marginalizacije, a drugi mogućnost uspostavljanja pravednijih društvenih odnosa osnaživanjem civilnog sektora i uspostavljanjem participativne umjesto predstavničke demokracije.

4.3. Podjele ljudskih prava

Iako je nesporno da su ljudska prava nedjeljiva i da se samo njihovom sveobuhvatnom zaštitom u punoj mjeri potvrđuje ljudsko dostojanstvo pojedinca, valja reći da se bez doprinosa svakog pojedinog prava to ne bi moglo postići. Ovisno o svrsi klasifikacije, ljudska prava se mogu razvrstati u više međusobno povezanih skupina. Osim već spomenute podjele na generacije, prava se najčešće dijele po područjima koja pokrivaju, no nisu rijetke ni podjele prema drugim kriterijima, kao što su: subjekti prava (individualna i kolektivna prava, prava osjetljivih grupa i sl.), obveze države (pozitivna i negativna prava) i sl.

4.3.1. Podjela prava po područjima

Najčešća podjela koja se odražava i u sadržaju najvažnijih međunarodnih i regionalnih instrumenata zaštite ljudskih prava i sloboda jest podjela po područjima na: građanska, politička, gospodarska, socijalna, kulturna prava.

Građanska prava

Građanska prava zatvaraju prostor osobnih sloboda u kojemu se pojedinac nesmetano razvija, gradi svoju sliku svijeta i upravlja svojim životom, djeluje na vlastitu odgovornost i “nedodirljiv” je za državu, što mu se jamči ustavom i zakonima. Sva građanska prava mogu se svrstati u tri kategorije: *pravo na život*, *pravo na slobodu* i *pravo na sigurnost*.

Građanska prava

- pravo na život;
- pravo na jednakost i nediskriminaciju;
- sloboda od mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka i kazne, uključujući zabranu nezakonitog uhićenja, pritvaranja, zatvaranja, progona i protjerivanja;
- sloboda od ropstva i prisilnog rada;
- pravo na osobnu sigurnost;
- pravo na jednaku pravnu zaštitu, nepristrano i javno saslušanje od strane neovisnog suda i učinkoviti pravni lijek;
- pravo na dostojanstvo vlastite osobe pred sudom i pravo na nevinost do pravomoćne presude;
- pravo na brak i obitelj;
- pravo na privatnost doma i dopisivanja, uključujući zaštitu časti i ugleda;

- pravo na vlasništvo i nasljedstvo;
- pravo na državljanstvo i promjenu državljanstva
- pravo na traženje i dobivanje azila pred progonom u svojoj zemlji
- pravo na slobodu kretanja u granicama svoje i drugih država;
- sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti;
- sloboda izražavanja vlastitog mišljenja i stava, uključujući slobodu govora;
- sloboda okupljanja i udruživanja u mirne skupine.

Politička prava

Dok građanske slobode štite pojedinca od samovolje vlasti, politička mu prava osiguravaju položaj političkog subjekta koji koristeći demokratske postupke, izravno ili neizravno, sudjeluje u upravljanju svojom zemljom. Budući da se prvenstveno odnose na proces odlučivanja, a ne na njegov ishod, politička prava se ponekad nazivaju i *pravima participacije*, a kako je za njihovo uživanje, kao i kod građanskih prava, bitno nemiješanje vlasti, i jedna i druga prava još se nazivaju *negativnim pravima*.

Politička prava

- jednako pravo glasa (pravo pojedinca da bira na izborima koji se provode na način kojim se jamči slobodno izražavanje volje birača);
- pravo da se bude biran bez ikakve diskriminacije po osnovi rase, spolne, nacionalne ili religijske pripadnosti i sl. (pravo pojedinca da ima jednak pristup javnim službama i sudjeluje u upravljanju svojom zemljom).

Gospodarska i socijalna prava

Gospodarska i socijalna prava se, glede obveza države prema pojedincu, nalaze na suprotnoj strani od građanskih i političkih prava. Njihovo uživanje u bitnoj mjeri ovisi upravo o "miješanju" vlasti u život pojedinca pa se nazivaju još i *pozitivna prava*. Ona predstavljaju minimalni standard gospodarske sigurnosti o kojoj ovisi uživanje građanskih i političkih prava, uključujući jednakost i nediskriminaciju. Mogu se svrstati u dvije široke kategorije: a) *pravo na kvalitetan život*, odnosno životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti pojedinca i njegove obitelji i b) *pravo na uvjete* kojima pojedinac svojom vlastitom aktivnošću može ostvariti pravo na primjereni životni standard.

Gospodarska i socijalna prava

- pravo na primjereni životni standard, uključujući primjereno stanovanje, prehranu, odjeću i obuću;
- pravo na socijalnu sigurnost, uključujući pravo na zdravstvenu zaštitu, usluge socijalnih službi i socijalnu pomoć u slučaju nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili nekog drugog životnog nedostatka te pravo majki i djece na posebnu zaštitu i pomoć;
- pravo na rad, uključujući pravo na slobodan izbor zanimanja i pravo na slobodan pristup tržištu rada;
- pravo na pravedne i povoljne radne uvjete, uključujući pravo na pravednu plaću, odgovarajuću mirovinu, sigurnost i higijenske uvjete na radu;
- pravo na slobodno vrijeme i plaćeni odmor;
- pravo na osnivanje i pristupanje sindikatima, uključujući pravo na kolektivno pregovaranje.

Kulturna prava

Na uključivanje kulturnih prava u međunarodni sustav ljudskih prava najviše su utjecali latinoamerički predstavnici koji su zagovarali “socijalizacijski” pristup ljudskim pravima. No usprkos tome što su zaštićena istim instrumentom kojim se štite gospodarska i socijalna prava, kulturna prava su do danas neopravdano ostala najnerazvijenijom kategorijom ljudskih prava uopće, pa ih se još naziva i “siromašnom rođakinjom” ostalih ljudskih prava. Od početka 1990-ih takvo se stanje donekle mijenja pod utjecajem shvaćanja da kulturna tradicija i kulturni identiteti igraju značajnu ulogu u izbijanju međunarodnih sukoba, ali i u njihovu smirivanju. Poštivanje kulturnih prava, osobito prava na očuvanje identiteta i identifikaciju u raspravama o manjinama, starosjediocima i drugim osjetljivim grupama, sve više se shvaća kao bitna pretpostavka poštivanja ljudskog dostojanstva te osiguranja globalnog mira i razvoja. Usprkos tome sveobuhvatna lista kulturnih prava do danas nije utvrđena.

Kulturna prava

- pravo na kulturni identitet;
- pravo na sudjelovanje u kulturnom životu;
- pravo na odgoj, obrazovanje i stručnu izobrazbu;
- pravo na kulturno stvaranje i zaštitu moralnih i materijalnih interesa koji proizlaze iz bilo kojeg znanstvenog, književnog ili umjetničkog djela kojega je pojedinac autor;
- pravo na informiranje;

-
- pravo na korištenje rezultata znanosti i njegove primjene u interesu razvoja demokracije, jačanja mira i suradnje među narodima;
 - pravo na kulturnu baštinu;
 - pravo na sudjelovanje u izradi kulturnih politika i međunarodnu kulturnu suradnju;
 - pravo na slobodu istraživanja i poučavanja (akademske slobode).

4.3.2. Kolektivna nasuprot individualnih prava

Kolektivna prava nisu prava neke posebne grupe, nego prava pojedinca koji pripada toj grupi. Grupa može imati zajednički identitet, interese, tradiciju itd., ali ona kao takva nije nositelj prava niti može od države ili međunarodne zajednice zahtijevati neka svoja kolektivna prava osim na način da koristi pojedinačna prava svojih pripadnika. U skladu s tim izraz “zaštita manjina” znači zaštitu svakog pojedinca koji pripada manjini.

Idea kolektivnih prava u suprotnosti je s liberalno-individualističkom tradicijom ljudskih prava koja izvire iz teorije prirodnih prava i po kojoj je pojedinac jedini subjekt prava. No kolektivna prava se na razini međunarodne zajednice spominju već 1940-ih godina povezana s pojmom kolektivne patnje, u svezi sa zabranom genocida i priznanjem prava na samoodređenje kolonijama. Argumenti koji se pri tome koriste za priznanje kolektivnih prava su sljedeći:

- ✓ svaka društvena grupa pripada ljudskoj vrsti i izraz je čovjekove društvene prirode (otvara pitanje jasnog određivanja kriterija za izbor grupe kojoj pripadaju povlastice proizišli iz ideje kolektivnih prava);
- ✓ liberalna teorija individualnih prava nije uspjela prepoznati i riješiti strukturalne prepreke primjeni načela općeg i jednakog uživanja gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava u demokratskom društvu;
- ✓ društvena nejednakost, diferencijacija i isključivanje prate samo neke grupe, što znači da se i patnja pojedinca može pojaviti kao posljedica njegove pripadnosti takvoj grupi;
- ✓ postoje neka opća prava čija zaštita nadilazi državne granice, pa ih je potrebno urediti na međunarodnoj razini.

4.3.3. Prava osjetljivih grupa

Prava osjetljivih grupa je termin koji se koristi za prava pojedinca koji pripada grupama izdvojenim po osjetljivosti svog društvenog položaja. "Osjetljiv položaj" može proizlaziti iz fizičke i psihičke ovisnosti o drugima, trajne diskriminacije i isključivanja i sl. Ideja o potrebi zaštite prava takvih grupa pojavila se u sklopu kritike liberalnih teorija ljudskih prava koje nisu uspjele odgovoriti na pitanje zašto se u demokraciji ne mogu riješiti problemi društvene nejednakosti, diskriminacije i isključivanja osoba koje pripadaju određenim rasnim, etničkim, nacionalnim i sl. grupama.

Posebno osjetljive grupe

(prema 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' i drugim instrumentima ljudskih prava)

- djeca i mladi,
- žene,
- lezbijke i homoseksualci,
- starije osobe,
- osobe s posebnim potrebama,
- bolesnici, uključujući osobe oboljele od AIDS-a,
- migranti i njihove obitelji,
- izbjeglice,
- azilanti i osobe bez državljanstva,
- nacionalne, etničke, vjerske i jezične manjine,
- starosjedioci.

Prava djece

Izraz "prava djece" odnosi se na skup moralnih i pravnih načela kojima se utvrđuju i štite prava i slobode svakog pojedinog djeteta kao temeljne pretpostavke njegova fizičkog opstanka i cjelokupnog razvoja, bez obzira na njegovo rasno, spolno, etničko, nacionalno, vjersko, jezično, socijalno i dr. podrijetlo. Prvi međunarodni dokument u tom području bila je 'Ženevska deklaracija o pravima djeteta' koju je Liga naroda usvojila 1924. godine. Po osnivanju Ujedinjenih naroda, prava djece uvrštena su u 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima', nakon čega se pristupilo izradi posebnog dokumenta kako bi se djeci, zbog njihove spoznajne, emocionalne i tjelesne nezrelosti, pružila posebna društvena i pravna zaštita na svim razinama.

Godine 1959. usvojena je neobvezujuća 'Deklaracija o pravima djeteta' u kojoj se djeci pristupilo kao objektima društvene zaštite i skrbi. Tri desetljeća kasnije ti su nedostaci riješeni

formalnopravno obvezujućom 'Konvencijom o pravima djeteta' u kojoj je djetetu priznat status nositelja ili subjekta prava, a ne objekta zaštite. Konvencija obvezuje države na poštivanje nekih temeljnih načela u primjeni tri široke skupine prava kojima su obuhvaćene kategorije *građanskih, odgojnoobrazovnih, zdravstvenih, socijalnih, gospodarskih, kulturnih* i *pravosudnozaštitnih* prava (v. Prilog 13).

Prilog 13: Načela zaštite i kategorije prava koje štiti 'Konvencija o pravima djeteta'

Neki posebni aspekti zaštite prava u ovom području koji se odnose na djecu pripadnike manjina, izbjeglice i beskućnike, djecu bez roditelja, zlostavljano djecu, žrtve oružanih sukoba, maloljetnike koji su lišeni slobode itd., razrađeni su u posebnim međunarodnim i regionalnim ugovorima ili odlukama, uključujući 'Europsku konvenciju o primjeni prava djece' iz 1996.

'Svjetska deklaracija o očuvanju života te zaštiti i razvoju djece u devedesetima', koja je proglašena na Svjetskom samitu posvećenom djeci 1990. godine u New Yorku, skrenula je pozornost na niz neriješenih problema koji priječe nesmetan rast i razvoj djece. U 'Bečkoj deklaraciji i Planu djelovanja' sa Svjetske konferencije o ljudskim pravima iz 1993. godi-

ne izriekom se traži donošenje učinkovitih mjera za suzbijanje smrtnosti djece, njihova zapošljavanja na opasnim poslovima, prodaje djece i njihovih organa, dječje prostitucije i pornografije. Izrada mjera za sprječavanje prodaje djece, dječje prostitucije i pornografije te drugih oblika zlostavljanja, dio su opsežnog programa kojega je 1992. godine pripremila UN-ova Komisija za ljudska prava kao podlogu za izradu nacрта međunarodne konvencije protiv zloporabe djece.

Prava djeteta u Ustavu Republike Hrvatske

U Ustavu Republike Hrvatske prava djeteta posebno se štite u sklopu prava na odgovarajući životni standard i obrazovanje te u svezi s pravima i dužnostima roditelja, odnosno države.

U čl. 62. stoji da “država štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život”.

U čl. 63. se utvrđuje da su roditelji “dužni odgajati, uzdržavati i školovati djecu”, odnosno da su “odgovorni osigurati pravo djetetu na potpun i skladan razvoj njegove osobnosti”, a da je država dužna osobitu skrb posvetiti “maloljetnicima bez roditelja i onima za koje se ne brinu roditelji”.

Čl. 64. određuje dužnost svih da štite djecu te ističe da ona “ne mogu biti primljena na rad prije zakonom određene dobi niti smiju biti prisiljavana na rad koji štetno utječe na njihovo zdravlje ili ćudoređe, niti im se takav rad smije dopustiti”.

Ostvarivanje prava djece razrađeno je u *Nacionalnom programu djelovanja za djecu u Republici Hrvatskoj* koji je Vlada usvojila 1998. godine. Godine 2002. Vlada je donijela i *Nacionalni program djelovanja za mlade* koji provodi Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. Od 2003. u Hrvatskoj djeluje i *Pravobraniteljica za djecu*.

Prava žena

Pod pravima žena misli se na skup moralnih i pravnih načela kojima je svrha osiguranje jednakosti i ravnopravnosti žena i muškarca u svim područjima života i rada. Građanska, politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava djevojčica, djevojaka i žena uređena su u nizu općih i posebnih dokumenata Ujedinjenih naroda i Međunarodne organizacije.

Najvažniji instrument zaštite prava žena, koji se drži i najrazrađenijim instrumentom zaštite kolektivnih prava uopće, jest ‘Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena’ iz 1979. Ona utvrđuje međunarodne standarde i mehanizme zaštite prava žena te obvezuje države stranke na poduzimanje sljedećih cjelovitih i učinkovitih mjera promicanja jednakosti muškarca i žene:

- izmjene zakonodavstva;
- provođenje načela pariteta u javnim službama;
- promjenu gospodarskih i kulturnih obrazaca koji polaze od ideje o superiornosti muškaraca;
- korištenje materinstva u političke svrhe,
- provođenje načela jednake odgovornosti oca i majke za odgoj, obrazovanje i razvoj njihove djece;
- suzbijanje prostitucije i drugih oblika iskorištavanja žena;
- ukidanje diskriminacije u primjeni prava na nasljeđivanje i raspolaganje obiteljskom imovinom i dr.

Prava žena

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena

- pravo na ravnopravno sudjelovanje u javnom i političkom životu, uključujući rad u nevladinim i drugim organizacijama;
- pravo na obnašanje funkcija u predstavničkim tijelima svoje zemlje i međunarodnim organizacijama;
- pravo na jednak postupak prilikom dobivanja, promjene ili zadržavanja državljanstva nakon sklapanja braka;
- pravo na jednakost u odgoju i obrazovanju, uključujući pristup odgojnoobrazovnim ustanovama i stručnom usavršavanju na svim razinama te jednake programe i nastavne materijale;
- pravo na jednake uvjete zapošljavanja, nagrađivanja na radu, odmora i dr.;
- pravo na posebne uvjete rada i besplatnu zdravstvenu zaštitu tijekom trudnoće, uključujući pravo na slobodu od sankcija zbog trudnoće, porodiljstva ili bračnog statusa;
- pravo na socijalnu i drugu pomoć radi usklađivanja obiteljskih i profesionalnih obveza te
- pravo na ravnopravnost pred zakonom prilikom izbora supružnika, sklapanja braka, ispunjavanja roditeljskih obveza, osiguranja obiteljskog života i imovine.

Početkom 1990-ih osobita pozornost posvećuje se unaprjeđenju međunarodne suradnje u suzbijanju nasilja nad ženom. U 'Deklaraciji o ukidanju nasilja nad ženama' iz 1993. godine traži se prikupljanje podataka, istraživanje i širenje informacija o obiteljskom nasilju, uključujući spoznaje o dominantnim oblicima nasilja, uzrocima, naravi i posljedicama te mjerama sprječavanja i kompenzacije žena žrtava nasilja.

Prava osoba s posebnim potrebama

U 'Deklaraciji o pravima osoba s posebnim potrebama' iz 1971. utvrđuje se da, bez obzira na podrijetlo te prirodu i veličinu nedostatka, osobe s posebnim potrebama imaju ista temeljna prava i slobode kao i svi drugi ljudi. Priznanjem posebnih prava, država im samo pomaže da dostignu razinu maksimalno moguće samostalnosti i minimalne ovisnosti. Stoga se i u slučaju smještaja osobe s posebnim potrebama u posebnu instituciju mora voditi računa da ona u njoj vodi život što sličniji životu svih drugih osoba njezine dobi.

Prava osoba s posebnim potrebama

- pravo na liječnički, psihološki i funkcionalni tretman, uključujući pomagala;
- pravo na zdravstvenu i socijalnu rehabilitaciju, obrazovanje i stručnu izobrazbu;
- pravo na savjetovanje, vođenje i pomoć pri zapošljavanju;
- pravo na život u svojoj obitelji;
- pravo na sudjelovanje u svim društvenim, kreativnim i rekreativnim aktivnostima u svojoj zajednici;
- pravo na slobodu od iskorištavanja, nečovječnog postupka i kazne, diskriminacije i povrede osobnog dostojanstva
- niz prava koja potiču razvoj sposobnosti i vještina, kao i brže uključivanje u društvo osoba s posebnim potrebama.

'Svjetski program djelovanja za osobe s posebnim potrebama' Ujedinjenih naroda i 'Konvencija o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju (osoba s posebnim potrebama)' Međunarodne organizacije rada posebnu pozornost posvećuju pitanjima preventivne pomoći, obrazovanja, stručnog usmjeravanja i stručne izobrazbe.

Ustav Republike Hrvatske posvećuje pravima osoba s posebnim potrebama čl. 57. u kojemu stoji da "država posvećuje posebnu skrb zaštitu invalidnih osoba i njihovu uključivanju u društveni život".

Prava manjina

Pod pravima manjina misli se na prava pojedinaca koji istovremeno pripadaju grupi brojčano manjoj od preostalog dijela stanovništva, od kojeg se razlikuju po jeziku, etničkom ili rasnom podrijetlu i/ili vjeroispovijesti. Usprkos tome što su se prava manjina počela uređivati između dva svjetska rata i što je 'Konvencija o genocidu' zabranila zatiranje nacionalnih, etničkih, religijskih i rasnih grupa, odredba o pravima manjina izo-

stavljana je iz teksta 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'. Uzrok tome bilo je odsustvo dogovora među zemljama članicama zbog čega je međunarodna zaštita prava manjina dugo ostala na razini uredbe o nediskriminaciji, čime je potvrđeno da je riječ o jednom od najkontraverznijih područja međunarodnog prava ljudskih prava.

Proglašenjem 'Deklaracije o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, religijskim i jezičnim manjinama' 1994. godine, na međunarodnoj razini, te 'Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima' 1992. i 'Europske okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina' 1994., na europskoj razini, započinje intenzivan proces utvrđivanja, primjene, informiranja i nadzora nad zaštitom prava manjina. Države se obvezuju na promicanje prava manjina, osim u slučajevima kad bi to bilo suprotno ustavu i međunarodnim pravnim standardima. Traži se poticanje razvoja manjinskih identiteta donošenjem odgovarajućih zakona, širenjem informacija i unaprjeđenjem međunarodne suradnje, ali i poticanje razumijevanja i povjerenja između većinskog i manjinskog naroda.

Prava etničkih, vjerskih i jezičnih manjina

- pravo na javno i privatno pokazivanje, njegovanje i razvoj te zaštitu nacionalnog, etničkog, kulturnog, religijskog ili jezičnog identiteta;
- pravo na sudjelovanje u kulturnom, vjerskom, društvenom, gospodarskom i javnom životu zajednice, kao i u donošenju odluka koje se odnose na manjine;
- pravo na osnivanje i održavanje udruga;
- pravo na slobodno uspostavljanje i održavanje miroljubivih odnosa s pripadnicima svoje i drugih manjina, uključujući prekogranične veze;
- pravo na ostvarivanje manjinskih povlastica pojedinačno ili kolektivno;
- zabrana diskriminacije zbog isticanja svog manjinskog identiteta;
- pravo na učenje svog materinskog jezika, povijesti i kulture, uz obvezu stjecanja znanja o društvu kao cjelini;
- pravo na sudjelovanje u gospodarskom razvoju svoje zemlje.

Prava starosjedilaca

Priznanje posebnih prava osobama koje pripadaju starosjedilačkim ili plemenskim narodima predstavlja pobjedu nad asimilacionističkim politikama koje su desetljećima dominirale tim područjem. Sukladno tome i 'Konvencija (br.107.)' Međunarodne organizacije rada iz 1957. godine traži da se pripadnicima starosjedilačkih naroda osigura što brža asimilacija u dominantnu kulturu. Tridesetak godina kasnije u međunarodnoj zajednici počinje prevladavati mišljenje da se starosjedilcima mora priznati onaj status koji proizlazi iz njihova

poimanja vlastitog identiteta, a ne iz onoga koji im nameću dominantne društvene grupe. Tako se u 'Konvenciji (br. 169) o starosjedilačkim ili plemenskim narodima u neovisnim državama' iz 1989. godine, koja se izrađuje u suradnji s predstavnicima starosjedilačkih nevladinih udruga, što je bio svojevrstan presedan, uvodi načelo očuvanja izvornog identiteta i uspostavlja obveza države da poštuje izvorne interese starosjedilačkih naroda po pitanju razvoja, obrazovanja i zaštite zdravlja njihovih pripadnika.

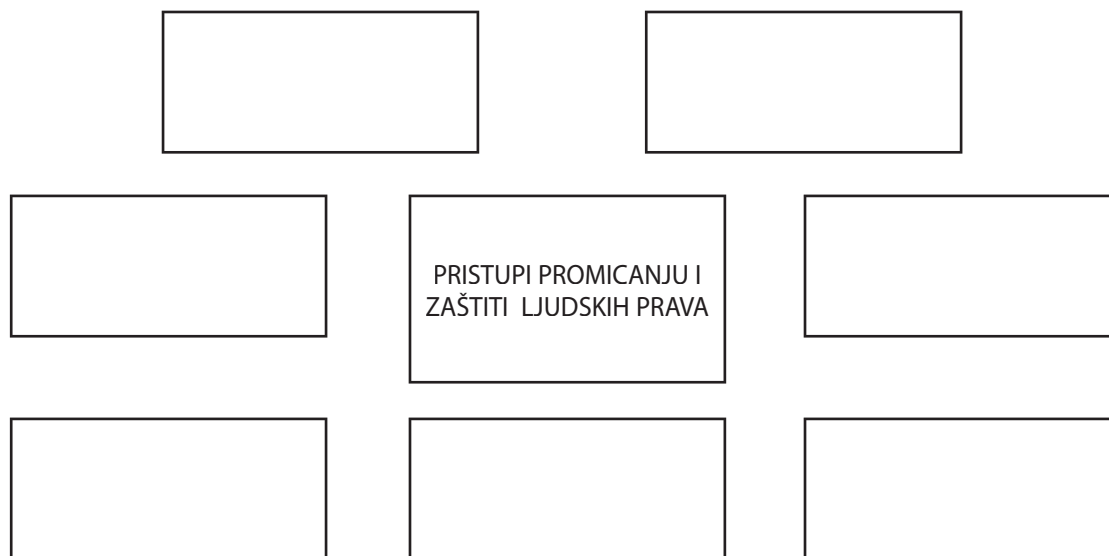
Prava starosjedilaca

- pravo na samoidentifikaciju, tj. na pripadnost starosjedilačkom ili plemenskom narodu prema vlastitom izboru i ovisno o mišljenju grupe, uz zahtjev za poštivanjem te posebnosti od strane drugih;
- pravo na njegovanje, obnovu, razvoj i zaštitu svoga političkog, gospodarskog, socijalnog i kulturnog identiteta i tradicije te svog pravnog sustava u skladu s nacionalnim i međunarodnim standardima, kao i pravo na povrat svog intelektualnog, vjerskog i duhovnog vlasništva koje je oduzeto protivno starosjedilačkim zakonima;
- pravo na neovisnost u određivanju svog odnosa prema državi u skladu s načelom suživota, uzajamne koristi i međusobnog poštivanja;
- pravo na slobodno raspolaganje zemljom koja im povijesno pripada;
- zabrana genocida, etnocida, kulturocida i etničkog čišćenja, nasilnog oduzimanja ili iskorištavanja starosjedilačke zemlje i spomenika;
- pravo na preuzimanje odgovornosti za odgoj svoje djece, osnivanje posebnih škola, javnih glasila i drugih ustanova i tijela;
- pravo na sudjelovanje u donošenju odluka koje se na njih odnose kao i odluka od općeg društvenog interesa.

5. *Pravo na obrazovanje i ostvarivanje ljudskih prava*

5.6. *Pravo na obrazovanje i ostvarivanje ljudskih prava*

Jedno od temeljnih pitanja koja se postavljaju u području ljudskih prava tiče se načina na koji se najučinkovitije ostvaruju prava. Ovisi li to prvenstveno o sveobuhvatnosti i jasnoći standarda, znanjima kojima raspolažu elitni diplomatski, pravnički ili znanstveni krugovi ili razini osviještenosti svake osobe? U svezi s tim postoje različita tumačenja i pristupi koji se, s jedne strane, oslanjaju na tradiciju, a s druge, na nove potrebe koje su posljednjih godina znatno promijenile ranije dominantne modele pristupa ljudskim pravima. Opisujući te razlike, Stanley Cohen⁹ izdvaja sedam tzv. diskursa ili vrsta govora o ljudskim pravima, pri čemu pojam diskursa ne obuhvaća samo način na koji se konstruira i predstavlja određeno pitanje nego i način na koji se utvrđuju političke smjernice i intervenira u pojedini problem u tom području (v. Prikaz 14).

Prikaz 14: *Sedam pristupa ljudskim pravima prema S. Cohenu*

⁹ Cohen, S. *Denial and Acknowledgment: The Impact of Information about Human Rights Violations*. Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem Centre for Human Rights, 1995, 3-18.